

॥ श्री राम जयराम जय जय राम ॥

श्री दासराम महाराज

परमार्थ प्रश्नोत्तरी

■ संपादक ■

प्रा. डॉ. के. वा. आपटे

■ प्रकाशक ■

प्रकाशकाचे मनोगत

प. पू. भगवान सद्गुरु दादामहाराजांच्या कीर्तनगंगेतील अमृताचा हा कलश माझ्यासारख्या सामान्य माणसाला डोक्यावरून आणायला मिळाला यातच मला धन्यता आहे. एरव्ही गुरुदेवांची सेवा फारशी कधी घडली नाही. त्यांच्या आज्ञेप्रमाणे तंतोतंत वागायला जमत नसे आणि अजूनही जमत नाही. मग त्यांच्या सांगण्याप्रमाणे साधन ही गोष्ट तर लांबच राहिली. फक्त एक विश्वास मनाशी ठाम आहे की त्यांच्या कृपेने जे कांही होईल ते हितकारकच होईल यात शंका नाही. त्यामुळे साधन होत नाही अशी जी खंत मनाला वाटायची ती आता कमी झाली. कां तर माझ्या सध्याच्या अवस्थेला शक्य आणि आवश्यक तेवढे साधन ते निश्चितपणे करून घेतात नव्हे ते घडतेच असा मला पदोपदी अनुभव आहे. आपल्या सर्वानाच तो असेल.

"जाणत असता अपराधी नर । तरी कां केला अंगिकार । अंगिकारावरी अव्हेर । समर्थ केला न पाहिजे ॥ " हे व्यंकटेश स्तोत्रातले देविदासांचे वचन माझ्या अंतःकरणावर कोरलेले आहे. प. पू. दादांची प्रार्थना करताना मी नेहमी हे म्हणतो.

समर्थ सद्गुरुंना अशक्य कांहीच नाही. एका क्षणार ते जीवनाची दिशा बदलू शकतात. पण मग तसे कां होत नाही ? आमचे विचार, विकार, का एकदम कमी होत नाहीत ? असा प्रश्न मला पूर्वी फार पडायचा. मी एकदा तसे त्यांना विचारलेही होते. त्यावर त्यांनी 'हळूहळू होईल, नामस्मरण हाच उपाय आहे' असे सांगितले होते. त्याची प्रचीती आता थोडीबहुत यायला लागली आहे. 'हळू हळू होईल' या त्यांच्या सांगण्याचा अर्थ त्यांच्या कीर्तनातल्या एका वचनाने उलगडला. "साधनेची स्टेज आहे, जागोजागी थांबत जावे लागते, दम घेत, दमाने जावे लागते."

एकदम वैराग्य येणे चांगले नाही. ते टप्प्याटप्प्यानेच यायला हवे. हा विचार मनात आल्यावर ती खंत कमी झाली. पुढे विचार करताना हेही जाणवले की आमच्या शरीराला ज्या सवयी लागल्या आहेत त्या जर एकदम सुटल्या तर कदाचित आम्हाला सहन होणार नाही. म्हणून सद्गुरु तसे करत असावेत. तथापि साधकांना साधनाला लावण्याचे त्यांचे मार्ग आणि युक्त्या अगम्य असतात असेच म्हणावे लागेल. प्रस्तुतच्या पुस्तकात प. पू. दादांच्या नित्य कीर्तनात वेळोवेळी येणाऱ्या विषयांचा साधकांना उपयुक्त ठरेल

अशा तऱ्हेचा सारांश त्यांच्याच शब्दात आदरणीय डॉ. के. वा. आपटे (सर) यांनी केला आहे. आम्ही सर्वांनीच आपटे सरांचे कृतज्ञ राहयला हवे. त्यांचे आभार मानावेत तेवढे थोडेच होतील.

आत्मा, अनात्मा, जग, दृश्य, व्यवहार, अध्यात्म या सर्व विषयांचा उहापोह यापूर्वीही माझ्या वाचनात बऱ्याचवेळा आला होता. निरनिराळ्या सत्पुरुषांची विद्वानांची मते मी वाचली होती, परंतु प. पू. दादांचे परमार्थ विषयक तत्त्वज्ञान त्या सर्वांहून फार म्हणजे फारच निराळे आहे. साधनाला प्रवृत्त करणारे आणि आत्म-प्रचीतीसाठी आम्हाला उद्युक्त करणारे आहे यात शंका नाही.

न. ना. गोखले

सांगली १३.०८.२००२

[पुस्तक मिळण्याचे ठिकाण : श्री चंद्रशेखर रामराय केळकर, 'श्रीराम निकेतन' घर नं ८२७, गाव भाग, सांगली ४१६४१६ (महाराष्ट्र)]

श्रीदासराममहाराजांच्या चिमड संप्रदायाचे प्रवर्तक श्रीनिंबरगीकर महाराज होते. शके १७१२ ते शके १८०७ या काळात ते कर्नाटक राज्यातील निंबरगी गावी होऊन गेले. त्यांचे नाव नारायण असे असून ते गुरुलिंगजंगम या नावानेही ओळखले जात. त्यांनी अनेक मुमुञ्चा उद्धार केला. सांगली येथील श्रीरामराय गोविंद केळकर उर्फ श्रीदासराममहाराज यांचेवर त्यांनी कृपा केली आणि त्यांना 'श्रीगुरुलिंगगीता' आपल्या निर्वाणानंतर श्रुत केली. श्रीदासराममहाराजांना बोध स्वरूपात ही गीता आहे आणि ती आज मुद्रित स्वरूपात उपलब्ध आहे. श्रीनिंबरगीकर महाराजांचेबद्दल श्रीदासराममहाराजांना अत्यंत आदर होता. ते वरचेवर महाराजांचेबद्दल गौरवोद्गार काढीत. त्यातील काही येथे प्रस्तुत केले आहेत - संपादक

" सत्पथाचा लोप झाला होता. तो दाखविण्यास श्रीनिंबरगीकर महाराजांचा अवतार झाला. महाराज म्हणजेच ब्रह्म. आम्हांस दुसरे ब्रह्म माहीत नाही. त्यांचे गुरुलिंगजंगम हे नुसते नाव घेतले तरी आपला उद्धार झाला पाहिजे. गुरु म्हणजे श्रेष्ठ, लिंग म्हणजे आत्मतत्त्व, जंगम म्हणजे चैतन्ययुक्त. एवं गुरुलिंगजंगम म्हणजे चैतन्यरूप श्रेष्ठ आत्मतत्त्व. महाराजांनी श्रुत केलेली श्रीगुरुलिंगगीता म्हणजे महाराजांचे सगुण रूपच. गुरुलिंगजंगम मागे होते, आता आहेत व पुढेही असणार. महाराज नाहीत अशी जागाच नाही. परंतु ते अमुक म्हणून दाखविता येणार नाहीत.

निंबरगीकर महाराज हे जगद्गुरु आहेत. सर्व गोष्टी महाराजांच्या इच्छेने होतात. तारणारे आणि मारणारे तेच आहेत. त्यांच्या इच्छेने जे जे होते, ते ते सर्व चांगलेच होते. महाराजांचा अधिकार मोठा होता. त्यांना पाहिले की संतोष, इतके सामर्थ्य त्यांच्याजवळ होते. म्हणून महाराजांचे स्मरण असावे. महाराजांचे स्मरणात अद्भुत शक्ति आहे. निंबरगीकर महाराज स्वभावाने कडक परंतु तितकेच कनवाळू होते. महाराजांनी सर्वांची काळजी घेतली आहे. महाराज कोणाचेही अकल्याण करणार नाहीत. कोणत्याही बऱ्यावाईट प्रसंगी महाराज आपला पाठीशी आहेत हे लक्षात ठेवावे. स्तुति करावी तर ती महाराजांचीच. आपणास महाराजांचे अखंड स्मरण राहिले पाहिजे. चिमडचे महाराज म्हणत असत की म्हाताऱ्याने (=निंबरगीकरमहाराजांनी) परमार्थाचीच जबाबदारी घेतली आहे असे नाही तर प्रपंचाचीही जबाबदारी घेतली आहे.

जे लोक महाराजांच्या छायेत आहेत, त्यांना ताप नाही. त्यांची छाया सर्वांवर आहे. जरा जर त्यांची छाया सुटली की चटके बसू लागतात. महाराजांची अवकृपाही कल्याणकारी असते. महाराजांची कृपा असली म्हणजे वाटेतील अनावश्यक काटेकुटे आपोआपच बाजूला होतात. ज्याचेवर महाराजांची कृपा आहे, त्याला ते इकडे तिकडे जाऊ देत नाहीत. ज्याला महाराजांनी हाताशी धरले आहे, त्याला ते तारतातच. एखादी गोष्ट उत्तम आहे, पण ती महाराजांना नको वाटली तर ती ते बाजूला करतात किंवा तिची बाधा होऊ देत नाहीत. महाराजांच्याकडे ज्याने आपले सर्वस्व सोपविले आहे, तो सर्वांतून मोकळा होतो.

निंबरगीकर महाराजांनी जे साधन सांगितले आहे तसे इतर कुणी सांगत नाहीत. बिनकष्टाचा परमार्थ महाराजांनी दाखविला. महाराज म्हणत, 'नाक, कान, डोळे बंद करून आत काय चालले आहे ते पहावे.' ते म्हणजे श्वासोच्छवासाची गति होय. चैतन्य म्हणजेच आत्मज्योति, देव, परमेश्वर हा निंबरगीकर महाराजांनी दाखवून दिला आहे. आपण त्याची उपासना करित रहावयाचे आहे. सदा सर्वदा अस्तित्वात असणारे, कधीही विकृत न होणारे चैतन्य महाराजांनी दाखवून दिले आहे. त्या चैतन्याकडेच आपले लक्ष हवे. साधनाच्या

अभ्यासाने आत्मानुभव चोखाळण्यातच महाराजांना खराखुरा आनंद आहे.

निंबरगीकर महाराजांच्या कृपेने पुढील परिणाम दिसून येतात. डोक्यास शीण देणारे विचार कमी होतात. संतापी माणसांचा संताप कमी होतो. अनावर राग आला असता तो लगेच जातो. जगणे नको वाटणाऱ्याला जीवनात सुख वाटते. स्वप्नसृष्टी सत्यसृष्टीत येते. भितीप्रद स्वप्ने पडत नाहीत. जगाचे तेच तेच अनुभव नको वाटू लागतात. डोळ्यापुढील दृष्य कमी होऊन, आत्मानुसंधानाचा काळ वाढू लागतो. घाणीजवळही अतराला लाजवेल असा सुगंध दरवळतो. साधन करणाऱ्याला सहजपणे आत्मप्रकाश दिसतो. मनातील सर्व प्रश्न आपोआप सुटू लागतात. चैतन्यामार्फत चैतन्यास येणाऱ्या सुखाच्या लहरी सतत मिळतात. न टळण्यासारखे प्रसंग टळतात. अनावश्यक गोष्टी आपोआप बाजूला होतात. आठवण करू नये म्हटले तरी महाराजांची आठवण येते. साधन केल्याने आत्मानुभव लवकर येतो. "

प्रकरण १

परमार्थ -

प्रश्न : परमार्थ म्हणजे काय ?

उत्तर : परमार्थ हा शब्द दोन अर्थानी वापरला जातो. पहिला अर्थ असा :- परमार्थ म्हणजे परम अर्थ. परमार्थ म्हणजे मोठा, श्रेष्ठ अर्थ. साधुसंतांनी ज्या मोठ्या अर्थाची सिद्धता किंवा प्राप्ति करून घेतली, त्याला परमार्थ म्हणतात. हा मोठा अर्थ म्हणजे आत्मा किंवा परमात्मा अथवा ब्रह्म आहे. दुसरा अर्थ असा :- परमात्म्याच्या प्राप्तीसाठी जे जे काही करावे लागते, ते ते सुद्धा परमार्थ शब्दाच्या अर्थात अंतर्भूत होते. परमार्थरूप परमात्म्याच्या प्राप्तीसाठी जे जे करावे लागते किंवा केले जाते, ते ते सर्व म्हणजेही परमार्थ होय.

परमात्मा चैतन्यरूप आहे. परमार्थामध्ये चैतन्याचा अनुभव घ्यावयाचा असतो. चैतन्याने चैतन्याचे द्वारा चैतन्याचा अनुभव घेणे हाच परमार्थ. चैतन्याच्या द्वारा चैतन्याशी तादात्म्य होणे हा निखळ परमार्थ आहे. चैतन्यास पाहणे, चैतन्याची अनुभूति घेणे हाच परमार्थ आहे.

परमात्मा हा सच्चिदानंद-वायु-स्वरूपी आहे. म्हणून परमार्थात वायूचेच साधन आहे. आणि वायूचे साधन हाच निखळ परमार्थ आहे. जीवनात जीवनाचे होणारे विचरण म्हणजेच परमार्थ. जीवनात जीवन मिसळणे हाच परमार्थ. वाऱ्यात वारे मिसळणे हाच परमार्थ. साध्य तेच साधन व साधन तेच साध्य हाच परमार्थ.

परमार्थ म्हणजे स्वार्थाची पराकाष्ठा. आपल्या सर्व इच्छा संपल्या म्हणजे स्वार्थाची पराकाष्ठा होते; मग आपण निःस्वार्थी बनतो; हाच परमार्थ आहे.

आपल्या ठिकाणावर आपण आरूढ होणे हाच परमार्थ. केवळ सुखाची अवस्था जन्मभर व मेल्यावर उपभोगणे हाच परमार्थ.

आपल्या जीवाने शिवरूप पहाणे हाच परमार्थ आहे. जीवाने शिवरूप होणे हाच परमार्थातील अनुभव आहे.

परमार्थ हा फक्त ' निश्चळ ' या शब्दातच साठवला आहे. हे सर्व जग चंचळ आहे. फक्त परमात्मा निश्चळ आहे. म्हणून निश्चळ होण्यातच परमार्थ साठवलेला आहे. निश्चळ साध्य झाली म्हणजे मग परमार्थातील निश्चळता साध्य होते.

परमार्थात खसखशीडतके समाधान जरी मिळाले तरी पुरे आहे. कारण त्याचा परिणाम फार मोठा आहे. ऍटम् बॉम्बमधून जशी खूप शक्ति निर्माण होते, तद्वत् परमार्थातील खसखशीडतक्या समाधानाचे महत्त्व मोठे आहे.

परमार्थात एक महत्त्वाचे वर्म आहे. कोणीही व कसाही जीव असो, त्याने परमार्थात पाऊल टाकले की तो कडेला जायलाच पाहिजे. आयुष्याचा शेवट नामस्मरणातच व्हायला पाहिजे म्हणजे आम्ही परमार्थ केला हे सिद्ध होते.

प्रश्न : परमार्थ हा सर्वांसाठी आहे की नाही ? परमार्थ हा सर्वांना करता येतो की नाही ?

उत्तर : परमार्थात कुणालाच मज्जाव नाही. कोणी चिकित्सक असो, तर्क-कुतर्की असो वा अविश्वासी असो, प्रत्येकाला परमार्थात प्रवेश आहे. परमार्थातील पहिली पाटी ' सकळांसी येथे आहे अधिकार ' अशी आहे.

काही लोक करमणूक म्हणून परमार्थाकडे वळतात. ते मात्र बरोबर नाही. तसेच, प्रपंचात उपयोग व्हावा, प्रपंच सुखाचा व्हावा, म्हणून काही लोक परमार्थात शिरतात. पण तेही योग्य नाही. लोकांना चमत्कार चाखवण्यासाठीही परमार्थ नाही. मग परमार्थ कुणासाठी आहे ? या जगात संताप, आग आहे. दुःखाची आच आहे. ती न लागता समाधान व्हावे यासाठी परमार्थ करावयाचा आहे. संसारात ताप आहे. परंतु सुख नाही ही जाणीव ज्याला झाली असेल, तोच परमार्थाकडे वळेल. म्हणून ' कोणी व्हारे अधिकारी ' अशी लगेच दुसरी पाटी परमार्थात आहे. संसारात सुख नसून सुखाचा आभास आहे, हे ज्याला कळेल तोच परमार्थाकडे वळेल. म्हणून संसारातील त्रिविध तापांनी जो पोळला आहे, तोच परमार्थाचा अधिकारी होईल. ज्याला आत्मसाक्षात्कार व्हावा अशी आस असेल, त्याच्यासाठी परमार्थ आहे. इंद्रियात्मक जीवनापलीकडे जीवनाचा विकास करण्यासाठी परमार्थाची जरूरी आहे.

परमार्थ हा ज्याच्या त्याच्या पुरताच आहे.

सर्वानाच खरा परमार्थ लाभतो असेही नाही. ज्याची वेळ आली असेल त्यालाच तो मिळतो.

प्रश्न : सर्वच लोक परमार्थाकडे का वळत नाहीत ?

उत्तर : जरी परमार्थ सर्वांसाठी आहे तरी सर्वच लोक परमार्थाकडे वळत नाहीत. माणसे दोन कारणांमुळे परमार्थाकडे वळत नाहीत. (१) पोट भरण्यास परमार्थ करणे आवश्यक नाही. परमार्थ केला नाही म्हणून पोट भरत नाही असे होत नाही. (२) या जगात बाह्य विषयांमधून लगेच सुख मिळते, तसे परमार्थात शिरताच ताबडतोब सुख मिळत नाही. साधनाला बसले की लगेच सुख मिळत नाही; अनुभव येत नाही. बाहेरील जगात विजेचे बटण दाबले की दिवा लागून प्रकाश पडतो, त्याप्रमाणे परमार्थात होत नाही. परमार्थातील सुखाचा, समाधानाचा अनुभव येण्यास सतत साधना करणे व आपल्या सद्गुरूवर निष्ठा असणे ह्या दोन गोष्टी अत्यंत महत्वाच्या आहेत.

प्रश्न : परमार्थ हा काही गडबडगुंडा आहे काय ?

उत्तर : आमची कल्पना आहे की परमार्थ हा भविकांचा गोंधळ आहे. परंतु ही कल्पना चुकीची आहे. परमार्थात अंध भावनांना वाव नाही. परमार्थ हा डोळे उघडून पहाण्याचा आणि करण्याचा विषय आहे. परमार्थात अनुभव हीच खात्री आहे. कारण परमार्थ हे अनुभवाचे शास्त्र आहे. परमार्थ हे अनुभवाचे प्रात्यक्षिक शास्त्र आहे.

परमार्थाचे शास्त्र हे सद्गुरूंच्या कृपेशिवाय उमगणार नाही. गुरूंचा अनुग्रह म्हणजे परमार्थात शिरण्यास तिकिट आहे. परमार्थाची सुरुवात गुरूंच्या अनुग्रहाने, सद्गुरूंच्या कृपेने होते. परमार्थात अनुभव येण्यास सद्गुरूंची कृपा व्हावी लागतो. सद्गुरूंचा अनुग्रह मिळणे हा एक योग आहे. तो सर्वानाच मिळतो असे नाही. बरे, अनुग्रह मिळून फायदा होतोच असे नाही. कारण सद्गुरूंनी सांगितलेल्या साधनाचा अभ्यास करणे हे अत्यंत आवश्यक आहे; त्यावरच सर्व काही अवलंबून आहे.

परमार्थातील अनुभव म्हणजे जो कोणी ' अनुभवी ' म्हणजे अनुभव घेणारा आहे, त्याचा अनुभव घेणे होय. परमार्थातील अनुभव हा ज्याचा त्यालाच साधना करून घ्यावा लागतो.

परमार्थातील अनुभव ज्याचा त्यानेच घ्यावयाचा असतो. बाहेरील जगात लॅबोरेटरीत एखादा माणूस दुसऱ्या माणसाला प्रयोग दाखवू शकेल. तसे मात्र परमार्थातील अनुभवाचे नाही. परमार्थातील नाद, बिंदु, कला, ज्योति यांचे अनुभव हे ज्याचे त्यालाच घेता येतात.

प्रश्न : माणसाचे हातून परमार्थ का होत नाही ?

उत्तर : माणसाचे लक्ष प्रायः दृश्य विश्वाकडे लागलेले असते. आणि जोपर्यंत दृश्याची आशा आहे, तो पर्यंत परमार्थात निराशा आहे. दृश्याची आशा सुटत नाही म्हणून परमार्थ होत नाही. मनात संशय असेल तर परमार्थ होत नाही. विश्वासानेच परमार्थ साधतो. देव, गुरु इत्यादींवर विश्वास हवा. साधनाचा अभ्यास करण्यात, पारमार्थिक कर्मात माणसाची टाळाटाळ दिसून येते. बिनकष्टाचा परमार्थ कधी साधला आहे काय ? खूप प्रयत्न केल्यास थोडासा परमार्थ साधतो. आपला जसा प्रयत्न तसा अनुभव येणार.

प्रश्न : परमार्थ करताना काय करावयास हवे ? कसे वागावयास हवे ?

उत्तर : परमार्थात आरंभशूर उपयोगी नाही. अनावश्यक भाग बाजूला करण्यास धान्य पाखडावे लागते. त्याप्रमाणे परमार्थासाठीही अनावश्यक भाग बाजूला करावा लागतो.

गुरूकडून एकदा परमार्थ-तत्त्व कळले की ते ज्याचे त्यानेच शोधावयाचे आहे. जीभ हे परमार्थाचे पहिले द्वार. जिव्हेने रामनाम घेणे म्हणजे प्रवेशद्वारातून आत प्रवेश करणे होय.

परमार्थ हा केवळ बुद्धीचा विषय नसून तो कृपेचा आणि वाटचाल करण्याचा विषय आहे.

परमार्थ करताना अडचणी येणारच. त्यातून निभावले पाहिजे. खरे म्हणजे जिद्दीने शेवटच्या क्षणापर्यंत परमार्थ करावयास हवा.

परमार्थ करणाऱ्याला संसारी माणसापेक्षा मोहाचे प्रसंग फार येतात. त्यातून निभावले तरच उपयोग होतो. त्यातून जो निसटतो तो खरा परमार्थी.

परमार्थात अत्यंत तोल सांभाळून वागावे लागते.

परमार्थातील कडक बंधनेच जीवाला फायदेशीर आहेत. परमार्थ करणाऱ्याने परस्त्री, परधन, परपीडा टाळली पाहिजे. परमार्थात अखेरपर्यंत पथ्ये आहेत. ज्याला परमार्थात आपली प्रगति व्हावी असे वाटते, त्याला फार कडक नियम पाळावे लागतात. परमार्थात सवलती

नाहीत. परमार्थात सगळ्यात महत्त्व आहे नित्य नेमाला. कमीत कमी आपल्या हातून काय होईल याचा विचार करून तो नियम कायम स्वरूपात आचरणात आणावा.

स्वतःचे जीवन ज्याने शून्य केले, त्याला परमार्थ साधतो. हे करणे कठीण आहे. पेलणे अवघड आहे, परंतु अशक्यप्राय नाही. आपला ठेका चालविणे हे परमार्थास घातक आहे. ज्याने आपले काही ठेवले नाही तो परमार्थी.

परमार्थ करताना ' मी ' गेला पाहिजे. मीपणा जाणे हे मत्वाचे आहे. देहभाव विसरणे हीच परमार्थ साधणेची सोपी व साधी युक्ति आहे. परमार्थात निरहंकारी वृत्ति पाहिजे.

शरीर हे परमार्थ साधण्याचे माध्यम आहे. पूजा, कीर्तन इत्यादि गोष्टी परमार्थाला पूरक आहेत.

आपण अंतःकरणपूर्वक परमार्थ केला पाहिजे. परमार्थात अंतःकरणाची जरूरी आहे. परमार्थात अंतःकरणाची - मनाची आणि बुद्धीची - निश्चित पाहिजे. परमार्थातील आपल्या भूमिकेत जरा जरी कसर पडली तरी फळात मोठा फरक पडतो. याला उदाहरण म्हणजे भूमितीतील कोन करणाऱ्या रेषा. प्रथम कोनाच्या दोन रेषांतील अंतर अगदी जवळ असते, परंतु ते पुढे पुढे वाढत जाते.

शोकाचे व मोहाचे प्रसंगी विवेक करणे हेच परमार्थाचे मुख्य तत्त्व आहे.

एकाकी स्थितीत जीव राहिला तर परमार्थ उत्तम साधेल.

कल्पनेचा निरास म्हणजे सत्य संकल्प. सत्य संकल्पात जीव आल्याशिवाय त्याला परमार्थाचे अनुभव येणार नाहीत.

परमार्थात अनुभव ताबडतोबीने येत नाहीत. म्हणून परमार्थात तातडी उपयोगाची नाही. एक एक पाऊल पुढे टाकणे, जे पदरात पडेल ते घेणे आणि पुनः पाऊल पुढे टाकणे अशी वृत्ती परमार्थात पाहिजे. खूप प्रयत्न केल्यास थोडासा परमार्थ साधतो. आपला जसा प्रयत्न तसा अनुभव येणार.

परमार्थात आपणे जे कांही करतो, त्याचे मुद्दाम प्रदर्शन करू नये. आपला परमार्थ हा गुप्त असावा.

प्रश्न : परमार्थ करू इच्छिणाऱ्या माणसाचा आचार कसा असावयास हवा ?

उत्तर : परमार्थ करणाऱ्या माणसाने नेहमी सरळपणाने वागावे. दुसऱ्याचे कधीही वाईट चिंतू नये. तसे चिंतल्यास आपले स्वतःचेच वाईट होते. दुसऱ्याचे वाईट चिंतिल्यास, दुसऱ्यास वाईट म्हटल्यास, आपलेच वाईट होते. दुसऱ्याची फजिती करू गेले, तर स्वतःचीच फजिती होते. जो दुसऱ्याचे नुकसान करू पाहतो, त्याचेच नुकसान होते.

देवाने जसे ठेवले आहे, तसे त्यात सुख मानून रहावे.

आपल्या इच्छेविरुद्धही जर एखादी क्रिया किंवा गोष्ट घडत असेल - मग ती कितीही वाईट दिसली तरी - ती परमेश्वराची इच्छा आहे असे खुशाल समजावे. परमेश्वराची इच्छा धुडकावून लावून मनुष्य नसती जबाबदारी घेऊन काळजी करित असतो. तेच परमेश्वराच्या इच्छेला मान तुकविली तर काही त्रास होत नाही. आईबापांचे छत्र असताना, मुलाने नसती काळजी का करावी ?

काम क्रोध हे आपले शत्रु आहेत. प्रतिकारशक्ति कमी झाल्यास काम क्रोध बळावतात. त्यांचा प्रतिकार करावयाचा झाल्यास, आपले आध्यात्मिक बळ वाढविणे आवश्यक आहे; त्यासाठी परमार्थ करावयाचा आहे.

आशा ही वेडी आणि न संपणारी आहे. माणसाला सुख हवे असेल तर त्याने आशेला कुठेतरी मुरड घातली पाहिजे. नाहीतर आशा संपेना व देव भेटेना असे व्हावयाचे.

मनुष्याने विवेक केला पाहिजे. तरच मनाला सुख व शांति मिळून, त्याचे चित्तास व बुद्धीस स्थैर्य प्राप्त होते.

एखादा मनुष्य आचरणाने अतिपवित्र असेल - मग तो जप, तप, तीर्थ न करो - तर तो निम्मा साधु आपोआपच होतो. तुलसीदासजींनी सांगितले आहे, ' सत्य वचन और लीनता, परस्त्री मातसमान । इस उपर हर न मिले तो तुलसीदास जमान ॥ ' या तीन गोष्टी अत्यंत अवघड आहेत. एक वेळ मेलेल्यास जिवंत करता येईल, जड भिंत चालविता येईल, पण वरील तीन गोष्टी होणे अत्यंत कठीण आहेत. त्या झाल्या तर निम्मा परमार्थ झालाच, असे म्हणायला हरकत नाही.

संसारातील अहंकाराची भावना निघून गेली की तोच परमार्थ होतो. संसारात अहंकार

नसेल, तर तो संसार ब्रह्मरूपच आहे.

प्रश्न : परमार्थ करणे हे प्रारब्धावर अवलंबून आहे काय ?

उत्तर : प्रारब्ध हे अटळ आहे. प्रारब्ध कोणासच चुकत नाही. संत साधु यांना सुद्धा प्रारब्ध चुकले नाही. रामकृष्णादि परमेश्वराच्या अवतारांनासुद्धा प्रारब्ध सुटले नाही. ब्रह्मदेव आला तरी प्रारब्ध टळत नाही. प्रारब्धात असेल तेवढेच देव देईल. फक्त परमेश्वराला प्रारब्ध नाही.

प्रारब्ध हे फक्त देहालाच लागू आहे. देह ही आत्म्याची उपाधि आहे. या उपाधीवरच फक्त प्रारब्धाचा अंमल असतो. आत्म्याशी प्रारब्धाचा काहीही संबंध येत नाही. सद्गुरूंची गाठ पडून परमेश्वराकडे जाण्याचा मार्ग कळणे येथपर्यंतच प्रारब्धाला प्रवेश आहे; त्यापुढे त्याचा अंमल नाही. प्रारब्ध हे देहापुरतेच आहे. तर परमार्थ हा जीवात्म्याशी संबंधीत आहे; तेथे प्रारब्धाचा अधिकार नाही. त्यामुळे परमार्थातील , अध्यात्मातील साधनावर प्रारब्धाची सत्ता नाही. साधन-मार्ग आक्रमण करणे, मुंगीच्या पावलाने का होईना प्रगति करणे, हे प्रत्येक व्यक्तीच्या हातात आहे, ते त्याचे त्यानेच केले पाहिजे. तेव्हा परमार्थ होणे अथवा करणे हे प्रारब्धावर अवलंबून नाही. परमार्थ हा आपला अभ्यास अथवा प्रयत्न यावर अवलंबून आहे.

प्रश्न : परमार्थात शेवटी काय होते ? परमार्थ पूर्ण होणे म्हणजे काय ?

उत्तर : परमार्थात आत्यंतिक सुख मिळते. परमार्थातल्या सुखाची सर बाह्य वस्तूपासून होणाऱ्या सुखाला येणार नाही.

भोगात किंवा त्यागात एकच इंप्रेशन उमटणे हेच परमार्थाचे मुख्य तत्व आहे.

परमार्थात नामानुसंधान करावयाचे असते. चैतन्याचा नाद म्हणजे नाम. नादाने नाव घेणे हेच नादानुसंधान. या नादानुसंधानाने नादाचाच बिंदु होऊन तो प्रगटपणे साधकास दृष्टीसमोर दिसू लागतो. नाद, बिंदू, कला, ज्योति हेच परमार्थातील साक्षात्काराचे - आत्मसाक्षात्काराचे - टप्पे आहेत. साधनात होणारे नील-प्रकाश-दर्शन म्हणजेच परमात्म्याचा साक्षात्कार आहे. असा परमात्म्याचा साक्षात्कार झाला की मग जडावरही चैतन्याचा आविष्कार साक्षात्कारास येणे हेच परमार्थाचे पूर्णत्व होय.

प्रकरण २

जग

प्रश्न : ज्या जगात राहून आपण प्रपंच करित असतो व ज्या जगात राहून आपणास परमार्थ करावयाचा आहे, ते जग स्वतःसिद्ध आहे की ते कुणी निर्माण केले आहे ?

उत्तर : जग हे स्वतःसिद्ध नाही. ते निर्माण झालेले आहे. त्याची उत्पत्ति झालेली आहे. जग हे परमेरापासून / परमात्म्यापासून निर्माण झाले आहे. परमेर अथवा परमात्मा हा सत्-चित्-आनंद असा वायु-स्वरूपी आहे. तो जर नुसता सत् आणि आनंद असता, तर हे विश्व निर्माण झाले नसते. तो चित्-ही आहे; आणि या चित्मुळेच विश्व उत्पन्न होते. हालचाल हा चित्चा धर्म आहे. सच्चिदानंद वायूचे ठिकाणी जेव्हा हालचाल सुरू होते, तेव्हा त्या परमात्म्याची दृष्टि एका बिंदूवर पडते जेथे चित् आहे तेथे दृष्टि आहे. ही दृष्टि ज्या बिंदूवर पडते, त्या बिंदूला शून्य असे म्हणतात. या शून्यापासूनच सर्व विश्व उत्पन्न होते. या शून्यातून प्रथम शब्द-अशब्द-रहित अशी स्थिति निर्माण होते. त्यातून पुनः वायु निर्माण होतो. त्या वायूपासून आकाश उत्पन्न होते. आणि त्या आकाशापासून पंच महाभूते निर्माण होतात. आणि मग पंचमहाभूतांपासून सर्व जड सृष्टि निर्माण होते. विश्वाची उत्पत्ति, स्थिती आणि लय हा सर्व सच्चिदानंद वायूचा खेळ आहे. वाळवंटात ज्याप्रमाणे वायु हाच वाळूचे मनोरे निर्माण करतो आणि नाहीसे करतो, त्याचप्रमाणे हे विश्व वायु निर्माण करतो आणि त्या विश्वाचा नाशही तोच वायु करतो.

हेच पुढीलप्रमाणेही सांगता येईल. चित्च्या म्हणजे चैतन्याच्या हालचालीचा म्हणजे स्पंदाचा विस्तार म्हणजे विश्व आहे. स्पंद या केंद्रबिंदूतून विश्वाचे वर्तुळ निघाले आहे. किंवा, सच्चिदानंद परमेश्वराच्या ठिकाणी 'एकोऽहं बहु स्याम्' ही प्रेरणा झाली; या ईश्वरी संकल्पातून दृश्य विश्व साकार झाले आहे. या प्रेरणेमुळे चित् परमात्म्यातून लहरी उत्पन्न होतात. चित् वायूच्या लहरींनी रुपयाच्या चवडीप्रमाणे विश्व बनले आहे. विश्व हा एक चैतन्याचा चमत्कार आहे. हे अनंत विश्व हाच मोठा चैतन्याचा आविष्कार आहे.

प्रश्न : या जगाचे स्वरूप काय आहे ? त्याचे मागे कोणती प्रेरणा आहे ?

उत्तर : घर बांधणारा घरापेक्षा वेगळा असतो. जसे :- कुंभार गाडगी बनवतो; तो

गाडग्यापेक्षा निराळा असतो. तसे विश्व निर्माण करणारा ईश्वर हा विश्वापेक्षा वेगळा आहे. अनंत विश्व ही देवाचे घरातील रांगोळी आहे. हे जग नामरूपात्मक आणि चित्रविचित्र आहे. ते एक चित्र आहे. ते सारखे बदलत असते; तरी सातत्यामुळे दृश्य विश्व हे अखंड वाटते. जगाचे / जगातील काय बदलत नाही असा प्रश्न आहे. जग हे एका रूपात अथवा स्थितीत नाही; म्हणून त्याला मिथ्या म्हणतात. दृश्य विश्व हे एकाच स्वरूपात रहाणारे नाही; म्हणून ते लटके आहे.

गतीमुळे विश्व निर्माण झाले आहे. गति हे अध्यात्मविज्ञानाच्या दृष्टीने मूलभूत तत्त्व आहे. गति हे विश्वाचे मूळ आहे. त्यामुळे जगातील सर्व पदार्थ गतिमान आहेत

देव हा वारे आहे. विश्व म्हणजेही वारेच आहे वार्याशिवाय जगात दुसरे काही नाही. या जगात परमात्म्याशिवाय दुसरे काही नाही. ज्याने देव/परमात्मा आत म्हणजे देहात पाहिला त्याला बाहेर जगातही देवच दिसतो.

विश्व हा सगळा फुगा आहे. हे न समजल्याने माणूस मात्र अहंकाराने फुगून बसतो.

आकाशातून दृश्य विश्व झाले. त्यामुळे दृश्य विश्वाचे वर्णन शब्दांनी करता येते. दृश्य हे आकाशाचा चमत्कार आहे. आणि आकाश म्हणजे चैतन्याचा चमत्कार आहे.

दृश्य टाकता येत नाही. दृष्टीचा अभाव म्हणजे दृश्य आहे. जग हे आंधळ्या कोशिंबिरीचा खेळ आहे. जग हे सावल्यांचा खेळ आहे.

अनंत विश्व परमात्म्याचे निःश्वासातून निघाले आहे. सर्व जग हे ईश्वराच्या सत्तेने चालले आहे. जगाचे मागे ईश्वराची प्रेरणा आहे. त्या प्रेरणेवर जग चालले आहे. जगाचे मागे चैतन्याची प्रेरणा शक्ति आहे. चैतन्याशिवाय काही होऊ शकत नाही

प्रश्न : हे जग खरे आहे की खोटे आहे ?

उत्तर : या जगात खरे काय व खोटे काय असा प्रश्नच आहे. खरे काय हे माहीत नसते तवर खोट्याला खरे मानले जाते.

जगात जे डोळ्याला दिसते ते खरे, हे म्हणणे तरी खरे आहे काय ? नाही. सूर्य, चंद्र उगवताना दिसतात. सूर्य फिरताना दिसतो. आगगाडीतून जाताना झाडे पळत असलेली दिसतात. पण ते सर्व खरे नाही. मग खरे काय असा प्रश्न येतो. त्याचे उत्तर असे आहे : जे बदलते ते खरे नव्हे. जग बदलते आहे, म्हणून ते खोटे. आहे आस्तंबपर्यंत जग हे मायामय आहे. ब्रह्म बदलत नाही, म्हणून ते खरे आहे.

खरेखोटे हे अवस्थेवर अवलंबून आहे. एक प्रेत पडले आहे; एक मनुष्य जागा आहे तर एक माणूस झोपलेला आहे; एक जण बेशुद्ध आहे, तर एक जण स्वप्न पहात आहे. येथे ज्याची जशी अवस्था तसे त्याचे खरेखोटे. याबाबतीत आंधळे व हत्ती यांची गोष्ट महत्त्वाची आहे. एका आंधळ्याला हत्ती खांबासारखा वाटला, तर एकाला सुपासारखा वाटला, त्यांच्या मते त्यांचे खरे; परंतु डोळस माणसाच्या मते त्या सर्वांचे म्हणणे खोटे आहे.

जग खरे वाटते. दृश्य खरे वाटते. तसे का ? कारण आपल्याला त्याचे ज्ञान होते. ज्ञानामुळे दृश्याला अस्तित्त्व आणि खरेपणा येतो. दृश्य हा ज्ञानाचा विषय आहे. ज्ञानामुळे दृश्याला खरेपणा येतो. एकाने मला विचारले, 'जग खरे आहे काय ?' मी म्हटले, 'जग खरे वाटते तवर ते खोटे नाही. झोप लागल्यावर ते खरे नाही. सकाळी उठून जागे झाल्यावर ते खरे आहे' आणखी असे : या जगात सर्व काही गतिमान् आहे. गतीमुळे परिभ्रमणामुळे जग खरे वाटते. उदा :- कोलीत फिरविले की सोन्याचे कडे दिसते. पण ते खरे आहे काय ? नाही आपण जग खरे मानतो. पण आपण जन्मल्यापासून या जगात काही फरक झाला नाही काय ? बदल झाला. ज्याची अवस्था बदलते, ज्याचे रूप बदलते, ते खोटे. जे बदलत नाही ते खरे. या दृष्टीने पाहिल्यास आत्मा तेवढा खरा आहे; कारण तो बदलत नाही. आपल्या जन्मापूर्वी आत्मा होता, आता तो आहे, आणि आपण मेल्यावरही तो असणारच आहे. आपण असतानाही आत्मा आहे. आणि आपण नसतानाही आत्मा आहेच आहे. म्हणून आत्मा हाच खरा. जग मात्र आत्म्याप्रमाणे खरे नाही.

हे जग-संसार खोटा आहे. दृश्य विश्व आणि स्वप्न यांत काहीच फरक नाही. संसार म्हणजे दीर्घ स्वप्न आहे. आपले नेहमीचे स्वप्न सात सेकंद टिकत असेल, तर हे संसाररूपी स्वप्न सत्तर वर्षे म्हणजे आपले आयुष्य आहे तोपर्यंत टिकते, इतकाच दोन्हीत फरक आहे. संसार व स्वप्न यांतील साधर्म्य असे आहे: स्वप्न दिसत असते. स्वप्नातील विश्वाची लांबीरुंदी शून्य आहे. स्वप्नांचे मूळ किंवा मूल्य विचार आहे. कारण ध्यानीमनी ते स्वप्नी. स्वप्नाप्रमाणे जगातील दृश्यही दिसत असते. हे विश्व शून्यातून निर्माण झाले आहे; म्हणून त्याची लांबीरुंदीही शून्य आहे. संसाराचे मूळ किंवा मूल्य विचार आहे. विचारच नसेल तर आपल्याला जाणीव, सुखदुःख कसे होईल ? तसेच जागे झाले की स्वप्न खोटे ठरते. त्याप्रमाणे ब्रह्मज्ञान झालेल्या माणसाचे दृष्टीने हे विश्व खोटेच आहे.

अशाप्रकारे कुणी हे जग खरे मानतात तर कुणी खोटे मानतात. आम्ही जगाला खरेही मानत नाही व खोटेही मानत नाही. आम्ही म्हणतो : हे जग आहे तवर आहे ते सतत टिकणारे नाही. दृश्य विश्व, देह हे सर्व काही आज ना उद्या आपल्या हातातून निसटून जाणारे आहेत. म्हणून त्यांच्यामागे लागावयाचे नाही.

प्रकरण ३

जीव

प्रश्न : या जगातील व्यवहारात गुंतलेला जीव कोण आहे ? त्याचे स्वरूप काय आहे ?

उत्तर : जीव हा देवाचा/ब्रह्माचा/परमात्म्याचा अंश आहे. म्हणून देवाप्रमाणे तोही सापडत नाही. म्हणजे मन, चित्त व बुद्धि यांचेद्वारा जीव कळून येत नाही. तथापि ज्याच्या अधिष्ठानावर श्वसनक्रिया आहे, त्या श्वसनक्रियेवरून जीव ओळखावा लागतो. श्वासोच्छ्वासावरून जीवाचे अस्तित्व कळून येते. परमात्म्याप्रमाणे जीव हा वायुरूप आहे.

मूळ परमात्मा विज्ञानस्वरूप आहे. विज्ञान म्हणजे ज्ञान व अज्ञान यांनी रहित असे विज्ञान. परमात्म्याच्या ठिकाणी 'अहं बहु स्यां ' अशी प्रेरणा झाली, आणि जड विश्वाची उत्पत्ति झाली. मग परमात्मचैतन्य जेव्हा जडाच्या उपाधीत सापडले, तेव्हा ते अज्ञानाच्या उपाधीने जीव झाले, आणि ज्ञानाच्या उपाधीने शिव झाले. जीव हा परमात्म्याचाच उपाधीत सापडलेला भाग. जीव हा परमात्म्याचा अंश. परंतु तो दूर फेकला गेल्यामुळे त्याला जीवत्व आले व तो आपल्या मूळ स्वरूपाला विसरला. जीवाला जी गति प्राप्त झाली, त्या गतीतून उपाधि निर्माण झाली व जीव त्या उपाधीत प्रविष्ट झाला. परमात्म्याचा वियोग म्हणजे जीवपणाचा योग. जीव हा देहाशी संबंधित आहे. त्याच्या पाठीवर संसाराचे बिरुहाड आहे.

मुळात जीव 'स्वानंदसाम्राज्यचक्रवर्ती' आहे. पण तो शरीराच्या उपाधीत सापडून जन्ममरणाच्या चक्रात अडकला, आणि जन्म घेतल्यावर मात्र तो शरीराचे मार्फत बाह्य विषयांतून आनंद घेण्याचा प्रयत्न करू लागला. हेच त्याचे दारिद्र्य. आणि असे होण्याचे कारण त्याची देहबुद्धि होय. 'हे मी केले, ते मी केले' असे अहंकाराने म्हणत जीव कर्तृत्व आपल्याकडे घेतो. खरे पाहिले असता जीव हा कर्ता नाही. परंतु 'मी कर्ता आहे' असे मानून त्याने स्वतःला कर्तृत्व लावून घेतले आहे. एका देहाचा नाश झाल्यावर मरणोत्तर जीवात्मा हा देहातून बाहेर पडतो, आणि दुसरे शरीर मिळेपर्यंत तो इकडे तिकडे हिंडत

असतो. जीवात्मा जरी वायुरूप आहे तरी तो बाह्य जड वायूत अथवा परमात्म्यात मिसळून जात नाही. कारण त्याला लिंग देह आहे. तसेच, त्याला लगेच दुसरा देह मिळतो असेही नाही. त्याची जी इच्छा असते, ती पूर्ण होण्याची परिस्थिति जेथे असते, तेथेच तो पुनः जन्म घेतो.

जीवाने आपले मूळ परमात्मरूप प्राप्त करून घ्यावयाचे आहे. वायुरूप परमात्म्याच्या प्राप्तीसाठी वायुरूप जीवाला वायूचे साधन आहे. ते साधन झाल्याशिवाय जीवाची जन्ममरणातून सुटका होऊन, त्याला मोक्ष मिळत नाही. मोक्ष मिळविणे म्हणजे स्वतःचेच मूळ परमात्मरूप प्राप्त करून घेणे. हा जीवाचा हक्क आहे. तो त्याने मिळवावयास हवा.

प्रश्न : जीव जर मुळात सुखरूप आहे, तर या जगात त्याला फत सुखच का मिळत नाही ? जीवाला सुखाबरोबर दुःख का भोगावे लागते ?

उत्तर : जीव हा मूलतः सुखरूप आहे हे खरे. परंतु तो शरीराच्या उपाधीत सापडला आहे. देहाची उपाधि आली की सुखदुःख अटळ होते. जीव शरीरात गुंतून पडल्यामुळे, त्याच्या मागे सुखदुःख लागले आहे. माणसाला सुखदुःख होते याचे कारण त्याचा देहावरला अहंकार हे आहे.

व्यवहारात सुख प्राप्त होण्यास जगातील जड दृश्य पदार्थ आवश्यक असतात, आणि या जड दृश्याकडे जीवाचे लक्ष असल्याने, त्याला सुखदुःख भोगावे लागते.

व्यवहारात सुख पाहिजे म्हणून लोक सुखाच्या मागे धावतात. येथेच त्यांचे चुकते लोक सुखाच्या मागे धावतात म्हणून सुख त्यांच्यापासून दूर पळते. जसे : मृगजळाचे मागे लागले की पाणी दूरच पळते धावणार्याच्या डोळ्यातून मात्र पाणी येईल.

या जगात प्रत्येकाला कायम सुख हवे असते. प्रत्येकाला अखंड सुखाची लालसा असते. पण असे कायमचे सुख त्याला जगात मिळत नाही. प्रपंचात कायम सुख मिळविण्याची इच्छा आपण करीत असतो; पण तसे सुख मिळत नाही. कारण असे की संसार / जग खोटे आहे, म्हणजे ते सतत बदलणारे आहे. जगाचे स्थित्यंतर, अवस्थांतर आणि रूपांतर होत असते. जगात/प्रपंचात स्थिर अथवा कायम असे काही नाही. प्रत्येक वस्तूत अवस्थांतर, रूपांतर आणि स्थित्यंतर होत असल्याने त्या वस्तूविषयीचे आपले ज्ञानही बदलते; म्हणून त्या वस्तूतून कायम सुख मिळत नाही. तसेच बदलणार्या जगातून सुख झाले की लगेच दुःख होते. खोट्या जगातून कायम सुख कसे मिळणार ?

आपण जगातील शब्द, स्पर्श, रूप, रस व गंध या विषयांतून सुख घेण्याचा प्रयत्न करतो. हे विषय पाच महाभूतांनी बनलेले आहेत. आपली सुखाची भिस्त या पाच 'भुतांवर' आहे. पाच विषय म्हणजे भेळ आहे. या भेळेतून माणसाला निर्भेळ सुख कसे मिळणार ?

बाह्य वस्तु परस्वाधीन आहेत. त्यांवर अवलंबून असणारे सुख हे निरपेक्ष नसून सापेक्ष असते, आणि या सुख देणार्या वस्तु कायम आपल्याजवळ राहू शकत नाहीत. किंवा आपल्या मालकीच्या राहू शकत नाहीत. आणि ज्या वस्तू आपल्याकडे कायम राहू शकत नाहीत, त्यांचेपासून कायम सुख मिळेल अशी अपेक्षा कशी करता येईल ?

आपणास मिळणारे बाह्य विषय हे मर्यादित आहेत, व त्यांचा भोग घेण्याची आपली शक्तिही मर्यादित आहे. बाह्य सुख हे मर्यादित आहे. ते थोडावेळ टिकणारे आणि कार्यकारणांवर अवलंबून असणारे आहे. ते सतत टिकत नाही.

तसेच बाह्य वस्तूतून सुखाचा एक क्षण मिळविण्यास बाकी वेळ माणसास दुःखात काढावा लागतो.

या जगात जे सुख मिळते ते अगदी थोडे आहे. आपल्याला जे दुःख वाटते ते तर दुःख आहेच, पण आपल्याला जे सुख वाटते, तेही संपल्यावर दुःखच उत्पन्न होते. कारण जगातील व्यवहारात सुख नसून सुखाचा आभास आहे. आपल्याला जे सुख वाटते त्याच्या अंती दुःखच आहे.

तसेच अमुक वस्तु सुखदायक आणि अमुक वस्तु दुःखदायक आहे, असे निश्चितपणेही म्हणता येत नाही. तसे असते तर सुखाचे एकच स्थान आपण कायम मानले असते. परंतु निरनिराळ्या परिस्थितीत मनुष्य निरनिराळ्या ठिकाणी सुख मानतो. म्हणजे सुख मानणे ही स्थितीसुद्धा कायम रहात नाही.

जे जे सुख बाह्य पदार्थांवर, बाह्य साधनांवर अवलंबून आहे, ते ते नाशवंत, थोडा वेळ टिकणारे आहे. कारण बाह्य साधने वा पदार्थ हे नाशवंत आहेत. म्हणून बाह्य वस्तूपासून जे सुख मिळते ते क्षणिक अथवा तत्कालिक असते.

अशी या जगात जीवांची सुखदुःखाची कहाणी आहे.

प्रश्न : जीवाला सततचे खरे सुख केव्हा व कसे मिळेल ?

उत्तर : माणसाला सुखदुःख होते याचे कारण त्याचा अहंकार. हा अहंकारच उडवून लावला की माणसाला व्यावहारिक सुखदुःख जाणवणार नाही. माणसाने कोणत्याही गोष्टीचा अभिलाष केला नाही तर तो सुखी होतो. खरे म्हणजे सतत सुख जीवाजवळच

आहे. जीव हा देवाचा/परमात्म्याचा अंश आहे. आणि परमात्मा/आत्मा हा तर सुखरूप आहे. तेव्हा जीवाचे सुख हे बाह्य वस्तूत नसून त्याच्याजवळच आहे. आत्म्यापासून मिळणारे सुख शाश्वत आहे, कारण आत्मा शाश्वत आहे. म्हणून जीव अंतर्मुख होऊन आत्म्याकडे वळला तर खरे सुख आहे.

ज्यातून दुःख निर्माण होत नाही, ते खरे सुख. असे सुख देवाच्या मंदिरात आहे, आत्म्यात आहे. व्यवहारातील सुखदुःखाच्या पलीकडे जे खरे आत्मतत्त्व आहे, त्या मूळ तत्वातच खरे सुख आहे.

आपण जगामध्ये जडातून / जड पदार्थातून / बाह्य विषयांतून सुख घेण्याचा प्रयत्न करित असतो. पण या जड पदार्थाची जाणीव करून देणारे चैतन्य आहे. चैतन्य म्हणजे आत्मा. या चैतन्याची जाणीव होण्यास जे केले जाते त्यातही सुख आहे. या चैतन्याकडे लक्ष दिल्याने आनंद होतो. चैतन्यात होणाऱ्या मनाच्या एकाग्रतेने सुख प्राप्त होते. जगातील सुख:दुखाची जाणीव ज्या चैतन्यामुळे होते, त्या चैतन्याची जाणीव हवी. चैतन्याच्या जाणीवेत खरेखुरे सुखसमाधान आहे.

सुखरूप होण्यासाठी ब्रह्मचिंतन हवे. ब्रह्मसाक्षात्कार/आत्मसाक्षात्कार संपादन केल्याशिवाय माणसाला खरे सुख प्राप्त होत नाही.

खरे सुख साधनात आहे. साधनातील सुख निरपेक्ष व अमर्याद आहे. साधनातील सुख हे खरे सुख आहे. ते सुखाचा आभास नाही. आत्मप्राप्तीसाठी असणाऱ्या साधनातील सुख मानण्यावर नाही.

खरे सुख रामनामात आहे. रामनामाशी तादात्म्य झाल्याने, सर्व सुख मिळणार आहे. पण ते सहजासहजी मिळत नाही. शरीराला बाजूला केल्याशिवाय देहात घुमणारे रामनाम कळत नाही. देह बाजूला होऊन रामनामाशी तादात्म्यता प्राप्त झाली, तर खरे सुख मिळणार आहे.

प्रकरण ४

जगातील व्यवहार आणि परमार्थ

प्रश्न : जग खरे मानून आपला व्यवहार चालू असतो. या जगातच आपणास परमार्थ करावयाचा आहे. तेव्हा या जगातील व्यवहार आणि परमार्थ यांत कोणता फरक आहे?

उत्तर : बाह्य व्यवहारात खरे सुख नाही, हे ज्याला कळेल तोच परमार्थाकडे वळेल. ज्याच्या पोटात दुखते आहे, तोच ओवा मागेल. व्यवहारातील त्रिविध तापाने जो पोळला आहे, तोच खरा अधिकारी होतो.

व्यवहाराचे पलीकडेच परमार्थ आहे. व्यवहार संपला तरच परमार्थ. व्यवहाराचा रस्ता संपल्याखेरीज जीवाला परमार्थाचा रस्ता दिसत नाही. पापपुण्य शून्य होणे हाच व्यवहाराचा शेवट. परमार्थ हा व्यवहारापेक्षा वेगळा आहे. व्यवहार हा मी-तूपणावर आधारलेला आहे. परमार्थात मी-तूपणाला स्थान नाही. संसारातून बाजूला झाल्याशिवाय परमार्थ करता येत नाही.

दृश्यात व्यवहार आहे. तो परमार्थात आला की सर्व बिघडते. त्यामुळे गुरु-शिष्यांचे सुद्धा वाकडे येते. गुरुच्या काही अपेक्षा निर्माण होतात. तसेच शिष्याच्या काही अपेक्षा निर्माण होतात. आणि अपेक्षांचा भंग झाला की गुरुशिष्यांचे शत्रुत्व येते. म्हणून परमार्थात व्यवहार शिरता कामा नये.

तृतीय पुरुषी व्यवहार म्हणजेच परमार्थ. म्हणजे असे : प्रथम (टिप पहा) पुरुषाचे यथार्थ ज्ञान झाले की द्वितीय पुरुषाचे खरे स्वरूप कळते, व त्या दोहोंची सांगड घातली की तृतीय पुरुषात त्या दोहोंचा अंतर्भाव होऊन, 'मी-तूपणा गेला हरीचे ठायी' अशी अवस्था होते. व्यवहारात मी-तूपण असते. परंतु आत्म्याचे दर्शन झाल्यावर आमचे-तुमचे, मी-तू हे उरत नाही. आमचे तुमचे, मी-तू हे केव्हा सरतात ? वृत्तीची शून्य स्थिती झाल्यावर. वृत्ति शून्य होण्यास मन शून्य झाले पाहिजे. मन शून्य होण्यास दृष्टि शून्य झाली पाहिजे. वृत्ति शून्य झाली की स्वरूपाचा झगझगाट दृष्टीपुढे चमकू लागतो. असा झगझगाट होण्यास आमचा घट (= मन) रिकामा व्हावयास पाहिजे. आमचा घट (=मन)

कधीच रिकामा नसतो. विचारांचे काहूर डोक्यात माजलेले असते. परमार्थाला निर्विकार स्थिति आवश्यक आहे.

शरीराच्या गरजा भागविण्यासाठी प्रपंचव्यवहार आहे. तर जीवाच्या गरजा भागविण्यासाठी परमार्थ आहे. शरीर सुखी झाले म्हणून जीव काही सुखी होत नाही. त्याला परमार्थ हेच उत्तम रसायन आहे. परमार्थी माणसाने प्रपंचाचा विचारच करू नये. खंबीरी असल्याशिवाय प्रपंचही सफल होत नाही, मग परमार्थ कसा साधेल ? परमार्थी जीवाची प्रपंचात तारांबळ उडते; प्रपंच हा परमार्थाचा रस्ताच आहे.

शरीराची खेच आहे म्हणून परमार्थाचा अनुभव येत नाही. जोपर्यंत दृश्याला टाकण्याची आपली तयारी नाही, तोवर परमार्थ करता येणार नाही. संसाराची माया सुटत नाही, तोवर भक्ति फलद्रूप होत नाही. जोपर्यंत वृत्तीतच दोष आहेत, तोपर्यंत परमार्थाची प्राप्ति नाही. परमार्थाचे मोजमाप हे कृतीपेक्षा वृत्तीवर अवलंबून आहे.

व्यवहारात पैशाशिवाय चालत नाही. परमार्थात पैसा उपयोगाला येत नाही. व्यवहारात वित्त महत्वाचे, तर परमार्थात चित्त महत्वाचे आहे. व्यावहारिक संपत्ति टिकणारी नाही. पारमार्थिक संपत्ति टिकणारी आहे. परमार्थात जे मिळते ते जगात कुठेच मिळत नाही.

व्यवहारात जशी फसवेगिरी चालते, तशी ती खऱ्या परमार्थात चालत नाही. बाहेर विश्वास ठेऊन आत संशय ठेवणे म्हणजे व्यवहार. याउलट विश्वासाने परमार्थ; तेथे संशय नाही.

व्यवहारात मनुष्य म्हातारपणी निवृत्त होतो. परमार्थात असली निवृत्ति नाही. परमार्थ हा जन्मभर करावयाचा आहे. संपूर्ण आयुष्यभर परमार्थ करावयाचा आहे.

व्यवहारातले चातुर्य परमार्थात उपयोगी पडत नाही.

सविकल्प मनुष्य परमार्थाला निरूपयोगी. निर्विकल्प मनुष्य व्यवहाराला निरूपयोगी. विकल्प ज्याचे मनात येतात तो माणूस संसारात उपयोगी असतो. ज्याचे मनात विकल्प नाहीत, तो मनुष्य परमार्थात उपयोगी असतो.

परमार्थाचे जगच वेगळे आहे. परमार्थ हा व्यवहाराच्या कसोटीवर घासून पहाणे हा मूर्खपणाच आहे. परमार्थाचे व व्यवहाराचे अनुभव भिन्न आहेत. व्यवहार व परमार्थ यांची भेळ युक्त नाही.

'अमुकच पाहिजे' असे म्हणणारा जीव परमार्थी नाही. परमार्थी जीव हा जे आहे

त्यातच समाधानी असला पाहिजे. परमार्थी मनुष्य हा विषयांचा लोभी असत नाही.

व्यवहार हा अपूर्ण आहे. परमार्थात अपूर्ण काही नाही. व्यवहार अपूर्णाकात चालतो. पण परमार्थात सर्व पूर्ण आहे. परमार्थात अपूर्णाकातून पूर्णाकाकडे जावयाचे नाही, तर पूर्णाकातून पूर्णाकाकडे जाणे म्हणजे परमार्थ. परमार्थात टक्केवारी नाही. पीक चार आणे आले ही भाषा व्यवहारात ठीक आहे. पण लग्न ९९ टके ठरले याला अर्थ नाही. परमार्थात सर्वच संपूर्ण असते.

संसार/प्रपंच अपूर्ण आहे तर परमार्थ पूर्ण आहे. समुद्रात कितीही पाणी ओता अथवा उपसा; तो आहे तसाच रहाणार. त्या समुद्राप्रमाणे परमार्थ हा पूर्ण आहे

१ व्याकरणात तीन पुरुष मानले जातात. मी-आम्ही हे प्रथम पुरुष, तू-तुम्ही हे द्वितीय पुरुष, तो-ती-ते आणि ते-त्या-ती हे सर्व तृतीय पुरुष. व्यवहारातील बोलण्यात आपण या तीन पुरुषी नामांचा वा सर्वनामांचा वापर करत असतो - (संपादक)

प्रकरण ५

चैतन्य, वायु, ब्रह्म, आत्मा/परमात्मा

प्रश्न : विश्व हा ज्या चैतन्याचा(१) एक चमत्कार आहे ते चैतन्य म्हणजे काय आहे ? ते कसे आहे ? चैतन्याच्या साक्षात्काराने काय होते ?

उत्तर : चैतन्य म्हणजे आत्मा. चैतन्य म्हणजे ज्योत आहे. तिलाच आत्मज्योति असे म्हणतात. जाणीव-नेणीव ज्याच्यामुळे आहे ते चैतन्य म्हणजेच आत्मा. चैतन्य हे वायुरूप आहे.

चैतन्य हे अनादि व अनंत आहे. चैतन्य हे नित्य नवे आहे; ते कधीही शिळे होत नाही. चैतन्य पूर्ण आहे. ज्यात रूपांतर, स्थित्यंतर आणि अवस्थांतर होत नाही असे फक्त चैतन्य आहे. सर्वांत फरक होतो, चैतन्यात फरक होत नाही. चैतन्य हे खरे म्हणजे अजरामर आहे.

चैतन्याचे ठिकाणी विश्वाची स्फूर्ति आहे, म्हणून विश्व दिसते. चैतन्याशिवाय काही घडूच शकत नाही. चैतन्य एवढेच खरे . बाकी सर्व यच्चयावत खोटे आहे.

सत्तारूपाने चैतन्य सर्वत्र आहे; ते सर्व व्यापक आहे. चैतन्य नाही असे स्थानच नाही. चैतन्याचा दौरा अनंत विश्वाच्या मध्यातून ओवलेला आहे. किडा-मुंगीपासून ब्रह्मदेवापर्यंत स्पंद म्हणजेच चैतन्य आहे. पण उपाधीमुळे चैतन्य दिसत नाही. शेवाळाआड पाणी, ढगाआड सूर्य, तसे सर्वाआड चैतन्य. मणि दूर केले की माळेतील आतले सूत्र दिसते. तसे उपाधि दूर केली की चैतन्य दिसते.

चैतन्याच्या बैठकीवर जडाचेही ज्ञान आहे, चैतन्याचेही ज्ञान आहे, आत्म्याचा अनुभव आहे. चैतन्य हे द्रष्टा आहे. तो चैतन्य-द्रष्टा हा इंद्रिये, दृश्य आणि व्यवहार यांचा विषय होत नाही. चैतन्य म्हणजे आत्मज्योत या बाह्य डोळ्यांना दिसत नाही. बाह्य नजरेने आत्मज्योत पहाता येत नाही. आत्म्याला/चैतन्याला पहाण्याची नजर वेगळीच आहे. चैतन्य पहाण्याची दृष्टि प्राप्त होण्यास गुरुकृपा हवी. चैतन्याकडे लक्ष जाण्यास गुरुकृपेची अत्यंत आवश्यकता आहे. गुरुकृपा झाल्यावर आत वळून आत्मज्योति पहावयाची आहे. जीवाने चैतन्य शोधले पाहिजे. चैतन्यानेच चैतन्याला

जाणावयाचे/पहावयाचे आहे.

चैतन्याला पहाणे म्हणजे 'स्व-रूप' पहाणे होय. स्व-रूप म्हणजे आपला स्वतःचा चेहरा नव्हे. आपल्या चेहऱ्याचे रूप आपल्या जन्मापूर्वी नव्हते आणि मेल्यानंतर पुढेही असणार नाही. आपले कितीतरी चेहरे आले व गेले. परंतु चैतन्य-रूप असणारे आपले स्वरूप हे मात्र सदा संचलेले आहे.

अगनीत कोणताही पदार्थ भस्मसात होतो. तसे चैतन्यात पापपुण्याची विभूति होते. चैतन्य म्हणजे शुद्ध पुण्य. चैतन्यरूप झालेल्या माणसाला घाणीतही चैतन्य दिसते. चैतन्याशी समरस होता आले पाहिजे. चैतन्यरूप झाले की पुनर्जन्म नाही, पुनः या जगात येण्याची भाषा नाही.

चैतन्य हे आपले जीवनात नाद, बिंदू, कला आणि ज्योति या चार रूपाने प्रकर्षाला येते. जीवनात असणारा चैतन्याचा ध्वनि साधला तर सारे जीवन साक्षात्काराने उजळून निघते.

प्रश्न : चैतन्य हे वायुस्वरूप आहे. वायु या मूलतत्त्वाचे स्वरूप काय आहे ?

उत्तर : वायु हा स्वतःसिद्ध आहे. सर्व काही वायुच आहे. वारा हाच परमेश्वर. परमात्मा वायुरूप, नाम वायुरूप, परमात्म्याची उपासना वायुरूप, जीव वायुरूप, आत्मा, देह, अहंकार, बुद्धि, दृश्य हे सर्व वायुरूप आहेत. देव वारा, भक्त वारा, नाम वारा, दृश्य वारा, साक्षात्कार, जग, अहंकार सर्व वारे आहे. एवढेच काय हे विश्वदेखील वायुरूप आहे. वारे हे सर्व-समावेशक आहे. सर्व गोष्टी वायुरूप आहेत, हे एकदम पटले नाही तरी ते खरे आहे.

नाम - रूप - गुण हा वायूचा विलास आहे. जग म्हणजे वायूचा विलास आहे. जग हे बनले आहे म्हणून त्याला अस्तित्व आहे. त्यातील वायु तो आनंदरूप व त्याचा विलास हा चैतन्यरूप आहे. वाऱ्याची मौज जगापेक्षा निराळी आहे.

वायूची लहरी वायूतच उठणार व तेथेच नाहीशी होणार. वायूच्या लहरीतही अंतर्बाह्य वायुच असतो. वायूची लहरी जरी कोठे दृश्याच्या फेऱ्यात सापडली तरी शेवटी ती वायूकडेच धावणार. या वायुलहरींचे ऐक्य हे दृश्याच्या पलीकडेचे आहे. वायुलहरींची गाठ दृश्य व्हावी हे म्हणणे म्हणजे अज्ञान. वायुलहरीची गाठ आहेच, हे अनुभवाने दाखविणे म्हणजे ज्ञान. वायुलहरीची गाठ विशिष्ट कृतीने साधणे हेच साधन. या साधनात अखंड रहाणे हेच समाधान.

प्रश्न : शरीर आणि वायु यांचा संबंध काय आहे ?

उत्तर : वायुलहरी हे जीवनाचे माध्यम आहे. वायुलहरीइतके निकटचे नाते जगात नाही. पंचमहाभूते एकत्र येऊन हे शरीर बनते. हे माझे शरीर आहे, ही जाणीव ज्यामुळे होते, ते शरीराच्या आतले वारे मात्र वेगळे आहे. ज्याने शरीर उभे केले, ज्याच्यामुळे मीच देह आहे असे खरे खोटे काहीतरी वाटते, ज्याच्या अभावी मी देह आहे, ही जाणीव उरत नाही, असे वारे आपल्या शरीरात खेळते आहे; ते काय बाहेरच्या पंचमहाभूतातील वाऱ्यासारखे आहे? की पंख्याच्या वाऱ्यासारखे आहे ? की टायरीत भरलेल्या वाऱ्यासारखे आहे ? ते वारे अगदी वेगळे आहे. ते वारे चैतन्यरूप आहे. त्याची जाणीव आपल्याला असत नाही. ती जाणीव करून देण्याचे कार्य संत करतात.

वार्यांच्या दर्शनाकरता वाऱ्याचीच जरूरी. बाहेरील वारा बंद झाला की आतील वारा सुरू होतो. वायूची व मनाची गाठ पडली की मनाचे मनत्व रहात नाही. अंतर्बाह्य वायुलहरीची प्रचीती ज्याची त्यानेच घ्यावयाची आहे. वायूशी लहरीचे तादात्म्य हाच परमार्थ.

प्रश्न : ब्रह्माचे स्वरूप शब्दांनी कशा प्रकारे सांगता येते ?

उत्तर : ब्रह्म हे सच्चिदानंद आहे. सच्चिदानंद म्हणजे सत, चित आणि आनंद किंवा अस्ति, भाति आणि प्रिय. सत म्हणजे अस्तित्व. सत्चा विलास म्हणजे चित. सत मध्ये चित मिसळले की आनंद. अस्तित्व आणि चैतन्य असेल तरच आनंदाचा अनुभव येतो. चित + आनंद = सत आहे. म्हणजेच चैतन्य असून आनंद असल्यास सत असलेच पाहिजे. आनंद + सत = चित आहे म्हणजे सत्ला आनंद असेल, तर तेथे चित असलेच पाहिजे.

ब्रह्म म्हटले की तेथे माया आली. जे मायेत आहे असे दिसते पण जे मायेच्या तडाख्यात सापडत नाही, तेच ब्रह्म आहे. खरे व खोटे जेथे समजत नाही व ज्यास खरे किंवा खोटे असे काहीच म्हणता येत नाही, असे जे निरपेक्ष स्थान तेच ब्रह्म होय.

ब्रह्म म्हणजेच माया आहे. भूमितीतील(२) बिंदूप्रमाणे ब्रह्म आहे. भूमितीत बिंदू हे एकापुढे एक ठेवले की रेषा होते. या रेषेप्रमाणे माया आहे. माया कळली तर ब्रह्म कळलेच पाहिजे. माया ब्रह्माइतकीच आहे. ब्रह्म आणि माया यांची व्याप्ति सारखीच आहे. जितकी दोरी तितका साप(३). जितका खांब तितका पुरुष(४). म्हणून ब्रह्माएवढीच माया आहे.

ब्रह्म हे आकाशाप्रमाणे आहे असे म्हटले जाते. पण त्या दोहोंत फरक आहे.

आकाशाचा गुण शब्द आहे. आकाशाचा शब्द हा गुण नाहीसा झाला की तेच ब्रह्म; मग ब्रह्म म्हणून वेगळे नाही.

ब्रह्म हे सच्चिदानंद आहे. सत म्हणजे अस्तित्व. चित म्हणजे चैतन्य. अस्तित्व हे चैतन्यात भरले असल्याने, तेथे आनंद आहे. अस्तित्व हे सूक्ष्म व अदृश्य आहे. गति आणि प्रवाह यांत जो फरक आहे, तोच फरक चैतन्य व अस्तित्व यांत आहे. गतीमुळे प्रवाह असतो; प्रवाहाला स्वतंत्र अस्तित्व नाही. अस्तित्व हे प्रवाही झाले की तेच चैतन्य. चैतन्य हे प्रवाही असते. तर अस्तित्व हे लहरींनी युक्त असते.

फक्त ब्रह्म हेच सत म्हणजे सत्य आणि नित्य आहे. सत्य वस्तूत रूपांतर(५), स्थित्यंतर, अवस्थांतर नसते.

सत ब्रह्म हे शब्दाच्या पलीकडे आहे, ते शब्दांत व्यक्त करताच येत नाही. मर्यादित वस्तु शब्दाने व्यक्त करता येतात. 'ब्रह्म हे अमर्यादित आहे.' असेही म्हणता येत नाही; कारण तेही आपल्या बुद्धीला काहीतरी जाणीव देते; तेव्हा ब्रह्म हे शब्दांत व्यक्त करता येत नसल्याने, त्याला 'निःशब्द' असे म्हणतात. पण निःशब्द ब्रह्म हे शब्दांत सांगितल्याशिवाय ब्रह्माविषयी काहीच कळणार नाही. शब्दांनी ब्रह्म सांगण्याचे काम संतांनी केले. आपल्याला ब्रह्म कळावे म्हणून संतांनी शब्द वापरून ब्रह्माचे वर्णन केले.

प्रश्न : आत्म्याचे किंवा परमात्म्याचे वर्णन शब्दाद्वारे कसे करता येते ?

उत्तर : परमात्मा हा वायुस्वरूप आहे. आत्मा हा चिद-वायु-स्वरूपी आहे. जगात बाहेर स्पर्शाने कळणारा वायु हा जड वायु आहे. त्यापेक्षा वेगळा असा चिद्वायु आहे; तोच परमात्मा आहे. परमात्मा हा आनंदस्वरूप आहे. परमात्मा सुख-रूप आहे. आत्मस्थान हेच केवळ सुखस्थान आहे. परमात्मा हा सुखाचा सागर आहे.

परमात्मा, वायु आणि प्रकाश हे स्वतंत्र धरलेले नाहीत. परमात्मा हा स्वयंप्रकाशी, स्वसंवेद्य आहे. प्रकाश हेच परमात्म्याचे स्वरूप आहे. वायूचा प्रकाश म्हणजेच आत्म्याचा/परमात्म्याचा प्रकाश होय. सर्वव्यापी आत्मा नादरूपाने सर्वत्र घुमत आहे. परमात्मा हा नादरूप व प्रकाशरूप आहे.

आत्मा हा बिंदुएवढाच आहे. आत्मा हा निश्चळ आहे. निश्चळ म्हणजे सर्वस्वी निश्चळ नसून, त्यांतील चंचलत्व फार फार सूक्ष्म आहे असे होय. निश्चळ आत्माही गतिमान आहे. म्हणून त्याच्यावर चंचळाच्या लहरी उठतात. आत्म्यावर उठणाऱ्या वायूच्या लहरी या वायूमार्फत आत्म्यातच मिसळतात.

आत्मा पूर्ण आहे म्हणूनच तो निःशब्द आहे. आत्मा हा सगळीकडे भरलेला आहे. ज्ञानरूपाने आत्मा सर्वत्र भरलेला आहे. परमात्मा अखंड अस्तित्वात आहे. परमात्मा अनंत आहे. परमात्मा सदा आहे. आत्मस्वरूप दिक्कालातीत आहे.

प्रश्न : आत्म्याचे अस्तित्व का सिद्ध करता येत नाही ?

उत्तर : आत्मा हा जडापेक्षा, दृश्यापेक्षा, शरीरापेक्षा वेगळा आहे. प्रत्येक वस्तूला अस्तित्व आहे असे आपण म्हणतो. हे अस्तित्व म्हणजेच आत्मा. आत्मा नाही अशी जागाच नाही. परमात्मा हा सगळ्यात आहे; आत्मा सर्वत्र आहे; पण तो कशातही सापडलेला नाही. आत्म्याला वस्तु असेही म्हणताच येत नाही. पण आपणाला भाषेने सांगितल्याखेरीज त्याचा बोध होणार नाही, म्हणून वस्तु हा शब्द वापरला जातो.

मी जिवंत आहे, हे सिद्ध करा म्हणण्यासारखेच आत्म्याचे अस्तित्व सिद्ध करा हे म्हणणे आहे. आत्म्याचे अस्तित्व काही प्रयोगशाळेत सिद्ध करता येणारे नाही. आत्मा हा प्रयोग करून सिद्ध करता येणार नाही. आत्मा हा प्रयोगी म्हणजे प्रयोग करणारा आहे. परमात्म्याने अनंत विश्वाचा प्रयोग केला. विश्व ही त्याची प्रयोगशाळा आहे. प्रयोगी असणाऱ्या परमात्म्यावर प्रयोगशाळेत कसा प्रयोग करता

येणार ? दृश्यावर प्रयोग करता येतात. पण प्रयोगी आत्म्यावर कसला प्रयोग करणार ? आत्म्यामुळे प्रयोग होतील; आत्म्यावर कसे प्रयोग होणार ? प्रयोगाने प्रयोगी सिद्ध करतो हे म्हणणे हास्यास्पद आहे.

ज्याचे ज्ञान आहे त्याचे अस्तित्व सिद्ध होते. पण आत्मा हा ज्ञानाचा विषय नाही, उलट आत्म्याचा विषय ज्ञान आहे. शरीराचे ज्ञान होते कारण शरीर हा ज्ञानाचा विषय आहे. आत्मा हा ज्ञानाचा विषय नाही, म्हणून आत्म्याचे ज्ञान नाही. परमात्मा हा विज्ञानस्वरूप आहे. विज्ञान म्हणजे ज्ञान-अज्ञानरहित स्थिति. आत्म्यामुळे ज्ञान व अज्ञान आहे. ज्याच्यामुळे ज्ञान हे व अज्ञान हे दोन्ही आहेत, त्याचे अस्तित्व ज्ञानाने सिद्ध करता येत नाही.

आत्मा द्रष्टा आहे. द्रष्टा कधी दृश्य होत नाही. म्हणून आत्म्याचे ज्ञान होत नाही. म्हणून ज्ञानाने आत्म्याचे अस्तित्व सिद्ध करता येत नाही.

(१). जगाच्या बुडाशी, जगाच्या मागे एकमेव एक असे अद्वितीय अविनाशी मूलतत्त्व आहे. त्याचा उल्लेख करण्यास श्रीदासराममहाराजांनी चैतन्य, वायु/वारा, ब्रह्म/परब्रह्म,

आत्मा/परमात्मा इत्यादि भिन्न शब्द वापरले आहेत. त्यांचे द्वारा एकाच मूलतत्त्वाचे वर्णन मांडले आहे. शब्द भिन्न असले तरी मूलतत्त्व मात्र एकच आहे, हे विसरू नये. - (संपादकाची टीप.)

(२). भूमितीतील बिंदू असा असतो :- ज्याला लांबी नाही, रुंदी नाही व खोली नाही, तो बिंदू. - (संपादकाची टीप)

(३). या वाक्यात रज्जु-सर्प दृष्टांत अभिप्रेत आहे. अंधुक प्रकाशात जमिनीवर पडलेली रज्जु सापाप्रमाणे भासते. तेथे जितकी रज्जु आहे, तितकाच साप आहे. - (संपादकाची टीप)

(४). येथे स्थाणु-पुरुष दृष्टांत अभिप्रेत आहे. अंधारात खांब हा पुरुषाप्रमाणे भासतो. तेथे जितका खांब तितका पुरुष असतो. - (संपादकाची टीप)

(५). रूपांतर म्हणजे रूप बदलून येणारे दुसरे रूप. पहिली स्थिति बदलून दुसरी स्थिति येणे म्हणजे स्थित्यंतर. मूळ अवस्था बदलून वेगळी अवस्था येणे म्हणजे अवस्थांतर. - (संपादकाची टीप).

प्रकरण ६

आत्मज्ञान, साक्षात्कार, आत्मसाक्षात्कार, आत्म्याला पहाण्याची दृष्टि, इत्यादि

प्रश्न : आत्म्याचे ज्ञान म्हणजे काय ? ते आत्मज्ञान कसे प्राप्त होते ? आत्मज्ञान झाल्याने काय मिळते ?

उत्तर : आपले नेहमीचे व्यवहारातील ज्ञान हे दृश्याचे, दृश्य विश्वाचे असते. बाहेरील दृश्यातून कणाकणाने व कणाकणातून घेतले जाणारे ते आधिभौतिक ज्ञान होय. ते अनुकरणाने आणि अभ्यासाने प्राप्त होणारे आहे. पण हे आधिभौतिक ज्ञान म्हणजे आपले 'स्वतःचे' ज्ञान असत नाही. दृश्याचे ज्ञान आणि आपले 'स्वतःचे' ज्ञान हे वेगळे आहेत. परमार्थात 'स्वतःचे' ज्ञान होणे आवश्यक आहे.

आपण 'स्वतः' कोण आहोत ? आपण 'स्वतः' आत्मवस्तुच आहोत. या आत्मवस्तूचे यथार्थ ज्ञान म्हणजे आत्मज्ञान होय. स्वतःच्या अस्तित्वाचे ज्ञान म्हणजे आत्मज्ञान होय.

आत्मज्ञान हे आत आहे. आत्म्याची ओळख झाली असेल तर आत्म्याची प्रचीति आतही होते व बाहेरही होते. 'आत्मा आहे म्हणून सर्व आहे,' असे ज्ञान होणे म्हणजे आत्मज्ञान नव्हे. तर आत्म्याशिवाय दुसरा पदार्थच दृष्टीत न भरणे याचे नाव आत्मज्ञान आहे. आणि ज्याला आत्मज्ञान झाले आहे, तो तसे दाखवूनही देणार नाही.

नामाच्या योगाने स्वतःचे अस्तित्व कळून येते, आत्म्याचे ज्ञान होते. देहाची उपाधि बाजूला झाली की आपले अस्तित्व आपणास कळून येते. स्वतःच्या ज्ञानाची म्हणजे आत्म्याच्या ज्ञानाची प्राप्ति ही गुरुकृपेशिवाय(१) होत नाही. गुरुकृपा प्राप्त होण्यास नामाच्या(२) साधनाचा अभ्यास करणे आवश्यक आहे.

आत्मज्ञानाने सुखाची प्राप्ति होते. आत्मज्ञानाने जन्ममरणापासून सुटका होऊन मुक्ति मिळते.

प्रश्न : साक्षात्कार म्हणजे काय ?

उत्तर : आपले जीवन हाच एक साक्षात्कार आहे. आपण जिवंत आहोत हाही साक्षात्कारच आहे. तसे पाहिल्यास श्वासोच्छ्वास हाच साक्षात्कार आहे.

इच्छा, आकांक्षा कमी कमी होणे हा साक्षात्कारच आहे.

आपण निश्चळ होणे हा साक्षात्कार; यासारखा दुसरा साक्षात्कार नाही. निर्विचार स्थितीत रहाणे हा मोठा साक्षात्कार आहे.

साक्षात्कार म्हणजे काही गोंडबंगाल नाही. साक्षात्कार ही खरे म्हणजे सहज स्थिति आहे. खरे म्हणजे साक्षात्कार सतत कायम आहे. रात्रंदिवस साक्षात्कार आहे. साक्षात्कार अखंड असतो. तो निराळा कसला व्हायचा ? फक्त आपण त्याचे जवळ नसतो. ज्याचा आपल्याला अनुभव घ्यावयाचा आहे, त्याच्याजवळ आपण गेले पाहिजे.

साक्षात्कार जरी सतत आहे, तरी जेव्हा जेव्हा चैतन्याचा प्रकर्ष होतो, तेव्हा तेव्हा साक्षात्कार जाणवतो. उदा. पाणी सतत वहातच असते. त्याचा कारंजा उडू लागला की तो दृश्य होऊन जाणवतो. तद्वत चैतन्य आहेच. त्याचा प्रकर्ष झाला की साक्षात्काराची जाणीव होते.

संत, सद्गुरु जे चैतन्य दाखवितात, त्याचा साक्षात्कार करून घ्यावयाचा आहे. चैतन्याच्या सागरात स्वतःला झोकून देऊन, उसळणाऱ्या लाटा पहाणे हा साक्षात्कार. चैतन्याची हालचाल पहाणे हा साक्षात्कार. चैतन्याने चैतन्याशी तादात्म्य होऊन, चैतन्याची अनुभूति घेणे हाच साक्षात्कार.

श्वासांचे घर्षण झाल्याविना चैतन्याचा प्रकर्ष होत नाही. श्वासांचे घर्षण होण्यास नासिकाग्रावर दृष्टि असणे आवश्यक आहे. वायूची घासणी झाली की 'चक' होऊन 'झक' होते.

चैतन्यात नाद व प्रकाश हे दोन्ही आहेत. साक्षात्कारात नाद व प्रकाश यांचा अनुभव येतो. हा नाद संघाताविना असतो आणि हा प्रकाश तेल-बत्ती, चंद्र-सूर्य, अग्नि-वीज इत्यादिविना असतो.

साधन करणाऱ्याला चैतन्याचा अनुभव वेगवेगळ्या प्रकारांनी येतो. एकाला जो अनुभव आला तोच दुसऱ्याला येईल असे नाही.

प्रश्न : आत्मसाक्षात्कार म्हणजे काय?

उत्तर : सगळ्या कल्पनांचा निरास म्हणजे साक्षात्कार. मन, जग, विषय, व्यवहार, देव, परमार्थ इत्यादि सर्व कल्पना आहेत. कल्पनेचा निरास होतो तेव्हा आत्मवस्तु दिसते.

कल्पनेचा निरास म्हणजे ब्रह्मवस्तूची ओळख.

आत्म्याचे दर्शन होणे, आत्म्याचा साक्षात्कार घेणे किंवा होणे म्हणजे ज्या मूळ स्वरूपातून हे विश्व निर्माण झाले, त्या मूळस्वरूपाप्रत पोचणे व तेच होऊन जाणे. आपण सर्व जीव मूळ स्वरूपातून निघालेले आहोत; परंतु उपाधीच्या योगाने आपल्याला आपल्या मूळ स्वरूपाचा विसर पडला आहे. तो विसर दूर होऊन आत्मरूप होणे म्हणजे आत्म्याला पहाणे होय.

आत्मसाक्षात्कार टप्प्याटप्प्यांनी होतो. रिद्धीसिद्धि प्राप्त होणे हाही एक टप्पा आहे. त्याच्या पलीकडे खरा साक्षात्कार आहे. आत्मसाक्षात्कारात नाद, बिंदु, कला व ज्योति हे टप्पे आहेत. हा नाद संघाताविना असतो. आणि हा प्रकाश तेल-बत्ती, चंद्र-सूर्य, अग्नि-वीज इत्यादिविना असतो.

परमेश्वराचा किंवा आत्म्याचा साक्षात्कार ही एक अवस्था आहे. साधनातील प्रकाशदर्शन हा परमात्म्याचा साक्षात्कार आहे. साधनात प्रत्ययाला येणारा नीलप्रकाश म्हणजेच परमात्म्याचा साक्षात्कार.

प्रश्न : आत्म्याला पहाण्याची दृष्टि कोणती आहे ? आत्म्याला पहाण्याचे कार्य कोणता डोळा करतो ?

उत्तर : आत्मवस्तु ही निर्विकल्प आहे. निर्विकल्प वस्तु म्हणजे आत्मा आणि सविकल्प वस्तु म्हणजे दृश्य; त्या दोहोंत फरक आहे. दृश्य वस्तूची स्थिति बदलते; निर्विकल्प वस्तूची स्थिति बदलणारी नाही. आत्मा निर्विकल्प असल्याने, कल्पनेचे द्वारा आत्मवस्तूचे दर्शन होत नाही. जेथे कल्पनेचे अस्तित्व आहे, तेथे आत्मारामाचा अनुभव नाही.

चर्मचक्षूने आत्मा दिसत नाही. परमात्म्याला पहायचे असेल, तर आपल्या दृष्टीतील दृश्य दूर झाले पाहिजे. आणि परमात्म्याला पहाण्याची विशिष्ट दृष्टि प्राप्त व्हावयास हवी. ती दृष्टि सद्गुरुकृपेशिवाय प्राप्त होत नाही. म्हणून सद्गुरु कृपा ही परमार्थात आवश्यक आहे.

परमात्मा निश्चळ आहे. तो निश्चळ बुद्धीकडून ग्रहण केला जातो. चत्वार देहांचा निरास झाल्यावर, जी बुद्धी रहाते तिच्याकडून आत्मा ग्राह्य आहे.

आपल्या देहात चंद्र व सूर्य या दोन गति आहेत. इडा पिंगला म्हणजे चंद्र सूर्य. त्या गतींचा मारा जेथे होतो तेथे आत्मसाक्षात्कार होतो. चंद्रसूर्याचा लोप झाला की अग्निरूप

आत्म्याचा लोट दिसू लागतो.

प्राणाची धारणा ज्यावर आहे, त्या जीवनावर लक्ष ठेऊन दृष्टीची एकाग्रता झाली की आत्मप्रकाश दिसतो, आत्म्याचे दर्शन होते. श्रीगुरुंनी सांगितलेल्या गतीत दृष्टि व कान यांचा लय झाला म्हणजे ही गति ऊर्ध्वमुख होऊन वाहू लागते. मग हीच गति डोळ्याचे काम करू लागते. ही गति जेथे पडते त्या ठिकाणाला डोळा म्हणतात. या डोळ्यानेच/दृष्टीनेच आत्मस्वरूप पहाता येते. परमात्मा हा वायुस्वरूप आहे. त्यामुळे त्याला पहाण्याचा डोळाही वायुस्वरूप आहे. एकदा का नामगतीची व प्राणगतीची एकता होऊन, तो डोळा, ती दृष्टि बनली की त्या दृष्टीचा विषय आत्मा हाच होतो. या डोळ्याला कुणी ज्ञानचक्षु म्हणतात. गुरुकृपा असेल तरच आत्मसाक्षात्कारासाठी आवश्यक असणारा डोळा लाभतो.

प्रश्न : आत्मसाक्षात्कार केव्हां होतो ?

उत्तर : साक्षात्कार न होण्याचे कारण मी-पणा आहे. साक्षात्कारासाठी अहंकार अजिबात उपयोगी नाही. एक अहंकार तरी किंवा एक साक्षात्कार तरी. मी - माझे गेल्याशिवाय अनंत जन्मातसुद्धा साक्षात्कार होणार नाही. अहंकार गेला तर साक्षात्कार होतो. जेव्हा देहबुद्धि, अभिमान टाकला जातो, तेव्हा साक्षात्कार होतो.

संग सुटला की आत्मारामाचा साक्षात्कार होतो. भेद गेला तर रामाचा साक्षात्कार आहे. दृश्याचा अंत झाल्यावर साक्षात्कार होतो. देहातील झाल्यावरच साक्षात्कार होतो. देहाचा आणि मनाचा संबंध सुटल्याशिवाय परमार्थातील अनुभूति नाही. चारी देहांची(३) शेणकुटे जळल्यावर साक्षात्कार होतो. चार देहांचा जेव्हा निरास होतो तेव्हाच साक्षात्कार होतो.

संताचे कृपेने ईश्वराचा साक्षात्कार होतो. गुरुकृपा झाल्यावर साक्षात्कार होतो. गुरुकृपेशिवाय साक्षात्कार नाही. गुरुकृपेने दृष्टि प्राप्त झाली तर देवदर्शन होते. ईश्वरदर्शनासाठी गुरुकृपेची नितांत जरूरी आहे. गुरुंनी कृपा केल्याशिवाय आत्मसाक्षात्कार होत नाही.

नाकातून आतले वारे बाहेर व बाहेरचे आत वहाण्याची एवढीच क्रिया राहिली, एवढेच ज्ञान राहिले तर आत्मानुभव दूर नाही. सद्गति म्हणजे सत अशा आत्म्याकडे नेणारी गति. अशी सद्गति प्राप्त झाली की लगेच साक्षात्कार होतो.

नामाची लावणी - पेरणी केली तर साक्षात्काराचे भरघोस पीक काढता येते. एकाग्र

होऊन जो नामस्मरण करतो त्यालाच साक्षात्कार होतो. नामाला स्मरणाची जोड मिळाली की अनुभव येतो.

नामाची गति(४), मनाची गति, जीवनाची गति, प्राणाची गति आणि उपाधिभूत(५) जीवनाची गति या ज्यावेळी एकत्र येतात त्यावेळी स्थिर-बिंदुदर्शन होते.

नामाची गति, चैतन्याची गति व श्वसनाची गति ह्या जेव्हा एक होतात व जीवन हे ऊर्ध्वमुख होते व ते प्राणगतीशी भूमध्यात मिसळते, तेव्हा नंतर आत्मसाक्षात्कार होतो.

विचार आणि मन यांचा लय गतीत व्हावयास पाहिजे. अशा रीतीने प्रथम मन संथ झाले की गति प्रथम बाहेरून संथ होते व मग आतून संथ होते. बाहेरून प्राण आत येईनासा झाला म्हणजे देहाच्या आतील वाऱ्याला आसनाच्या नेटामुळे ऊर्ध्वगति मिळते व तो ऊर्ध्वमुख होऊन वाहू लागतो. ही उर्ध्वमुख गति भूमध्यात प्राणगतीशी मिसळते व नंतर आत्मसाक्षात्कार होतो.

नामगति व प्राणगति एक होण्याची कळ साधली की परमात्म्याचा साद आलाच. प्राणाची गति व नामाची गति एक झाली की 'आपुलिया जीवे । शिवासी पहावे । आत्मसुख घ्यावे वेळोवेळा ।' हीच प्रचीती शिल्लक रहाते.

प्रश्न : आत्म्याचे अनुसंधान म्हणजे काय ? ते कसे लागते ? आत्मानुसंधानाचा परिणाम काय होतो ?

उत्तर : अनुकंपन, अनुवृत्ति, छंद आणि अनुसंधान हे आत्म्याच्या अनुभूतीसाठी परमार्थात असणारे चार टप्पे किंवा चार पायऱ्या आहेत. श्वसनाचे अनुकंपन असते. साधनाच्या अभ्यासाने वृत्तीवर वृत्ति उठण्याची लकब साधणे म्हणजे अनुवृत्ति. त्या वृत्तीशी गतीचा पटीपटीने संघर्ष होणे म्हणजे छंद. आणि हा छंद अखंडपणे लागणे/रहाणे म्हणजे अनुसंधान. अनुसंधान हे कोणत्याही अवस्थेत टिकून रहाते. प्रत्येक माणसाचे ठिकाणी श्वासाचे अनुकंपन चालूच आहे. तेथे लक्ष किंवा दृष्टि लागली की अनुकंपन होते. त्यात वृत्ति तदाकार झाली की अनुवृत्ति साधते; त्याशिवाय मनात इतर कोणताही विचार येता कामा नये; षड्विकार दूर झालेले असले पाहिजेत. अशी तऱ्हा झाली म्हणजे छंद लागतो. छंद म्हणजे त्याशिवाय दुसरे काही न सुचणे. असा छंद लागला म्हणजे कोणतीही गोष्ट साध्य होते आणि मग परमात्म्याचे अखंड अनुसंधान लागते. आत्म्याखेरीज अन्य काही नाही, सर्व काही आत्माच आहे, अशी जाणीव असणे म्हणजेच आत्म्याचे अनुसंधान लागणे.

श्वसनात नाम आहे. नाम म्हणजे चैतन्याचा नाद. चैतन्याचा नाद म्हणजे नाम हे सूत्र आहे. नादाने नाद घेणे हेच नादानुसंधान आहे. नादानुसंधानाने नादाचाच बिंदू होऊन तो प्रगटपणे साधकास दृष्टीसमोर दिसू लागतो. नादानुसंधान, नामस्मरण, आत्मानुसंधान, स्वरूपानुसंधान आणि आत्मसाक्षात्कार हे सारे शब्द एकच अर्थ सांगणारे आहेत.

प्रश्न : आत्मसाक्षात्कार देहात कुठे होतो?

उत्तर : खरे म्हणजे आत्मा नाही अशी जागाच नाही. तथापि आम्हाला आत्मा प्रथम बाहेरच्या जगात कुठे दिसत नाही. प्रथम आत्मसाक्षात्कार देहात होतो.

शरीर हे आत्मसाक्षात्काराची प्रयोगशाळा आहे. ती विनावेतन चालविता येते. मस्तक हे देवघर आहे. जरी आत्मसाक्षात्कार देहात होतो, तरी देहाने आत्मसाक्षात्कार होत नाही.

भूमध्यात प्राणगति व उपाधिभूतजीवनाची ऊर्ध्वगति यांची गाठ पडली की प्राणगति डाव्या बाजूने परत न जाता सरळ मार्गाने शर्टकट घेऊन सहस्रदल(६) स्थानात जाते. तेथेच आत्मसाक्षात्कार होतो.

प्रश्न : आत्मसाक्षात्काराने, आत्मानुसंधानाने काय होते ?

उत्तर : तळमळ शांत झाली तर देवाला पाहिले असा त्याचा अर्थ. देवदर्शनाने तळमळ शांत होते.

साक्षात्कार होऊन जर अहंकार रहात असेल तर साक्षात्कार खरा आहे की नाही ही शंका आहे. साक्षात्काराने अहंकाराचा निरास होतो.

साक्षात्कारात जे आत दिसते तेच डोळे उघडल्यावर बाहेर दिसावयास हवे. बाहेर जर नुसतेच आकार-विकार दिसू लागले तर साक्षात्कार झाला नाही असा अर्थ होतो.

आत्म्याचे दर्शन/आत्म्याचा साक्षात्कार ज्याला झाला त्याला प्रत्येक गोष्टीत आत्माच दिसत राहतो.

ज्याचे आत्म्याकडे अनुसंधान लागले आहे, त्याचे मन विचाररहित आणि विकाररहित असते. त्याची दृष्टि विकाररहित असल्याने, ती सायकलच्या हँडलप्रमाणे इकडेतिकडे गरागरा फिरत नाही.

ज्याला आत्मानुसंधान लागले आहे त्याला सर्वत्र आत्मवस्तु प्रतीत होते. साधन करताना त्याला जे आत दिसते, ज्याचे इंद्रिय त्याच्या मेंदूवर होते, त्याच आत्मवस्तूचे इंद्रिय त्याला इतर कोणतीही वस्तु पहाताना होते; त्या वस्तूच्या उपाधीचे इंद्रिय होत

नाही. त्यामुळे साहजिकच त्याच्या दृष्टीत सुखदुःखाचे विकार उमटू शकत नाहीत; त्याचे समाधान भंग पावत नाही. त्याचा देह व्यवहारात काहीही करीत असला तरी त्याला सर्वत्र आत्म्याचे समाधानच मिळत असते.

संपादकाची टीप -

- (१). गुरुकृपेबद्दल अधिक माहिती याच ग्रंथात आली आहे.
- (२). या नामसाधनाची माहिती याच ग्रंथात आली आहे. -
- (३). स्थूल, सूक्ष्म, कारण व महाकारण असे ते चार देह आहेत.
- (४). पुढे नामसाधन पहा. (संपादकाची टीप)
- (५). उपाधिभूत जीवनाचे स्पष्टीकरण पुढे येते.
- (६). सहस्रदल स्थानाची माहिती पुढे आली आहे.

प्रकरण ७

साधक व साधन

प्रश्न : जर जीव आणि ब्रह्म एकच आहेत, जर जीव आणि आत्मा यांत भेद नाही, तर ते ऐक्य साधण्यास निराळे साधन(१) का करावयाचे ? आत्मसाक्षात्कार होण्यासाठी साधन करण्याची काय आवश्यकता आहे ?

उत्तर : जरी जीव आणि ब्रह्म एकरूप आहेत, जरी जीवात्मा आणि परमात्मा यांत भेद नाही, तरी आत्मसाक्षात्कारासाठी जीवाने साधन करण्याची जरूरी आहे. याचे कारण असे:- आत्ता वर्तमानकाळात जीवात्म्याच्या भोवती नानाप्रकारच्या उपाधि जमलेल्या आहेत. त्या उपाधींचा निरास झाल्याशिवाय जीव ब्रह्माशी एकरूप झाला असे होत नाही. म्हणून उपाधींचा निरास करण्यासाठी प्रत्येक जीवाला साधन करण्याची जरूरी आहे. याला एक उदाहरण देता येईल. एकजण नवकोट नारायण आहे. परंतु त्याचे संपत्तीवर एक भला मोठा भुजंग बसला आहे. या स्थितीत तो भुजंग दूर करण्याची खटपट करणे आवश्यकच आहे. भुजंग दूर झाल्यावरच त्या माणसाला त्याची संपत्ति मिळेल. किंवा दुसरे उदाहरण असे :- एखाद्याची एखादी वस्तु हरवली आहे. ती त्याचेजवळच आहे. परंतु ती त्याला सापडत नाही. तेव्हा ती वस्तु हुडकून काढल्याशिवाय ती त्याला मिळाली असे म्हणता येत नाही. याचप्रमाणे जीवाभोवती जमलेली उपाधीची जळमटे दूर झाल्याशिवाय आपण ब्रह्म आहोत हे जीवाला अनुभवाने कळत नाही. आणि त्याची खात्री पटत नाही. या जीवाभोवती गोळा झालेल्या उपाधींचा निरास करण्यास साधन आवश्यक आहे. आणि असे साधन करण्याकरताच हे आयुष्य आहे. साधनानेच मोक्षप्राप्ति होते, असे संतांनी अट्टाहासाने सांगितले आहे. साधनाचा पंथ हाच आत्मसाक्षात्काराचा मार्ग आहे. आत्मवस्तरूप होऊन जाणे हे साधनाशिवाय घडू शकत नाही. साधनाच्या साहाय्यानेच जीव ब्रह्मरूप/आत्मरूप होऊन जातो. म्हणून जीवाने साधन करणे हे आवश्यक ठरते.

प्रश्न : असे साधन करणाऱ्या पुरुषाला काय म्हणतात ? साधकाने साधन काय व कसे करावे ? साधनाने साधकाला काय प्राप्त होते ?

उत्तर : सद्गुरूंनी सांगितलेले साधन जो करतो त्याला साधक म्हणतात. कोणतीही प्राप्त परिस्थिती असो, सद्गुरूंनी सांगितल्याप्रमाणे, आपली स्वतःची बुद्धि न चालविता,

साधनाचा अभ्यास चालू ठेवणे हे साधकाचे काम आहे. महाराजांची/सद्गुरूंची इच्छा व सत्ता न बदलणारी आहे. त्यांच्या इच्छेप्रमाणे वागण्यात साधकाचे कल्याण आहे.

साधनाचा कंटाळा येणे हे साधकाचे दुर्दैव आहे. साधन करणे हे त्याचे कर्तव्य आहे. साक्षात्कार होवो, न होवो, साधन करणे हे साधकाचे काम आहे. तक्रार न करता समाधानाने साधन करणे यापरते दैवच नाही. साधनाखेरीज अन्य वासना असू नये. साधन न करणे हा मोठा गुन्हाच आहे. विचार येतात म्हणून साधकाने साधन सोडू नये. पाऊस पडला नाही तरी शेतकरी शेताची मशागत करतो हे लक्षात घेऊन साधन करावे. साधकाने झटून साधन करावे व मोक्षसुखाचा लाभ घ्यावा. अढळपदावर वृत्तिभाव स्थिर करणे हेच साधकाचे काम आहे.

साधकाला सारखे चैतन्याचे अनुसंधान लागावयास पाहिजे. गुरुकृपेने चैतन्यावर सारखे लक्ष राहिले पाहिजे. त्यासाठी दर १०-१० मिनिटांनी हातात असेल ते काम सोडून १-२ मिनिटे साधनात घालवावीत म्हणजे चोवीस तास अनुसंधानात रहाण्याची सवय होईल. झोपायच्या आधी एक घटकाभर साधनाला बसून मग झोपावे. साधना केली तर साधकाच्या भाग्याला पारावार नाही.

शरीरसुख हे क्षणभंगुर, सापेक्ष, मर्यादित व अंती दुःख देणारे आहे, हे परमेश्वराने दाखवून दिले आहे. साधनाशिवाय जीवाला खरेखुरे सुख नाही हेच परमेश्वराला दाखवावयाचे असते. ते लक्षात घेऊन साधकाने साधन करावयास हवे. साधन निरपेक्ष आहे. निरपेक्ष स्थितीत सुख असल्याने, साधकाने साधनच करावे. साधनात आनंद असल्याने, जाणता साधक साधनातच अधिक वेळ घालविण्याचा निश्चय व प्रयत्न करतो.

साधनाने विश्रान्ति प्राप्त झाली की साधक शरीराला सुख हवे अशी इच्छाच बाळगत नाही. तक्रारच उरली नाही की त्याचे साधन व्यवस्थित होते.

जीवनात जीवन मिसळल्यावर प्राप्त झालेला आनंद साधनाने अखंड टिकवणे हेच साधकाचे काम आहे.

साधनाचा अभ्यास करावयाचा असेल तर स्वस्थ बसले म्हणजे निम्मे साधले. स्वस्थ बसणे ही महत्त्वाची गोष्ट आहे. आत्मानुभूति येण्यासाठी साधकाने स्वस्थ रहाण्यास शिकले पाहिजे.

निश्चळ दृष्टि, अलक्ष्यात लक्ष, काम करतानाही चैतन्याशी तादात्म्य या गोष्टी साधकाला जमल्या पाहिजेत.

जो साधक साधनाच्या अभ्यासात आला, वृत्ति अंतर्मुख होऊन ज्याला स्वयंसिद्ध नामाच्या ध्वनीचे श्रवण घडू लागले आणि त्या ध्वनीशी तादात्म्यता होऊन लय लागू लागला, त्याला प्रत्येक अनुभव एकामागून एक आपोआप येईल. साधनात प्रकाश दिसणे हे मोठे भाग्याचे लक्षण आहे. तथापि अनुभव येऊनही काही वेळा विरोधी शक्ति साधकास नडविते. अंतर्यामी साधनाने श्वसनाचे ऐक्यात देवाची अखंड भेट घेणे जीवाला/साधकाला शक्य आहे.

संकल्प-विकल्प लयाला गेलेला साधकच विज्ञानी होतो. विज्ञान म्हणजे ज्यातून हे सर्व निर्माण झालेले आहे ते होणे. विज्ञानाने बुद्धि प्रकाशित झाली की ती सर्वातून परावृत्त होत असल्याने, साधक आत्म्याखेरीज अन्य काही पहावयास तयारच होत नाही.

प्रश्न : साधकाचे साधन गुरुकृपेने होते की प्रयत्नाने होते ?

उत्तर : एखादा साधक जरी साधन करित नसला पण त्याची गुरुवर निष्ठा आहे व त्याच्यावर गुरुकृपा आहे, तर त्याला साधन न करतासुद्धा अनुभव येऊ शकतात, त्याने साधन केलेच पाहिजे असे नाही. निष्ठा व कृपा असल्यावर साधन नसले तरी चालते. कृपेनेच जे साधक पूर्ण होतात, त्यांनी केलेले साधन दिसत नाही. कृपा हेच त्यांचे साधन. पण कृपेने साधन होणे हा अपवाद आहे; तो नियम नव्हे. जो साधन करील त्यावर कृपा होईल. साधन केले तरच कृपा होईल. साधनाने काय किंवा कृपेने काय साक्षात्कार झाला म्हणजे झाले.

प्रश्न : साधनाचे सामान्य स्वरूप काय आहे ?

उत्तर : देहाची जाणीव सुटून आत्म्याचे स्मरण रहाणे म्हणजे साधन आहे. साधन करताना देहाची जाणीव सुटली पाहिजे. आता झोपेत देहाची जाणीव सुटते हे खरे, परंतु तेथे आत्म्याचे स्मरण असत नाही. सुषुप्ति व जागृति यांचा सुंदर मिलाफ म्हणजे साधन. झोपेच्या आनंदात जागृति म्हणजे साधन. जागृतीत झोपेची अवस्था म्हणजे साधन. निद्रा म्हणजे विचाररहित स्थिति. हीच स्थिति साधनात व्हावयाची असते. ही स्थिती निद्रेत अज्ञानाने होते, ती साधनात ज्ञानाने होते एवढाच फरक.

साधनाचे वेळी विचार येतात. ते दूर व्हावयास हवेत. तथापि विचारांचा विषय हा नामाची गति(२), जीव(३), शिव, परमात्मा, साधनाचा अभ्यास इत्यादि असतील तर ते साधनाचे आड येत नाहीत.

साधन करावयाचे म्हणजे सगळे बाजूला सारावयाचे आहे. जडाकडे असलेली ओढ चैतन्याकडे वळविणे म्हणजे साधन. चैतन्याचे भान ठेवणे म्हणजे साधन. अनुसंधानात्मक साधन हेच खरे साधन.

जीवाच्या जागृति, स्वप्न व सुषुप्ति या तीन अवस्थांच्या बुडाशी जी अवस्था आहे, तीत रहाणे म्हणजे साधन.

जेव्हा बाह्य दृश्यावर लक्ष असते, तोवर अंतर्मुख होऊन श्वासोच्छ्वासावर(४) लक्ष ठेवता येत नाही. दृश्य दिसू नये म्हणून साधनाचे वेळी डोळे मिटून घ्यावयाचे असतात. बैठक घालून, लक्ष ठेवून, दृष्टि स्थिर करून, श्वासोच्छ्वासावर लक्ष ठेवून साधन साधावयाचे आहे. साधनाला नाकातला श्वासोच्छ्वास उपयोगी पडतो. शरीरातील वारे अनुकूल करून घेणे म्हणजे साधन. वाऱ्याची लहर वाऱ्याच्या सागरात मिसळून टाकणे हेच साधन. प्राणाशी गाठ हेच साधन. जोपर्यंत प्राणाशी गाठ पडत नाही, तोपर्यंत साधन होत नाही.

झोप लागण्यापूर्वी जी क्रिया घडते ती साधनात व्हावयास हवी. झोप लागण्यापूर्वी विचार कमी कमी होऊन मन शांत होत होत झोप लागते. साधनात असेच व्हावयास हवे. शरीराचे व्यापार थांबावयास हवेत. मनातील विचार संपले पाहिजेत. मग झोप लागून सुख होते. पण झोपेत सुखाची जाणीव मात्र नसते. बाह्य पदार्थाविना झोपेत सुख होते. हे सर्व जाणीवपूर्वक साधनात होते.

प्रश्न : प्रपंचात मन अनेकदा अस्वस्थ असते; मनात विचारांचे थैमान असते; अस्वस्थतेमुळे साधनाकडे लक्ष लागत नाही. तेव्हा बाह्य परिस्थितीत समाधान होऊन स्वस्थता लाभल्यावर साधन होईल, असे म्हणता येत नाही काय ?

उत्तर : बाह्य परिस्थितीतून, बाह्य वस्तूतून मला समाधान मिळेल व मग मी साधन करीन, असे म्हटल्यास साधन कधीच करता येणार नाही. कारण बाह्य परिस्थितीतून सततचे समाधान मिळू शकत नाही. ज्यातून असमाधान होते ती प्रतिकूल परिस्थिति माणूस कधीच टाळू शकत नाही. एक प्रतिकूल परिस्थिति अनुकूल करून घेईपर्यंत दुसरी प्रतिकूल परिस्थिति निर्माण झालेली दिसते. प्रतिकूल परिस्थिति ही मरेपर्यंत येतच रहाणार, ती कायमची कधीच नाहीशी होणार नाही. अशा स्थितीत बाह्य वस्तूतून समाधान मिळवून स्वस्थता लाभल्यावर मी साधन करीन, या म्हणण्याला काहीच अर्थ रहात नाही. तर बाह्य परिस्थिति कशीही असो, माणसाने आहे त्यात समाधान मानण्यास शिकून साधन हे केले पाहिजे.

प्रश्न : साधनाचा अभ्यास म्हणजे काय ?

उत्तर : शरीराला सुटून रहावयाचे प्रयत्न म्हणजेच साधन. देहाला सुटून रहाण्याचा अभ्यास हेच साधन.

साधनाचा अभ्यास म्हणजे काय ? अनभ्यास म्हणजेच अभ्यास. आपण काही करावयाचे नाही म्हणजे साधन. स्वस्थ बसले की साधन सुरू होते. काही न करणे हे आपण करून पहावे. काही न करणे म्हणजे फक्त आत्मा शिल्लक ठेवणे.

साधन हे सिद्ध आहे. तेथे आपण सिद्ध झालो की साधन सिद्ध झाले. त्यासाठी काही करावयाचे नाही हे आपण जाणले पाहिजे. ते जर जमले नाही तर जन्मातसुद्धा साधन-परमार्थ-जमणार नाही. साधन करावयाचे म्हणजे सगळे बाजूला सारावयाचे.

प्रश्न : साधन होण्यास कोणत्या गोष्टी आवश्यक आहेत ?

उत्तर : साधन व्हावयाला उत्कट इच्छा पाहिजे. आत्मानुभूतीच्या ध्यासाने साधन होणे जरूरीचे आहे.

साधन करण्याचा आपला निश्चय पाहिजे. साधन करण्यात धरसोड उपयोगी नाही. आपले मनाची तयारी असल्याशिवाय साधन होत नाही.

साधन करताना अहंकाराचा लय झाला पाहिजे. 'मी साधन करित आहे' ही जाणीव सुद्धा नष्ट झाली पाहिजे. अशा तऱ्हेने एक क्षण जरी अहंकाररहित स्थिति झाली तरी पुरे. येथून मग साधनास खरी सुरवात होते. अहंकाररहित स्थिति साधणे हेच साधनातील मुख्य काम आहे. नुसते 'मी करीन' म्हणून साधन जमत नाही. कारण ते हट्टाने करावयाचे नसते. ज्या गोष्टी हट्टाने करावयाच्या असतात, त्या मी करीन म्हणून जमतील पण साधनाचे तसे नाही.

साधन मेल्यावर सुरू होते. देहापासून सुटणे म्हणजे मरण. मेल्यावर म्हणजे अहंकार सुटल्यावर साधन सुरू होते.

साधन जमण्यास कृपा आवश्यकच आहे. आणि कृपा असल्यावर साधन जमणार नाही असे नाही. कृपा ही साधन करवून घेईल. नुसत्या प्रयत्नाने साधन जमत नाही. त्याला गुरुकृपेची जोड लागते. नुसत्या गुरुकृपेने मात्र साधन जमू शकते.

आपल्या समोर देव आणि देवासमोर आपण असे समजून साधन होणे हे महत्त्वाचे आहे. चैतन्याला आवाहन करून साधनाला बसावे.

प्रश्न : अनेकदा साधन जमत नाही. जे जमत नाही ते कशाला करावयाला लागायचे ?

उत्तर : साधन जमत नाही म्हणून सोडून द्यावयाचे नाही. संसारातील अनेक गोष्टी जमत नाहीत. पण संसार मात्र कोणी सोडत नाहीत. तेव्हा प्रारंभी साधन जमत नसले, तरी साधन करीत रहावयास हवे. मग अनुभव येवो न येवो.

क्रियेला प्रतिक्रिया या न्यायाने साधन करताना अडचणी या येणारच. त्यांचा प्रतिकार तरी करावा किंवा त्यांचेकडे लक्ष तरी देऊ नये. साधन जोरात करणे म्हणजे साधनात येणाऱ्या अडचणींचा प्रतिकार करणे होय.

साधनाला बसल्यावर कधी साधन जमते तर कधी जमत नाही. परंतु साधन सोडावयाचे नाही. उदा. शेतात कधी पीक येते कधी पीक येत नाही. पण खरा शेतकरी शेताकडे जाऊन मशागत वगैरे करण्याचे सोडत नाही. त्या शेतकऱ्याप्रमाणे माणसाने साधनाचे संदर्भात करावयाचे आहे. साधन सोडून द्यावयाचे नाही. अध्यात्मात पाऊल पुढे पडावयाचे असेल, तर साधन सोडून चालणार नाही.

प्रश्न : साधन किती काळ करावे लागते ?

उत्तर : फक्त पाच मिनिटे साधनाला बसून अनुभव येणार नाही. तसेच साधन किती वेळ केले याला महत्त्व नसून ते कसे झाले याला महत्त्व आहे. सरावाने साधन जमू लागते.

साधनाचा अभ्यास हा नित्याचा रोजचा अभ्यास आहे. साधन हे नैमित्तिक नाही. साधनाच्या नियमाला सुट्टी नाही. साधनामध्ये खंड पडला की मागे केलेले सर्व साधन वाया जाते. तेव्हा जरी साधनात लक्ष लागले नाही तरी साधनात खंड पाडू नये.

साधनाच्या अभ्यासाला वेळेची मर्यादा नाही. जेवढा वेळ मिळेल तेवढा साधनात घालवावा.

एक दिवस साधन राहिले तर ते दुसरे दिवशी होईल याची शाश्वती नाही.

जोपर्यंत शरीरात जीवन आहे तोपर्यंत साधन चालले पाहिजे. शेवटच्या श्वासापर्यंत साधन व्हावयास हवे.

प्रश्न : साधन कसे करावयाचे ?

उत्तर : साधन हे श्वसनाशी संबंधित(५) आहे. श्वसन हे वेलांटी सारखे असे आहे. ते वर जात असते, पण त्याची नेहमी प्राणाच्या गतीशी गाठ पडत नाही. श्वसनगतीचा व प्राणगतीचा मिलाफ होण्यास सद्गुरूंनी सांगितलेल्या साधनाचा अभ्यास व्हावयास हवा.

शरीरात श्वसनाची गति आहे, (५)प्राणाची गति आहे आणि श्नामाची गति आहे. या सर्व श्वासनलिकेत आहेत. सहस्रदलस्थानातील(६) प्राणाच्या गतीवर श्वसनक्रिया अवलंबून आहे. चैतन्याच्या प्रवाहावर लक्ष असेल तर या तीन गति एक होतील. या तीन्ही गति एका पट्ट्यात आल्या तर अनुभव आहे. या गति एका पट्ट्यात येण्यासाठी चैतन्याच्या ज्या गति शरीरात आहेत, त्या पाठीमागे वळविल्या पाहिजेत.

साधन करणे म्हणजे फक्त चैतन्य ठेवणे. हे करावयाचे म्हणजे विचार आणि मन यांचा लय गतीत व्हावयास हवा.

सद्गुरूंनी दाखवून दिलेल्या गतीवर लक्ष ठेवण्याची लकब सुरवातीला अट्टाहासानेच साधावयाची आहे. प्रयत्न केल्यास नुसत्या गतीकडे लक्ष राहिल. सद्गुरूंनी दाखवून दिलेल्या गतीवर लक्ष ठेवले पाहिजे. जितके जास्त लक्ष गतीवर राहिल, तितके बाह्य दृश्यावरील लक्ष कमी होईल आणि साधन वाढू लागेल.

प्राणाची गति(५) व नामाची गति एक होण्यासाठी कदाचित जन्मभर साधन करून सुद्धा अनुभव येणार नाही. पण हताश होऊन चालणार नाही.

ज्यावेळी सद्गुरूंनी सांगितलेल्या गतीचेच फक्त ज्ञान राहून, आपले अस्तित्व सुद्धा आपण विसरतो, वृत्ति अंतर्मुख होऊन त्या गतीवरच ती अनुस्यूत रहाते, चित्ताची एकाग्रता होते, तेव्हाच साधन होते.

प्रश्न : साधन केल्याने काय साधते आणि काय प्राप्त होते ?

उत्तर : निखान्याला हात लावला की चट्टिशी चटका बसतो. असा तत्काळ अनुभव साधनात नाही. अनुभव यायला काही विशिष्ट काल हा जावाच लागतो.

साधनात अमुकच अनुभव यावयास हवेत असे आपणास वाटते. पण ते तसे नाही. सर्व काही चैतन्याच्या हातात आहे. साधन केल्यावर कधी शांति-समाधान लाभते, कधी ते वाटत नाही. शांति-अशांति, समाधान-असमाधान यांचा द्रष्टा चैतन्य आहे. शांति व अशांति ही दोन्हीही चैतन्याची नव्हेत. शांति-अशांति म्हणजे साधन करताना होणारी आपल्या मनाची एक अवस्था आहे. त्यांचेकडे लक्ष देऊ नये. तसेच साधनात येणारा अनुभव हा सतत टिकणारा असतो असेही नाही.

सद्गुरूंनी दाखवून दिलेल्या वाऱ्यावर नजर लागली असता, देहभानाचा विसर पडतो. साधनाच्या अभ्यासात जितक्या प्रमाणात देहभान कमी, तितकी त्यात प्रगति होत आहे असे मानण्यास हरकत नाही.

साधनामुळे पुढील परिणाम होतात :-

१. चैतन्याचा प्रकर्ष झाल्यामुळे साधनाचे वेळी कधी कधी शरीरात उष्णता वाढते.
२. साधनाने श्वासोच्छ्वास /प्राणापान हे सम होतात.
३. साधनाने वृत्ति निवळते.
४. सुगंध सुटणे, काही ध्वनि ऐकू येणे, पहाटेचे वेळी सत्पुरुषाविषयी स्वप्ने पडणे इत्यादि अनुभव येतात.
५. साधनाचे अभ्यासाने कर्माचा नाश होतो. साधन साधले तर हाच अखेरचा जन्म होतो.
६. साधनाचा अभ्यास सुरू झाल्यावर, प्रथम प्रथम दृश्य दिसते. नंतर प्रथम वस्तु म्हणजे आत्मवस्तु दिसते, आणि नंतर दृश्य दिसते. असे होत होत मनातील केरकचरा दूर होत होत अभ्यासाने अशी एक अवस्था येते की चैतन्याशिवाय दुसरी प्रचीतीच येत नाही.
७. साधनातल्यासारखे समाधान जगात तरी नसेल. सहारा वाळवंटात मिळालेला पाण्याचा थेंबुटा म्हणजे साधन.
८. साधनात जे दिसते तेच बाह्य वस्तूतही दिसू लागले की साधन साधले असे म्हणता येईल.
९. साधनाचे सुख बसल्या ठिकाणी आहे, व ते अविनाशी आहे. साधनात सर्व काही आहे. फार काय प्रपंचाचे सुखही त्यात आहे.
१०. साधन हा कल्पवृक्ष आहे. त्यात आत्मसुखाची - स्वसंवेद्य सुखाची - प्राप्ति बसल्या ठिकाणीच आहे.
११. साधनाने मिळणारी आत्मवस्तु अशी आहे की त्यात शोकाचा प्रसंग येणारच नाही.
१२. ज्याचे साधन पुरे झाले आहे, त्याला हवे-नको असे काही रहात नाही.
१३. साधनात नाद, बिंदु, कला व ज्योति यांचा अनुभव येतो.
१४. साधनाने जीव आत्मरूप चैतन्याकार होतो.

प्रश्न : चिमड संप्रदायातील साधनाचे स्वरूप काय आहे ?

उत्तर : चिमड संप्रदायाच्या साधनाला सहज साधन असे म्हटले जाते. चिमड संप्रदायाच्या साधनात मंत्र नाही की जो तोंडाने उच्चारला जाईल. या साधनात नामाचा उच्चार नाही. तर नामाचा जो ध्वनि देहात होतो आहे, तो फक्त स्वस्थ बसून ऐकण्याचे काम आपणांस करावयाचे आहे. नाम उच्चारण्याचे कारण नाही. म्हणूनच आपले चिमड संप्रदायाचे साधन जितके सोपे आहे तितकेच ते अवघड आहे.

या साधनात सद्गुरूंनी जी गति दाखवून दिली आहे, जी गति खाली आणि वर होते आहे, तिच्यात फेरफार न करता, तिच्यावर सर्व लक्ष केंद्रित झाले पाहिजे. लक्ष केंद्रित करण्याचा उपाय एकच आहे :- त्या गतीच्या नादात अनुसंधान ठेवणे. ही जी गति खाली-वर होते आहे, तिच्यावर दृष्टि व कान हे दोन्ही एकवटून लागले पाहिजेत. त्या गतीत श्रवण आणि दृष्टि हे दोन्ही एकतानता पावले पाहिजेत.

आपल्या चिमड संप्रदायाच्या साधनात विशिष्ट प्रकारचे आसन घातलेच पाहिजे असे नाही. साधन बसूनच केले पाहिजे असे नाही. पडल्या पडल्या साधन केले तरी चालते. शरीर कोणत्याही स्थितीत असले तरी हे साधन करता येते. साधन करताना झोप लागली तरी झोपेतही साधन झाले असेच होते, आणि मग आपण साधन करतच जागे होतो.

या सहज साधनात जे गतीवर लक्ष ठेवण्यास सांगितले आहे, त्याचे कारण असे :- स्थूल, सूक्ष्म, कारण आणि महाकारण या चार देहांचा निरास व्हावा. या चत्वार देहांचा निरास झाल्याशिवाय खऱ्या साधनाला सुरवात होत नाही.

चिमड संप्रदायाच्या सहज साधनात अदृश्य अशा गतीवर आपली दृष्टि ठेवावयाची आहे. आणि हीच गोष्ट अवघड आहे. हे लक्ष ठेवणे प्रथम अवघड जाते. म्हणून या साधनात सुरवातीला प्रवेश होणे हेच जरा कठिण जाते. परंतु जसजसे अधिकाधिक काल लक्ष लागत जाईल त्या त्या प्रमाणात सुख वाढत जाईल, आणि विकारांचा जोर कमी होत जाईल. या साधनात सुरवात होणे हे फार अवघड आहे, पण एकदा का सुरवात झाली की मग भराभर वाटचाल होते. एकदा का या साधनात प्रवेश झाला की सर्व गोष्टी आपोआप होतात. हेच साधन आत्मसाक्षात्कारपर्यंत नेऊन पोचवते.

संपादकाची टीप.

(१). ब्रह्मसाक्षात्कारासाठी/आत्मसाक्षात्कारासाठी जी विशिष्ट प्रक्रिया आहे, तिला साधन असे म्हटले जाते.

(२). नामाच्या गतीचा खुलासा याच ग्रंथात अन्यत्र आला आहे.

(३). याचे विवेचन याच ग्रंथात अन्यत्र आले आहे.

(४). श्वासोच्छ्वासाचे विवेचन याच ग्रंथात अन्यत्र आले आहे.

(५). याचा अधिक तपशील पुढे नामसाधनात येतो.

(६). सहस्रदलस्थानाची माहिती या ग्रंथात अन्यत्र येते.

प्रकरण ८

नामाचे साधन

प्रश्न : परमार्थात नामाचे महत्त्व काय आहे ? आत्मसाक्षात्कार होण्यास नाम हे किती उपयोगी आहे ?

उत्तर : भगवंताचे नाव सर्वात थोर आहे. नाम हे आकाशाप्रमाणे पूर्ण आहे. ज्या नामात ब्रह्म साठले आहे, त्याची बरोबरी जगात कोण करू शकेल ? या दृष्टीने पाहिल्यास नामच सर्वश्रेष्ठ आहे.

हजार जन्मांची पुण्याई असेल तर एक वेळ नाम घ्यावे असे वाटते. पुण्याईशिवाय देवाचे नाव ओठी येत नाही. नामावर बोलता, लिहिता, ऐकता, वाचता येईल; पण नाम घेणे कठिण आहे.

जगात नाम पावन आहे. रामनाम हे मांगल्याची खाण आहे. सर्व तीर्थांचा तीर्थराज म्हणजे भगवंताचे नाम. नाम हे महान शक्तिमान आहे. धर्म, अर्थ काम व मोक्ष हे चारही पुरुषार्थ एका नामाने प्राप्त होतात. म्हणून नाम घेणे हे अतिशय महत्त्वाचे आहे. नामाशी एकविध होणे हे महत्त्वाचे आहे.

प्रश्न : नाम घेताना कोणते पथ्य आहे ?

उत्तर : इंद्रिये जर स्वैर वर्तन करणारी असतील तर नाम घेऊनही अतींद्रिय आत्मसुख प्राप्त होऊ शकत नाही. नाम घेताना इंद्रिये ही नियमितच ठेवली पाहिजेत. नाम घेताना इंद्रियसंयम आवश्यक आहे.

प्रश्न : भगवन्नाम घेतल्याने काय होते ?

उत्तर : नामात राहिल्याने मनाचा विषय बदलतो आणि विचारही बदलतो. नाम घेतलेने विचारांचे वादळ उठत नाही. नामाने मनुष्य निर्विचार होतो.

जितके नामस्मरण जास्त तितका उत्साह जास्त.

न कळणा??या गोष्टी, न उलगडणा??या गोष्टी नामाने कळतात.

भवसिंधु पार करण्यास नाम ही नौका आहे.

भगवंताचे नामाने चार देहांचा निरास होतो.

नाम हे निश्चळ असून, ते निश्चळत्वाने घेतले की ते घेणारा निश्चळच होतो.

नामाने देवभक्तांची गाठ पडते. मग तेथे द्वैतही नाही व अद्वैतही नाही.

नामानेच 'नामी' (= परमेश्वर) भेटतो. नामात रूप प्रगट होते. नामाने आत्मसाक्षात्कार होतो.

प्रश्न : नामाचे काही प्रकार आहेत काय ?

उत्तर : होय. नामाचे दोन प्रकार आहेत. :-१) बाह्योपचाराने घेतलेले नाम, आणि २) तत्त्वरूप नाम. या दोहोंचे परिणाम वेगवेगळे आहेत. तोंडाने ज्याचा उच्चार होतो म्हणजे जे बाह्योपचाराने घेतले जाते, ते खरे तात्त्विक नाम नव्हे. खरे तात्त्विक नाम हे जाणून घेतले पाहिजे.

प्रश्न : बाह्योपचाराने उच्चारले जाणारे नाम कोणते ? त्याचा काय उपयोग होतो ?

उत्तर : वैखरी वाणीने उच्चारले जाणारे नाम हे बाह्योपचाराने उच्चारले जाणारे नाम आहे. वैखरी वाणीने उच्चारले जाणारे नाम अपूर्ण आहे. त्या नामाने नाद, बिंदु, कला आणि ज्योति यांचा अनुभव येणार नाही.

नुसत्या तोंडाने किंवा माळेने केलेला जप निरुपयोगी आहे. हातात माळ फिरते व तोंडाने व्यावहारिक चौकश्या चालू आहेत. हा जप नव्हे. अशा जपाचा काही उपयोग नाही.

नुसत्या नामजपाने-नामोच्चाराने-फार उपयोग होत नाही. वैखरी वाणीने घेतलेले नाम काही मर्यादेपर्यंत उपयुक्त आहे. परंतु तेवढेच पुरे आहे असे मात्र नाही. नुसता तोंडाने जप करून साक्षात्कार झाल्याचे उदाहरण सापडते काय ?

बाह्य नामोच्चाराने एक विशिष्ट संस्कार मनावर होतो. नामाचा वैखरी वाणीने उच्चार म्हणजे व्यावहारिक जीवनाला ब्रेक आहे. या नामाचा उपयोग जीवाचे विषयांतर करण्याइतपतच आहे.

बाह्य नामोच्चाराचा उपयोग एवढाच की वायफळ बडबड थांबून, त्या माणसाची चित्तशुद्धि होते; त्याच्या वृत्तीत फरक पडतो. इतकेच बाह्य नामाचे कार्य आहे. यापलीकडे त्या नामाचा जास्त उपयोग नाही.

नुसत्या वैखरीने नाम घेऊन उद्धार होणार नाही. वैखरीने घेतलेले नाम जास्तीत जास्त विचार कमी करू शकेल. परंतु त्यापुढेच ख??या परमार्थाला सुरवात आहे.

तोंडाने उच्चार हे खरे नाम नव्हे. खरे नाम हे जाणून घेतले पाहिजे.

प्रश्न : जर वैखरी वाणीने उच्चारलेले नाम फारसे उपयोगी नाही, तर संतांनी नामोच्चार का सांगितला आहे ?

उत्तर : संतांनी नामोच्चार सांगितला आहे. कारण नामाने पाप जाते. पाप जाते म्हणजे काय ? पाप जाते म्हणजे नामाने वेळेचा अपव्यय टळतो, मनात वाईट विचार येत नाहीत, मनावर चांगले संस्कार होतात, आणि चित्ताची शुद्धि होते. पण यापलीकडे नामाच्या उच्चाराने फारसे साधत नाही. साधल्यास त्याला फार वेळ लागतो.

परमार्थाकडे प्रवृत्ति वळावी म्हणून वैखरीनेसुद्धा नाम घ्यावे असे संतांनी सांगितले आहे. परमार्थाकडे लोकांनी वळावे म्हणून कसेही नाम घेतले तरी चालते, असे संतांनी सांगितले आहे. कसेही नाम घ्यावे असे सांगण्यात हेतु हा की माणसांची नामाकडे प्रवृत्ति व्हावी.

संतांनी ज्या नामाचा अभ्यास केला, त्या नामाचा प्रत्यक्ष उच्चार करता येत नाही.

प्रश्न : बाह्य नामोच्चारापेक्षा खरे/तात्त्विक नाम हे का आणि कसे वेगळे आहे?

उत्तर : परमेश्वर हा निरुपाधिक आहे. परमेश्वर हा देता-घेता येत नाही. परमेश्वराप्रमाणे त्याचे नामही देता-घेता येत नाही. म्हणून नामाचे खरे स्वरूप जाणून घ्यावयास हवे.

परमेश्वर म्हणजे चैतन्य. या चैतन्याचा होणारा नाद म्हणजे खरे नाम आहे, हे जाणून घ्यावयास हवे. तोंडाने आपण कोणतेही नाम उच्चारामे; परंतु नामाचे खरे स्वरूप मात्र आपण जाणून घेतले पाहिजे.

नुसते उच्चारलेले नाम म्हणजे चैतन्यरूप नाम नव्हे. नाद-ब्रह्म हे सर्व विश्वात दुमदुमून राहिले आहे. चैतन्य व चैतन्याचे नाम हे वेगवेगळे नाहीत. चैतन्य म्हणजेच नाम. कारण रूप तेच नाम आहे. चैतन्यातच नाद आणि प्रकाश आहेत. चैतन्याचा प्रकाश म्हणजे रूप आहे, आणि चैतन्याचा नाद म्हणजे नाम आहे. नाम तेच रूप आहे. असे ते नाम ओठाने कसे उच्चारता येईल ?

नाम म्हणजे काय अक्षर आहे की शब्द आहे की उच्चार आहे ? तसे ते नाही. नाम म्हणजे शब्द नव्हेत, मंत्र नव्हेत, अक्षरे नव्हेत, शरीराचा व मनाचा खेळ नव्हे; नाम हे देणे-घेणेसारखे नाही, सांगण्यासारखे नाही. चैतन्य म्हणजे नाम. नाम म्हणजे चैतन्य. चैतन्याचा उच्चार होत नाही. म्हणून नामाचा उच्चार

नाही.

तोंडाने ज्याचा उच्चार केला जातो, ते खरे नाम नव्हे. खरे नाम हे तत्त्वरूप आहे. ते स्वयंसिद्ध, स्वयंस्फूर्त, सतत असणारे नाम आहे. खरे नाम वायुरूप आहे.

नाम हे 'अक्षराचे साठे' आहे. अक्षर म्हणजे परमात्मा. अक्षर परमात्मा नामात साठला आहे. हे नाम म्हणजे आपण तोंडाने उच्चारतो ते नाम नव्हे. वैखरी वाणीने घेतलेले नाम हे मूळ तात्त्विक नाम नव्हे.

नाम हे परमात्म्यापासून वेगळे नाही. नाम चैतन्यरूप आहे. चैतन्याचे रूप म्हणजेच नाम आहे. म्हणून 'नाम तेचि रूप रूप तेचि नाम' असे म्हणतात. नाम म्हणजे रूप आणि रूप म्हणजे नाम.

नाम ही चैतन्याची क्रिया आहे. नाम म्हणजे चैतन्याच्या अनुषंगाने येणारा नाद आहे. चैतन्य म्हणजे नाम, नाम म्हणजे चैतन्य. चैतन्याच्या रूपात जे स्फुरण पावत असते, तेच नाम आहे; तेच तात्त्विक नाम आहे. नाम म्हणजे चैतन्याचा नाद. नाद हेच खरे मूळ. आदि नादातच बिंदु, कला व ज्योति असतात. म्हणून नाम हे तेजोरूप आहे. नामाचा म्हणजे चैतन्याचे नादाचा अभ्यास झाला की त्याचा बिंदु होतो; त्या बिंदूचीच पुढे कला आणि ज्योति होते. नाम हेच नाद-बिंदु-कला-ज्योति या रूपाने प्रकर्ष पावते. म्हणून नाम तेच रूप असे म्हटले जाते.

देव/परमेश्वर/परमात्मा हा वायुस्वरूप आहे. वायुशिवाय तेजाला अस्तित्व नाही. नाम हेही वायुस्वरूप आहे. नामाचा विशिष्ट ध्वनि ऐकायला येतो. म्हणून नामातून रूप आणि रूपातून नाम अशी स्थिति आहे.

खरे नाम म्हणजे अनाहत नाद. तेथे उच्चार कसला करावयाचा ? नामाच्या नादात ओहं, कोहं, सोहं यासदृश ध्वनि ऐकू येतात. असे असल्यामुळे े वगैरे उच्चार करण्याचे कारण नाही.

प्रश्न : नामाचे खरे / तात्त्विक स्वरूप कोण दाखवितो ?

उत्तर : नामाचे खरे / तात्त्विक स्वरूप सद्गुरु दाखवू शकतात. खरे नाम गुरुकडून जाणून घ्यावयाचे आहे. खरे नाम गुरुकृपेशिवाय समजणार नाही. वायुरूप नामाचे गूढ सद्गुरुकृपा असल्याशिवाय आकलन होत नाही. आपल्या देहात स्फुरणारे खरे नाम सद्गुरु दाखवून देतात.

प्रश्न : तात्त्विक / खरे नाम देहात कुठे प्रचीतीला येते ?

उत्तर : तत्त्वरूप नाम आपल्या देहात आहे, तेथेच त्याची प्रचीति येते. वायुरूप/गतिरूप नाम आपल्या देहात आहे. देहातील नाम गतिरूप आहे. त्याचा नाद आहे. त्याचा उच्चार होऊ शकत नाही. गतिरूप नामाची प्रचीति देहातच घ्यावयाची आहे. गतिरूप नाम श्वासोच्छवासात आहे.

ज्या रामनामामुळे साक्षात्कार होतो, ते रामनाम गतिमान आहे. 'रामनामाची गति कोण जाणे रे' या वचनावरून हे स्पष्ट दिसेल की नाम हे गतिरूप आहे आणि 'रामनाम गति देहात प्रचीति' आहे म्हणजे गतिरूप रामजपाची प्रचीति देहातच आहे.

नाम हे ध्वनिरूप आहे. नामाचा ध्वनि सहज आहे. शरीरात रामनामाचा ध्वनि उमटतो आहे, नामाचा नाद सतत घुमत आहे. नाम म्हणजे नाद आहे. नामाचा उच्चार नाही तर ध्वनि आहे. 'रामनाम ध्वनि उमटे'; त्याकडे सातत्याने लक्ष राहिले पाहिजे.

कारखान्यात शिरल्यावर आतला ध्वनि ऐकू येतो. तसे अंतरंगात शिरल्यावर नामाचा ध्वनि ऐकू येतो. शरीरातील नामाचा ध्वनि ऐकण्यास शरीरात होणा??या इतर नादांना बाजूला सारून, हा ध्वनि लक्षपूर्वक ऐकावा लागतो. ज्याप्रमाणे घरातील घड्याळाची टिकटिक ऐकण्यास प्रयत्न करावा लागतो, त्याप्रमाणे नामाचा ध्वनि ऐकण्यास प्रयत्न लागतो. गतिरूप नामावर आपले लक्ष लागले पाहिजे.

आपल्या जीवनात नाम आहे. आपल्या जीवनाची रामकृष्णगति आहे. राम व कृष्ण हे गतिवाचक शब्द आहेत. त्या गतीत नामाचा नाद आहे.

नाम हे श्वासात आहे. देवाचे नाव हे आपल्या श्वासोच्छवासात आहे. गतिरूप नाम हे श्वासोच्छवासात आहे. श्वसनाच्या गतीत नामाची गति आहे. ते नाम कमीजास्त न होता अखंडत्वाने देहात स्फुरत असते. नाम श्वासोच्छवासात आहे, पण श्वासोच्छवास म्हणजे नाम नव्हे.

श्वसन वायुरूप आहे. नाम वायुरूप आहे. श्वसनाच्या गतीत नामाची गति आहे. ते दोघे एका जातीतले आहेत म्हणून ते एकमेकांत मिसळतात. पण नाम व श्वास हे एक नव्हेत. अमुक ठिकाणी पाणी आहे, असे जाणता माणूस सांगतो; तेथे खोदून पाणी घ्यावयास हवे. तसे नाम श्वासोच्छवासात आहे, असे गुरु सांगतात. ते शिष्याने प्रयत्नपूर्वक जाणून घ्यावयाचे आहे. ते झटपट कळणारे नाही.

प्रश्न : तात्त्विक नामाचा अभ्यास कसा करावयाचा ?

उत्तर : शरीरात नाम फुकट जात आहे. हे नाम रोज २१६०० इतके होते. ते ऐकावयाचे आहे. या नादरूप नामाचा अभ्यास /स्मरण करावयाचे आहे.

शरीराचे आकर्षण जबरदस्त असल्याने हे नामस्मरण होत नाही. तसेच वाचून वा ऐकून नामाची हातोटी हस्तगत होत नाही. त्यासाठी सद्गुरूंचा कृपाप्रसादच प्राप्त व्हावयास हवा.

नामाच्या अनुसंधानासाठी निश्चय हवा व लक्ष हवे. हयगय न करता नामस्मरणात राहिले पाहिजे.

नामस्मरणाचे वेळी अहंकार नसावा. नामाची जाणीव होत राहिली पाहिजे.

नामस्मरण याचा अर्थ नाम सातत्याने रहाणे, अखंड रहाणे. देहात सहजत्वाने स्फुरणा??या नामाच्या नादाशी तादात्म्य व्हावयास हवे.

नाम गतिरूप आहे. नामाच्या गतीशी आपली गति मिळविली की नामस्मरण सुरु झालेच. संतांनी याच नामस्मरणाचा अट्टहास धरला.

प्रश्न : तत्त्वरूप नामाच्या अभ्यासाने काय प्राप्त होते ?

उत्तर : नाम म्हणजे चैतन्याचा नाद. चैतन्याचा नाद हेच नाम असल्याने, त्यातूनच ज्ञान प्रगट होते.

या नामाने 'नामी' प्रगट होतो. तेथे 'ना मी' अशी अवस्था होते. म्हणजे 'मी' हा शिल्लक रहात नाही. नामातच आत्माराम प्रगट होतो.

प्रकरण ९

गुरु व शिष्य

प्रश्न : गुरु कुणाला म्हणतात ? गुरुंचे स्वरूप काय ?

उत्तर : गु म्हणजे गुप्त आणि रु म्हणजे रूप. आत्म्याचे गुप्त रूप साधकाला दाखवणारा, साधकाच्या अनुभवास आत्मरूप आणून देणारा(१) तो गुरु. आत्म्याचे गुप्त अंग जो दाखवितो तो गुरु.

गुरुपद म्हणजे तत्पद. तत्पद म्हणजे स्थूल, सूक्ष्म, कारण व महाकारण या चार देहांच्या पलीकडे असणारे आत्मतत्त्व. तत्पद म्हणजे सत्पद. सत्पद म्हणजेच चित्पद. म्हणून गुरु हे चैतन्यरूप आहेत व त्यांचे पदही चैतन्यरूप आहे. चैतन्य हेच गुरुचे स्वरूप आहे. गुरु हे देहातीत व चैतन्यरूप असतात. निरुपाधिक जीवन हेच त्यांचे खरे स्वरूप. गुरु हा सत्तारूप आहे. गुरु सोहंरूप आहेत. सोहंमधील आकाश म्हणजे चिदाकाश. चिदाकाशात आत्मा तेजोरूपाने आहे; तेच गुरुचे खरे स्वरूप आहे. तेथेच गुरुंचा वास असतो.

प्रश्न : व्यवहारात गुरु कसे असतात ? त्यांची आवश्यकता काय ?

उत्तर : ज्याला मी गुरु आहे असे वाटत नाही तोच गुरु. दुसऱ्याला गुरुत्व देतो म्हणूनच तो गुरु. ज्याला आपला शिष्य मोठा व्हावा असे वाटते, तोच खरा गुरु. खऱ्या गुरुला स्वतःच्या शिष्याचा मोठेपणा पाहून आनंदच व्हावयास पाहिजे. खऱ्या गुरुचे अंतःकरण अतिशय मोठे असते.

देहातीत, दृश्यातीत अशा आत्म्याला दाखविण्यासाठी गुरुंची आवश्यकता आहे, त्यासाठी त्यांची कृपा हवी आहे. गुरुकृपेने शिष्याच्या मनाचा तोल ढळत नाही. गुरुविना चैतन्याचा अनुभव येत नाही. गुरुंचा चैतन्यरूप हात मस्तकावर आला तर आत्मसाक्षात्कार होतो.

म्हणून गुरुपेक्षा मोठे जगात अन्य कोणीही नाही.

प्रश्न : सद्गुरु कुणाला म्हणतात ? त्यांचे खरे स्वरूप कोणते आहे ?

उत्तर : सत अशा स्वरूपास दाखवितो तो सद्गुरु. देह हे सद्गुरुंचे खरे स्वरूप

नव्हे. सद्गुरु म्हणजे केवळ देहाकृति नव्हे. निखळ चैतन्य म्हणजेच सद्गुरु. सोहंच्या स्वरूपात सद्गुरु नटलेले आहेत. चित्शक्ति, चैतन्य, सद्गुरु हे सर्व एकच आहेत. सद्गुरु त्रिगुणांचे अतीत असतात.

सोहंकडे ध्यान लागले पाहिजे. साधनाच्या अभ्यासात राहिल्याशिवाय सोहंरूपाची ओळख होणार नाही.

चैतन्यरूप सद्गुरूची पाऊलेसुद्धा चैतन्यरूपच आहेत. सहस्रदलात जी सोहंगति आहे, ती गति म्हणजेच सद्गुरुचरण; तेच चरण गतिरूप आहेत.

'ब्रह्मानंदं परमसुखदं' इत्यादि श्लोकात सद्गुरूचे खरे स्वरूप सांगितलेले आहे. ते असे :- ज्यात ब्रह्मानंदाची प्राप्ति आहे, जे अखंड सुख आहे, ज्या ज्ञानातून ज्ञान आणि अज्ञान यांची उत्पत्ति आहे, जे द्वैतापलीकडे आहे, जे आकाशाप्रमाणे अमाप व अगोचर आहे, जे सर्वांत साक्षीरूपाने आहे, ज्यात चंचलता नाही, जेथे भाव नाहीत, जे त्रिगुणरहित आहे, असे सद्गुरूचे स्वरूप आहे. सद्गुरूशिवाय दुसरा देव नाही.

प्रश्न : सद्गुरु व कल्पवृक्ष यांच्यांत काय फरक आहे ?

उत्तर : सद्गुरु व कल्पतरु यातील फरक असा :- कल्पतरु जे मागेल ते देतो. कल्पतरु आपल्या देण्याने जीवाचे हित होईल की अनहित हे पहात नाही. तसे सद्गुरूचे नाही. सद्गुरु शिष्याला फक्त आपल्या हिताचेच तेवढे देतात.

प्रश्न : गुरु /सद्गुरु हे कोणते कार्य करतात ? त्यांचे सामर्थ्य काय आहे ?

उत्तर : चैतन्य हे सत्तारूपाने सर्वत्र भरून आहे, हे दाखविण्याचे काम सद्गुरु करतात. सद्गुरु आत्मसाक्षात्काराची वाट दाखवून देतात; परंतु वाटचाल ही ज्याची त्यालाच करावी लागते.

सद्गुरूंच्याशिवाय नामाची प्राप्ति नाहीआम हा सद्गुरूकृपेचा विषय आहे.

सद्गुरूंच्यासारखे उदार जगात दुसरे कोणी नाही. सद्गुरु हे फार दयाळू असतात. 'हा जीव साधन करणारा आहे.' एवढे त्यांच्या दृष्टीस यायचाच अवकाश, ते कृपा केल्यावाचून रहात नाहीत.

आपल्या शरीराला व मनाला विश्रांति लागते. तशीच प्राणालाही विश्रांति लागते. प्राण म्हणजे काही भाड्याचे घोडे नव्हे. प्राणाला विश्रांति देण्याचे सामर्थ्य सद्गुरूंच्याजवळ आहे. म्हणून त्यांना प्राणेश्वर म्हणतात. सद्गुरूकृपा झाली की

प्रश्न : शरीर आणि वायु यांचा संबंध काय आहे ?

उत्तर : वायुलहरी हे जीवनाचे माध्यम आहे. वायुलहरीइतके निकटचे नाते जगात नाही. पंचमहाभूते एकत्र येऊन हे शरीर बनते. हे माझे शरीर आहे, ही जाणीव ज्यामुळे होते, ते शरीराच्या आतले वारे मात्र वेगळे आहे. ज्याने शरीर उभे केले, ज्याच्यामुळे मीच देह आहे असे खरे खोटे काहीतरी वाटते, ज्याच्या अभावी मी देह आहे, ही जाणीव उरत नाही, असे वारे आपल्या शरीरात खेळते आहे; ते काय बाहेरच्या पंचमहाभूतातील वार्यासारखे आहे? की पंख्याच्या वार्यासारखे आहे ? की टायरीत भरलेल्या वार्यासारखे आहे ? ते वारे अगदी वेगळे आहे. ते वारे चैतन्यरूप आहे. त्याची जाणीव आपल्याला असत नाही. ती जाणीव करून देण्याचे कार्य संत करतात.

वार्यांच्या दर्शनाकरता वार्यांचीच जरूरी. बाहेरील वारा बंद झाला की आतील वारा सुरु होतो. वायूची व मनाची गाठ पडली की मनाचे मनत्व रहात नाही. अंतर्बाह्य वायुलहरीची प्रचीती ज्याची त्यानेच घ्यावयाची आहे. वायूशी लहरीचे तादात्म्य हाच परमार्थ.

प्रश्न : ब्रह्माचे स्वरूप शब्दांनी कशा प्रकारे सांगता येते ?

उत्तर : ब्रह्म हे सच्चिदानंद आहे. सच्चिदानंद म्हणजे सत, चित आणि आनंद किंवा अस्ति, भाति आणि प्रिय. सत म्हणजे अस्तित्व. सत्चा विलास म्हणजे चित. सत मध्ये चित मिसळले की आनंद. अस्तित्व आणि चैतन्य असेल तरच आनंदाचा अनुभव येतो. चित + आनंद = सत आहे. म्हणजेच चैतन्य असून आनंद असल्यास सत असलेच पाहिजे. आनंद + सत = चित आहे म्हणजे सत्ला आनंद असेल, तर तेथे चित असलेच पाहिजे.

ब्रह्म म्हटले की तेथे माया आली. जे मायेत आहे असे दिसते पण जे मायेच्या तडाख्यात सापडत नाही, तेच ब्रह्म आहे. खरे व खोटे जेथे समजत नाही व ज्यास खरे किंवा खोटे असे काहीच म्हणता येत नाही, असे जे निरपेक्ष स्थान तेच ब्रह्म होय.

ब्रह्म म्हणजेच माया आहे. भूमितीतील? बिंदूप्रमाणे ब्रह्म आहे. भूमितीत बिंदू हे एकापुढे एक ठेवले की रेषा होते. या रेषेप्रमाणे माया आहे. माया कळली तर ? भूमितीतील बिंदू असा असतो :- ज्याला लांबी नाही, रुंदी नाही व खोली नाही, तो बिंदू. -(संपादकाची टीप)

सांगतात:- 'तू सद्गुरु शोधुनि पाही तीनदा.' याचा अर्थ तीन गुरु करावयाचे असा नाही.

तर एकाच गुरूचे स्थूल, सूक्ष्म व चैतन्य रूप हे शोधावयाचे आहे.

सद्गुरूंच्याबद्दल व्यक्तिनिष्ठेलाच जास्त किंमत आहे. त्यामुळे शिष्याची सर्व जबाबदारी सद्गुरूंवरच पडते. सद्गुरूंचेविषयी आपली जशी भूमिका, निष्ठा असेल, त्याप्रमाणे फळ मिळते. शिष्याने स्वतःची भूमिका स्वतःच तयार केली पाहिजे. गुरु कळला पाहिजे. गुरुभक्ति व्हायला पाहिजे. दुसरे संत कितीही मोठे असले तरी आपले सद्गुरु आपल्याला सर्वाहून मोठे वाटले पाहिजेत.

मरणाचे वेळी परमेश्वराचे नाव आड करण्याचे सामर्थ्य ज्याच्याजवळ येते तो गुरुपुत्र/शिष्य. ज्याची परीक्षा घेण्यास काही शिल्लक राहिले नाही, तो सत शिष्य.

स्वतः काही न करता, अनुभव येत नाही, म्हणून दुसऱ्या गुरूकडे जाणे हे अयोग्य आहे.

गुरूचा अनुग्रह घेऊन वाटेल ते करणार्याला तो अनुग्रह कसा फलदायी होईल ?

माणसाची आपल्या सद्गुरुविषयीची भावना कायम रहात नाही. आणि म्हणूनच त्याला अनुभव येत नाही. तात्यासाहेब कोटणीसमहाराज म्हणत असत :- 'अनुग्रह घेतल्या दिवसापासून सात दिवसपर्यंत अनुग्रह घेणेपूर्वी सद्गुरुविषयी जी भावना होती, ती जर कायम राहिल, तर तो मनुष्य मुक्त होईल.'

सद्गुरूंचेवर जशी निष्ठा असेल त्या प्रमाणात साधन होते आणि ज्या प्रमाणात साधन होते, त्या प्रमाणात साक्षात्कार होतो.

प्रश्न : गुरु आणि शिष्य यांच्या नात्याबद्दल / संबंधाबद्दल काय सांगता येईल?

उत्तर : गुरु-शिष्याचे नाते न बदलणारेच आहे. गुरु-शिष्याचे नाते सर्वात जवळचे आणि श्रेष्ठ. पतिपत्नीच्या संबंधाप्रमाणे गुरुशिष्यांचा संबंध आहे. गुरुशिष्यांची गाठ सुटत नाही. पतिपत्नींना ज्याप्रमाणे परस्परांबद्दलची कर्तव्ये करावी लागतात, तसे येथे आहे. गुरूने सांगितलेले साधन शिष्याने केले पाहिजे.

गुरु-शिष्याचा संबंध हा असा संबंध आहे की त्याला तोड नाही. याच्याइतका निकटचा संबंध दुसरा कोणताही नाही. गुरु-शिष्य हे चैतन्याचे द्वारा एकरूप होतात. तोच आत्मसंबंध- दोन आत्म्यांचा संबंध - आहे.

पूर्वपुण्य शुद्ध असेल, तरच सद्गुरूंची गाठ पडणार. जर जीव हा तितक्याच अधिकाराचा असेल, तर सद्गुरु त्याचेसाठी आपण होऊन धावत येतात.

एखाद्या शिष्याबद्दल सद्गुरूंना प्रेम वाटते. याला दृश्य कारण काहीच असत नाही.

परंतु त्यात पूर्व जन्मीचे काहीतरी धागेदोरे असतात, हे निश्चित. एखाद्या शिष्याची सद्गुरूंचेवर दृढ निष्ठा असते. गुरु त्या शिष्यावर अधिक प्रेम करतात व त्यांच्या कृपेने शिष्याचा साधनात लवकर प्रवेश होतो. सद्गुरूंनी ज्याला आपला म्हटला, त्या जीवाला ऐहिक व पारमार्थिक दृष्ट्या काहीच कमी पडत नाही.

सद्गुरु आपल्या शिष्याला आपल्यापेक्षा कनिष्ठ मानीत नाही. त्याला शिष्य आत्मरूपच दिसतो. म्हणून तो आत्मीयतेने शिष्याला डबोले देतो.

नियम असा की :- सद्गुरूंनी सांगितलेले साधन शिष्याने निष्ठेने केले पाहिजे तरच परमार्थातील अनुभव येतात.

सद्गुरु अनुग्रहाचे वेळी शिष्याचा अहंकार घालवितात. पण आपण तो पुनः आपल्याला चिकटवून घेतो. मग सद्गुरूंनी सांगितलेले साधन कसे जमणार ? सद्गुरु संपूर्ण समाधान देतात, परंतु आपण ते बिघडवून टाकतो.

गुरूंशी वितंडवाद करणे हा मूर्खपणाच आहे. सद्गुरूंची आज्ञा भंग करणे हा दोष आहे. गुरूची विद्या गुरूलाच फळली असे होऊ नये, व कुठून शिष्याला बोध केला असे गुरूला वाटण्याचा प्रसंग येऊ नये.

जीवाचा स्वभावच असा आहे की आपले अंतःकरण खरेखुरे सद्गुरूंपाशी प्रकट करावे, असे त्याला वाटत नाही.

सद्गुरूंचे अंतःकरण ओळखून, त्यांची उपासना केली, तरच जीवाला खरेखुरे समाधान आहे.

एखादा शिष्य सद्गुरूंनी सांगितलेले ऐकत नसेल, तर त्याची काय गत होईल ती शब्दांत सांगता येणार नाही.

सद्गुरूंनी सांगितलेले साधन शिष्य करीत राहिला, तर सद्गुरूंना आनंद होतो. शिष्याने नाम-रूपाची ओळख करून घेतली की गुरूला धन्यता वाटते. शिष्याच्या कीर्तीनेही गुरूला खरा आनंद होतो. आपल्यापेक्षाही आपले शिष्य अधिकारी व्हावेत, असे खऱ्या गुरूला वाटते. ज्या गुरूला शिष्याकडून झालेला पराभव आवडतो, तो गुरु खरा.

गुरूचा मोठेपणा शिष्यावर. नुसता गुरु अधिकारी असून चालत नाही. त्याचा शिष्यही अधिकारी व योग्यतेचा पाहिजे. म्हणजेच दोघांनाही मोठेपणा मिळतो.

परमार्थातील कोणतीही गोष्ट सतत चालावयाची असेल तर सद्गुरूंच्या सामर्थ्याची सत्ता व शिष्याचा निश्चय या दोन गोष्टी आवश्यक आहेत. या दोन गोष्टी नसतील, तर

कोणतीही गोष्ट कायम चालू रहाणार नाही. शिष्याचा निश्चय आहे पण सद्गुरूंची सत्ता नाही किंवा सद्गुरूंची सत्ता आहे परंतु शिष्याचा निश्चय नाही, अशा दोन्ही स्थितीत कोणतीही गोष्ट सातत्याने चालणार नाही.

प्रश्न : परमार्थात गुरुकृपेची काय आवश्यकता आहे ?

उत्तर : सद्गुरुकृपेशिवाय परमार्थात एक पाऊलदेखील पुढे पडणार नाही. ज्याच्यावर सद्गुरूची कृपा असेल, त्यालाच आत्मसुखाचा लाभ होणार आहे. आत्मानुभवासाठी गुरुकृपेचीच आवश्यकता आहे. उन्मन होणेचा मार्ग गुरुकृपेशिवाय सापडत नाही. कृपा झाल्यावर साधनसिद्धीस वेळ लागत नाही. गुरुकृपेशिवाय जीवनात विश्रांति नाही. गुरुकृपेने न घडणार्या गोष्टी घडतात. गुरुकृपा ही अलौकिक आहे.

उपदेश किंवा अनुग्रह हे दोन्ही होण्यास गुरु व शिष्य एकत्र येण्याची आवश्यकता असते. परंतु कृपेचे तसे नाही. कृपा कोठूनही करता येते. गुरु दिल्लीला असो व शिष्य मुंबईला असो; गुरु तेथून कृपा करू शकतो. सद्गुरु सांगलीला व शिष्य लंडनला असला तरी गुरुकृपा होऊ शकते. सद्गुरूची कृपा काय करते व काय न करते, हे सांगता येणार नाही.

देहातीत असणारे गुरु हे देहबाधा असणार्यांवर कशी कृपा करणार ? चार देहांच्या लाकडी ठोकळ्यांना जोपर्यंत आपण चिकटून आहोत, तोपर्यंत गुरुकृपेच्या विजेचा झटका बसणे शक्य नाही.

सद्गुरूंची कृपा सहजासहजी होत नाही. त्याला खडतर साधनाच्या अभ्यासाची आवश्यकता आहे. ज्या प्रमाणात साधनाचा अभ्यास त्या प्रमाणात सद्गुरुकृपा होणार. शिष्याने आपली भूमिका बनविली की गुरुकृपा होते. निष्ठेशिवाय गुरुकृपा नाही. ज्यांच्यावर एकदम कृपा झाल्यासारखी वाटते, त्यांनी मागे अभ्यास केलेला असतो. ज्याची पूर्वपीठिका भक्कम आहे, त्याच्यावर एकदमच कृपा होते. गुरुकृपा ही कोणावर, कशी व केव्हा होईल हे सांगता येणार नाही.

कृपा असेल तर नामगति व प्राणगति एकच होते. सद्गुरुकृपेने अवस्था बदलली की आपोआप चैतन्याकडे वृत्ति वळते. चैतन्याची खेच सुरु होणे हा गुरुकृपेचा पहिला अनुभव आहे.

जीव, नाम व ब्रह्म हे एकरूपच आहेत. परंतु त्यांची ओळख व्हावयास सद्गुरुकृपा पाहिजे.

चैतन्याचा अनुभव घ्यावयाचा असेल, तर चैतन्याचे माध्यम सापडले पाहिजे. त्यासाठी सद्गुरूची गाठ पडायला पाहिजे आणि त्याची कृपा व्हायला पाहिजे. गुरुकृपाप्रसादाशिवाय आत्मारामाची प्राप्ति आणि साधन मार्ग यांचे आकलन होणार नाही, हा त्रिकालाबाधित सिद्धांत आहे.

प्रश्न : गुरुकृपेने कोणती फलप्राप्ति होते ?

उत्तर : गुरुकृपा ही विषासारखी आहे. विष माणसाला आपणासारखे करून टाकते. कृपेने गुरु हे शिष्याला आपणासारखे करून टाकतात.

गुरुकृपेशिवाय आत्मसाक्षात्कार होत नाही. गुरुपदी मन जडले की गुरुकृपा होऊन आत्मसाक्षात्कार होतो.

संपादकाची टीप.

१. गुरु आणि सद्गुरु यात तसा फरक नाही. पण शब्द वेगवेगळे आहेत आणि त्यांची स्पष्टीकरणेही भिन्न भिन्न आहेत. म्हणून येथे गुरु व सद्गुरु या शीर्षकाखाली प्रश्नोत्तरे दिली आहेत.

प्रकरण १०

देव/ईश्वर/परमेश्वर, भक्त आणि भक्ति

प्रश्न : देव/ईश्वर/परमेश्वर ज्याला म्हणतात तो कोण आहे ? त्याचे स्वरूप काय आहे?

उत्तर : देव/ईश्वर/परमेश्वर हा काल्पनिक नाही. परमेश्वर म्हणजे अस्तित्व. अस्तित्वाचे अस्तित्व काय सिद्ध करावयाचे ? परमेश्वर हा सर्वव्यापी व अमर्यादित आहे. तो सगळीकडे भरलेला आहे. परमेश्वर विश्वात आहे; विश्वरूपाने तो नटलेला आहे. त्याच्याशिवाय विश्व असू शकत नाही. ईश्वर आहे म्हणून विश्वाला महत्त्व आहे.

ईश्वर हा अमर्याद आहे. एखादी गोष्ट मर्यादित असेल तर तेथे अहंकार वगैरे येतात. परंतु परमेश्वर हा सर्वव्यापी असल्याने, त्याला अहंकार येत नाही. परमेश्वर हा निरहंकारी आहे.

सर्व जगाचा उद्धार व्हावा अशी योजना परमेश्वराने केली आहे. निसर्गानेच रोगाचा प्रतिकार करण्याची शक्ति माणसात ठेवली आहे, तद्वत. जरी परमेश्वराने उद्धार व्हावा अशी योजना केली आहे, तरी अनंत प्रकारांनी माणसाचा न्हास होतो. तो दूर करण्यास संत-महात्मे अवतार घेतात.

देव/ईश्वर कोण हे आपणांस माहीत असत नाही. देव आपणाजवळच आहे, पण तो दिसत नाही. देव म्हणजे आपला प्राण. देव हा प्राणरूपाने सर्वत्र व्याप्त आहे.

देव म्हणजे दृश्य नव्हे. देव अदृश्य आहे. पण देवाशिवाय दृश्य नाही. दृश्य म्हणजे देव नव्हे. दृश्याचे आत देव दडला आहे. आपले सर्व लक्ष असते ते दृश्याकडे. मग आपणास देवदर्शन कसे होणार ? दृश्याचा पडदा बाजूला केल्याशिवाय देव दिसत नाही. देव जरी अदृश्य असला तरी तो दृश्य होऊ शकतो. ``मी कोण आहे" हे कळले की देव कळतो. जीवाची पराकाष्ठा म्हणजे शिव आणि शिवाची पराकाष्ठा म्हणजे देव.

देव म्हणजे चैतन्याचे वारे आहे. देव पूर्ण आहे. देव हा सुखरूप, आनंदरूप, निरंजन, चिरंतन टिकणारा आहे. देव हा सगुणही आहे आणि निर्गुणही आहे.

देव हा जन्माचा सांगाती आहे. देव आपला आहे म्हणूनच तो आपला करून घेण्यास योग्य आहे. देवाशिवाय जीवाला अस्तित्व नाही. जीवाला जीवन

पोचविणारा व ज्ञान देणारा देवच आहे. देव हा प्रकाशरूप असल्याने, तो बुद्धीत उत्तम प्रकाश पाडतो.

तत्त्वरूपाने देव सर्वत्र आहे. पण त्याला ओळखल्याशिवाय जीवाला सततचे समाधान होत नाही. चैतन्याने चैतन्याचे द्वारा चैतन्याला पहाणे म्हणजेच देवाचे दर्शन आहे.

खरे बोलणारा व वागणारा देवाला आवडतो. परमेश्वराचे इच्छेप्रमाणे वागावे. यासारखे सुख नाही. परमेश्वराचे इच्छेविरुद्ध वागल्यास तो आपली खोडच मोडेल. देवाशी अटीतटीने वागले की आपलीच खोड मोडावयाची.

जो सर्वाना देतो तो देव. देव जशास तसे देत असतो. ज्याला जगात कोणी आपले आहे असे वाटत नाही, त्याचाच परमेश्वर अंगीकार करतो. सर्व काही एका ईश्वराचे हाती आहे.

आपल्या देहात देव आहे. देह ताक आहे. देव लोणी आहे. आपल्या शरीरात असणारा देव अनादि आहे.

स्मरण देव आहे; पण हे स्मरण म्हणजे व्यवहारातील स्मरण नव्हे. व्यवहारात स्मरण तसेच विस्मरण असते. परंतु ज्या चैतन्याच्या अधिष्ठानावर स्मरण आणि विस्मरण आहे, ते खरे स्मरण. ते खरे स्मरण म्हणजे देव.

पहाणेच पहाणे हेच देवाचे दर्शन. हे देवदर्शन सुलभ नाही. तसे असते तर देवाचे दर्शन सर्वानाच झाले असते. त्यासाठी प्रयत्न/साधन करावे लागते. ज्याने देवाला पाहिले नाही, तो दुसऱ्याला देव दाखवू शकत नाही. जो देवाला पहातो, तो देवच होतो. व्यवहारात खांबाला पहाता पहाता कोणी खांब होत नाही. पण परमार्थात मात्र देवाला पहाता पहाता पहाणाराही देव होऊन जातो. जो देव होतो तोच देव पहातो व जो देव पहातो तो देवच होतो.

प्रश्न : भक्ति म्हणजे काय ? भक्तीचे स्वरूप काय आहे ?

उत्तर : देवावरील प्रेम म्हणजे भक्ति. प्रेमरूप परमेश्वरावर आपण प्रेम करणेस शिकले पाहिजे.

भक्ति आणि व्यवहारातील लौकिक प्रेम यांतील फरक असा :- लौकिक प्रेम हे सापेक्ष, सहेतुक, दुतर्फी व कार्य-कारणांनी युक्त असते. भक्ति ही मात्र निरपेक्ष, निर्हेतुक, व अखंड असते. प्रेमाची पराकाष्ठा हीच भक्ति. नारायणास /देवास आवडेल तेच करणे हेच त्याचेवरचे प्रेम होय. भगवंताचे प्रेम अखंड हवे.

स्वार्थाची पराकाष्ठा हीच भक्ति.

देवाच्या नामाचा प्रेमाने उच्चार ही भक्ति. देवाला स्मरणे हीच भक्ति. एका दृष्टीने भक्ति ही सोपी तर एका प्रकारे ती कठिण आहे.

भक्तीचे आकर्षण असे आहे की ते भगवंतालाही खेचते. आणि न घडे ते घडते असा अनुभव येतो. प्रभु रामचंद्रही भिल्लिणीच्या उष्ट्या बोरांना भुलला, असे भक्तिप्रेमाचे माहात्म्य आहे. भक्ति-भावाचे धन पदरी असले की सुखाला तोटा नाही. भक्तीचे रूपांतर अद्वैतात म्हणजे एका ब्रह्मस्थितीतच होते.

भक्तीचा हिशोब करता येत नाही. भक्ति कधी कमी-अधिक होत नाही.

व्यवहारात काय, परमार्थात काय सदा चैतन्याचे स्मरण असावयास हवे. आपली वृत्ति चैतन्याकडे वळविणे हीच भक्ति. चैतन्याशी तादात्म्यस्थिति हीच भक्ति. चैतन्याचे द्वारा चैतन्याशी तादात्म्य होऊन चैतन्याची अनुभूति घेणे हीच निखळ भक्ति आहे. चिदायूचे लहरीकडे व लहरीचे वायूकडे आकर्षण हीच शुद्ध भक्ति किंवा भक्तिप्रेम.

परमेश्वराची भक्ति केली आणि जीव बुडाला, त्याचे वाटोळे झाले, असे आजपर्यंत झाले नाही.

भक्ति जीवास सुख प्राप्त करून देणारे उत्तम रसायन आहे.

प्रश्न : भक्त कुणाला म्हणावे ?

उत्तर : ज्याचे हृदयात देव बसला तोच देवाचा भक्त व त्याच्यावर देवाची सत्ता. आपले हृदय देवाचे होणे म्हणजे देव हृदयात बसणे. आपले अंतःकरण मोकळे राहिल तरच परमेश्वर तेथे वास करतो.

ज्याला परमेश्वराशिवाय आपले कोणीही नाही हे निश्चित समजले, त्याचे मन जावे म्हटले तरी परमेश्वराशिवाय दुसरीकडे कोठेही जाणार नाही.

आम्ही देवाचे असे आम्ही म्हणू. पण देवाने आम्हाला आपले म्हटले तरच ते सत्य.

देवाचे चिंतन हेच भक्ताचे जीवन होय. देवाला ज्याने समाधान तसेच आपण-भक्ताने-वर्तावे. ज्याने देवालाच वाहून घेतले, त्या भक्ताने देवाचे चिंतनाखेरीज अन्य काही करू नये. निरिच्छपणाने, निष्काम बुद्धीने भगवंताची सेवा करणे हे फार कठिण आहे.

जो स्वतःला विसरून जातो, तोच भक्त देवाला ओळखतो. आपण आपल्याला विसरणे म्हणजेच देवाने आपल्याला चोरले असा अर्थ होतो. जो आपल्याला विसरतो, तोच देवाला पहातो. ज्याला देवदर्शन झाले, त्याला दुसऱ्याकडे पहाण्याची

इच्छाही होणार नाही. ज्या भक्ताने देवाला पाहिले तो सतत देवालाच पहात राहिल.

परमेश्वराची प्राप्ति झाल्यावर त्याला साजेल असेच वागणे हेच त्याच्या भक्तांचे कर्तव्य असून, त्यातच भक्तिप्रेमाचा जिव्हाळा आहे.

कोणत्याही परिस्थितीत भक्ताने भक्ति सोडू नये. सर्व काही विसरले तरी चालेल पण देवाला विसरू नये.

भगवंताशी एकरूप झाले की भक्ताचे द्वैत नाहीसे होते.

प्रश्न : देव आणि भक्त यांच्यातील नाते काय स्वरूपाचे आहे ?

उत्तर : देव भक्ताचे नातेच असे आहे की त्यातील प्रेम हे समुद्रासारखे असते. ते कमी अधिक होत नाही.

देव भक्तांचा व्यवहार हा कार्यकारणांवर अवलंबून नसल्याने, तो अखंडच असतो. देव भक्तांचा जमाखर्च हा बिनहिशोबीच. कारण भक्तीचा हिशोब करता येत नाही. भक्ताने शिष्या दिल्या तरीही देवाला आनंद होतो. भक्त विन्मुख झाला तरी देव मात्र त्याला सन्मुखच होतो.

भक्ताचे सुखदुःख, पाप-पुण्य, मान-अपमान, कीर्ति-अपकीर्ति, यश-अपयश हे सर्व देवाला आपलेच वाटते. भक्ताचा अपमान झाल्यास, देवाला तो आपलाच अपमान वाटतो.

प्रसंगोपात जीवाच्या प्रवृत्ति उसळी मारतातच. पण ज्यास परमेश्वराने झटका दिला, त्याच्या वृत्ति मात्र थंड होतात.

परमेश्वराचे नियम कितीही कडक असले तरी ते त्याच्या भक्तांना फारसा त्रास देत नाहीत. परमेश्वर आपल्या भक्तांना त्रास होणार नाही याची काळजी घेतो.

परमेश्वर आपले भक्तांचे बाबतीत अत्यंत दयाळू आहे. परमेश्वर जितका दयाळू आहे, तितकाच जीवाचे हित करण्याचे दृष्टीने तो न्यायी व निष्ठुर आहे.

शोकमोहासारखे प्रसंग आपल्या घरात निर्माण झाले, तरी ती देवाने घेतलेली आपली परीक्षा आहे, असा विचार करून जाणती माणसे /भक्त ते प्रसंगही विवेकाने बाजूला सारतात. जसे भगवंताने ठेवले आहे तसेच रहावे.

देवाचे चरणी संसार समर्पण करून, मग जे काही प्रारब्धाने येईल, ते भोगण्याची तयारी आपणास /भक्तास करावयास हवी. परमेश्वराच्या भक्ताच्या देहावर प्रारब्धाचा अंमल चालतोच. संतांनासुद्धा प्रारब्ध चुकविता येत नाही. फक्त त्याचा परिणाम त्यांना जाणवत नाही इतकेच.

आपण देवाची चिंता केली तर देव आपली चिंता करतो. निरिच्छपणाने निष्काम बुद्धीने भगवंताची सेवा करणे हे फार कठिण आहे.

देवाची व भक्ताची गाठ पडण्याचा क्षण देवच आणतो. तो भक्ताच्या हाती नाही. देवाला ओळखले तरी तो देव भक्तावर माया टाकून, तो भक्त आपल्यापासून बाजूला होतो काय, याची परीक्षा देव पहातो.

परमार्थात जीव रंगला आहे, अशी भगवंताची खात्री झाल्यावर, तो त्याला व्यवहारातून आपोआपच सोडवितो. कोणत्याही प्रकाराने आणि उपायाने देव भक्ताला आपल्याकडेच वळवतो.

परमेश्वराने आपल्या अपेक्षेबाहेर कृपा केली, तर त्याच्या आज्ञेबाहेर वागावे म्हटले तरी अशक्यच.

भक्ताकरता व्यवहार व चमत्कार देवच करतो.

भक्ताचे सर्व मनोरथ देव अपेक्षेआतच पूर्ण करतो.

देव भक्ताला आपल्यासारखाच करतो.

भक्ताने केलेली भक्ति देव फलद्रूप करतो.

परमेश्वर भक्ताला निरिच्छ करतो.

देव पूर्ण आहे. तो भक्ताला पूर्ण करतो.

प्रश्न : देव आणि भक्तेतर जन यांचा संबंध कसा असतो ?

उत्तर : परमात्म्याचा उद्देश आहे की जीवाने साधन करून स्थिरबिंदु-दर्शन घ्यावे. परंतु जीव मात्र इंद्रियसुखाच्या मागे लागला आहे.

ज्या शरीराला आपण कवटाळले आहे, ते शरीर आपणास देवापेक्षा लांब आहे. शरीर लांब आहे पण ते आपणास जवळ वाटते. देहाचे आकर्षण कमी झाले तर आपण देवाजवळ जाऊ.

जगाशी सरळ व देवाशी वाकडे ही आमची वृत्ति आम्हांला कशी तारेल ?

देवाच्या इच्छेने सर्व होते. आपण कोणतीही गोष्ट करताना जे यशापयश येते, त्यावरून देवाची इच्छा स्पष्ट होते. आपली इच्छा काही असो परमेश्वर आपल्या इच्छेप्रमाणेच करतो. परमेश्वराची इच्छा व आपली इच्छा जमली की ते कार्य झालेच म्हणून समजावे. परमेश्वराने धोका दाखवून दिल्यावर, तेथून बाजूस होणे, म्हणजे त्याच्या इच्छेस मान देणे होय.

आपणास देवाकरता देव नको असतो. देव हवा असणारा माणूस विरळा. प्रपंच उठावदार व्हावा म्हणून माणूस परमार्थात शिरतो. देव माझा व मी देवाचा असे संतांनीच म्हणावे. आपले गुणधर्म जिवंत ठेऊन परमेश्वराला ओळखता येणार नाही.

ईश्वराचे प्राप्तीसाठी योग्य त्या पद्धतीने खटपट झाली तरच उपयोग होतो. ही खटपट माणसानेच करावयाची आहे.

प्रश्न : देव हा पक्षपाती आहे काय ?

उत्तर : आईवर अवलंबून असणाऱ्या मुलाची काळजी आई घेते. त्याप्रमाणे ज्यांची वृत्ति बालवत असते, त्यांची काळजी परमेश्वर करतोच. जसे :- लहान मूल सर्वस्वी आपल्या आईवर अवलंबून असते. ते विस्तवाकडे अगर विहिरीकडे जाऊ लागले तर त्याची आई त्याचे पाठोपाठ जाऊन त्याची काळजी घेते. त्याचप्रमाणे परमेश्वरही आपल्या भक्तांची काळजी वहात असतो.

आपण जर देवाकडे पाहिलेच नाही तर तो आपल्याकडे काय म्हणून पाहील ? देवाकडे जे विन्मुख होतात त्यांची काळजी तो कशाला करेल ? असे असल्याने, परमेश्वर पक्षपाती आहे असे म्हणता येत नाही.

प्रश्न : सर्व काही करताना माणूसच दिसतो. मग ईश्वर सर्व काही करतो, या म्हणण्याचा अर्थ काय ?

उत्तर : ईश्वराच्या इच्छेने सर्व काही होते. सर्व काही एका ईश्वराचे हाती आहे. आमच्या मनावर काही अवलंबून नाही. देवाने कृपा केल्यास काहीही अशक्य नाही. भगवंताच्या कृपेला काय अशक्य आहे ? सर्व कर्तृत्व देवाचे आहे, आपल्या हातात काही नाही हे म्हणणे सुद्धा आपल्या हातात नाही.

पण सगळे काही देव करतो याचा विपर्यस्त अर्थ सामान्य लोक घेतात. सर्वत्र देव म्हणजे चैतन्य आहे. चैतन्याच्या /देवाच्या अधिष्ठानावर आपले कर्तृत्व आहे. म्हणून चैतन्य म्हणजे देव सर्व काही करतो असे म्हणावयाचे.

प्रकरण ११

साधु-संत व इतरेजन

प्रश्न : साधुसंत कशासाठी अवतार घेतात ? किंवा साधुसंतांचा उद्देश काय असतो ?

उत्तर : जगाच्या उद्धारासाठी संत अवतार घेतात. मर्त्य सुखात लोळणाऱ्या जीवांना तारण्याकरताच संतांचे अवतार असतात. सामान्य जनांना तारून नेण्यास संतांचे अवतार होतात. ते कृपा करून परमार्थाचा मार्ग दाखवितात. साधन केल्याशिवाय सुख नाही, हे दाखविणेकरताच संतांचे अवतार असतात. संत स्वतः अंधारात राहून जगाला प्रकाश देतात.

जेव्हा जेव्हा उपासना - सातत्य टिकत नाही असे वाटते, त्यावेळी तो उपासनेचा ओघ चालू ठेवण्यास संत अवतार घेतात.

कधी भक्तांना बोध करण्यास संत अवतार घेतात.

कधी द्वैतातून अद्वैताकडे जाण्याचा मार्ग टिकवून धरण्यास संत अवतार घेतात.

ऋषींनी सांगितलेल्या ज्ञानाला उजाळा देण्याकरता संत अवतार घेतात.

देह ठेवल्यानंतरही संत जे अवतार घेतात, ते वायुरूपाने. वायु हाच जगाच्या उत्पत्ति - स्थिति - लयाचे कारण असल्याने, त्या वायूला कोणतीही गोष्ट अशक्य नाही. असे वायुरूपाने होणारे अवतार कधी नुसते दर्शन देतात तर ते कधी बोलतात.

प्रश्न : साधुसंतांचे लक्षण(१) कोणते ?

उत्तर : संतांच्या कपाळावर संत म्हणून काही शिक्का, ट्रेडमार्क नाही. कवित्व करतो तो संत नव्हे. चमत्कार करतो तो संत नव्हे. कीर्तन करतो तो संत नव्हे. पण संत कवित्व करतात, चमत्कार करतात, कीर्तन करतात.

सहला धक्का मारतो तो साधु. ज्यांनी सहा विकार धुतले, तो साधु. ज्याला मरणाची भीती नाही तो साधु. ज्याला आत्मसाक्षात्कार झाला आहे तो संत. ब्रह्मस्वरूपी मिळाले ते साधु.

देवाला जाणतो तो संत. संतांनी देवाला पाहिलेले असते. जिवंतपणीच जे मोक्षाला जातात ते संत. स्वानंद साम्राज्याचे अधिपति ते संत.

स्वतःजवळ काही कमी नसताना, जो दुसऱ्याच्या सुखाकरता निःस्वार्थ बुद्धीने झटतो तोच संत.

कर्मरेखा पुसणारे तेच संत.

कोणत्याही चौकटीत बसू शकत नाही तोच संत.

संत महात्मे शरीरावर विश्वास ठेवीत नाहीत.

संत महात्मे लौकिक सुखाचे मागे लागत नाहीत.

स्वानुभवामृत चाखणारे संत आहेत.

संतांनी शाश्वत भाग्य मिळविले.

संताचे मागे ज्ञान हात धुवून लागते. संतांना वायरलेसप्रमाणे सर्व गोष्टी कळत असतात.

संत हे वाऱ्यासारखे असतात.

संत हा धुतल्या तांदळासारखा असतो.

रोमारोमात प्रेम भरलेले संत असतात. लाभ नसताना प्रेम करणारे संत.

ज्याच्या दृष्टीत काही उमटत नाही तो संत :- संतांचे मन शुद्ध असते. म्हणून त्यांच्या दृष्टीत काहीच उमटत नाही. ते सर्वत्र आत्मतत्त्व किंवा चैतन्य पहात असतात. संतांना सगळीकडे आत्माच दिसतो. संत आत जे पहातात तेच बाहेरही पहातात.

संतांची दृष्टि ही साधनात असल्याने, तिच्या ठिकाणी अभिलाष असत नाही.

संतांच्या दृष्टीत विकार, अभिलाष असत नाही. म्हणून मत्सरही असत नाही. त्यांना सर्वत्र आत्मरूपच दिसत असते.

शांति हा गुणधर्म संतांचा. आघाताला प्रत्याघात करण्याची वृत्ति संतांचे ठिकाणी असत नाही.

ज्यांना पाहिले की आपण स्वतःला क्षणभर विसरून जातो, तेच संत.

ज्यांच्या सांनिध्यातही आपल्या वासना मरतात, तेच संतमहात्मे होत.

सगळ्यात असतो पण कशात सापडत नाही तो संत.

सायुज्य मुक्तीपेक्षा संतांना भक्तिसुखच अधिक गोड वाटते.

ज्याची वृत्ति संथ झाली आहे तो संत. त्यागात व भोगात ज्याची वृत्ति बदलत नाही तोच साधु. संतांची वृत्ति निश्चळ असते.

संत एकही श्वास फुकट घालवीत नाहीत.

एखादा साधु जिवंत असेपर्यंत त्यालासुद्धा मोहाचे क्षण येतच असतात; पण त्यामधून बाहेर पडेल तोच खरा साधु. म्हणून मेल्यावरच एखाद्याची साधु ही पदवी कायम होते.

संत महात्मे नानाप्रकारचे असतात. ते आपले काम करीत असतात. कृणाची माहिती लोकांना होते. काहींची योग्यता ते मेल्यानंतर इतरांना कळते.

प्रश्न : सर्व संत हे एकच आहेत असे म्हणतात, ते कसे काय ?

उत्तर : देह हे संतांचे खरे सगुण रूप नव्हे. संत हे देवाचे चालते बोलते रूप आहे. संत हे देवच आहेत. म्हणून संतांचे दर्शन हे देवाचे दर्शन आहे. संतांना 'चालती बोलती ब्रह्मे' असे म्हटले जाते. याचा अर्थ त्यांचा देह म्हणजे ब्रह्म असा नाही. मग संतांचे सगुण रूप कोणते? साधन करताना एक वेळ अशी येते की अहंकार आहे की नाही अशी स्थिति होते. त्यावेळी आपण द्रष्टाच असतो. या द्रष्ट्याला जे एकत्व दिसते, तेच संतांचे सगुण रूप. तेथेच सर्व संत एक आहेत अशी प्रचीती येते.

प्रश्न : संत जगात कसे असतात ? त्यांचा आचार कसा असतो ?

उत्तर : संतांचे आचारात, विचारात व उच्चारात फरक पडत नाही. संतांच्या बोलण्यात, लिहिण्यात आणि वागण्यात अहंपणा येत नाही.

संताजवळ गुण आणि अवगुण नाहीतच. ज्या गुणावगुणांची जीव प्रशंसा वा अवहेलना करतो, त्यांची उत्पत्ति दोषांतून असते. संत त्या दोषांचा विचार करीत नाहीत.

संत जरी सर्व बाह्य सुखाचा उपभोग घेत असले तरी ते आत्मानुभूतीपासून दुरावत नाहीत. आत्मानंदात मग्न राहून त्यांचे सर्व काही चालू असते.

व्यवहारदृष्ट्या त्याज्य परंतु सत्य अशा गोष्टीकरता संतसज्जन किंवा साधु हे निंदास्तुतीची पर्वा करीत नाहीत. जे घ्यावयाचे तेच घ्यावयाचे हा संतांचा व्यवहार आहे.

प्रारब्धानुसार संपत्ति, मान-सन्मान वगैरे संतांना प्राप्त होत असतील; तरी सुद्धा ज्याला भपका म्हणतात तो तेथे दिसणार नाही.

संत कधी रागावत नाहीत. पण त्यांच्या कोशात राग हा शब्द आहे.

साधू हे चांगल्याशी चांगले आणि वाईट माणसांबरोबरसुद्धा चांगलेच वागतात.

संतांनी आपला विषय बदलेला असतो. ते नारायण हा आपला विषय करतात. संतांचे मनात ब्रह्माशिवाय वेगळा विषय नसतो. संतांचे खेळातसुद्धा मोक्षपटाचा डाव असतो.

संतांनी चैतन्याचा तेवढा विचार केला. चैतन्याच्या साक्षात्काराने संत सदा तृप्त असतात.

संतांना सुखदुःखे होत नाहीत असे नाही. ती त्यांना जाणवत नाहीत इतकेच.

जेथे व्यवहाराचा शेवट तेथेच संतांचा व्यवहार. संतांचा व्यवहार झाला की तेथे साधनच शिलकीस रहाते.

रामनामच संताचे बोलणे आहे. त्यांचा जन्म नामासाठी. ते नामच घेतात आणि नामच देतात. ते नामातच शेवटचा श्वास सोडतात.

संत महात्मे नानाप्रकारचे असतात. लोकांचा उपसर्ग होऊ नये म्हणून काही संत पिशाच्चवृत्ति धारण करतात. विदेही साधु वेड्यासारखे असतात.

संतांच्या बाबतीत पिंडाला कावळा शिवला किंवा नाही, हे दोन्ही सारखेच. कारण त्यांची कोणतीच वासना शिल्लक राहिलेली नसते.

संत चैतन्याशी संलग्न झाले म्हणून त्यांची काया ब्रह्मरूप झाली. संतांची हाडेसुद्धा आपण पूजनात ठेवतो. याचे कारण त्यांच्या रोमारोमातून नामाचा उच्चार होत असतो.

संतांनी कधीही निराशावाद पत्करला नाही. ते आळशी झाले नाहीत.

प्रश्न : संतांची गाठ पडणे सुलभ आहे काय ? संतदर्शन हे सोपे आहे काय ?

उत्तर : संतांची गाठ पडणे अवघड आहे. संतांच्या स्वरूपाची ओळख होणे अतिशय अवघड आहे. संतांची भेट होणे म्हणजे संतांची ओळख पटणे सोपे नाही. कारण संतही सामान्य माणसासारखेच असतात, सामान्य माणसासारखेच वागतात, व सामान्य माणसाप्रमाणेच बोलतात. म्हणून संतांची भेट होणे दुरापास्त आहे; ते सोपे नाही. परमात्म्याने कृपा केली तरच संतांची भेट होईल.

संतांचे दर्शनही दुर्घट असते. वायूच्या उभ्या-आडव्या गतीचा उदयास्त ज्या बिंदूवर घडतो, तेथे दृष्टि जाणे हेच संतांचे दर्शन आहे. उपाधि संपून, व्यवहाराची ओळख संपली तरच निरुपाधिक संतांचे दर्शन होते. संतांचे दर्शन झाले की मिळवावयाचे असे काही रहात नाही.

प्रश्न : संतांच्या संगतीने कोणता परिणाम होतो ?

उत्तर : संतांचे सानिध्यात वाईट मनुष्यही निवळू शकतो.

संतसंगतीने वृत्ति निवृत्त होतेच.

संतांचे संगतीने कोणाचेही अकल्याण झाले नाही. संतांची प्रकृति व प्रवृत्ति थंड असल्याने, त्यांचे जवळ येणारे जीवही थंड होतात.

कोणत्याही कारणाने घडलेला संतसंग आपला प्रभाव दाखविणारच.

संत समागमात निरिच्छ झालेला जीव मोक्षाप्रत जातो.

प्रश्न : जगाच्या बाबतीत / भक्तांच्या बाबतीत संत कोणते कार्य करतात ?

उत्तर : जगावर खरे उपकार संतांचेच आहेत. साधनाची कृति देणे हेच संतांचे जगावर उपकार आहेत. आपले उपकार लोकांनी स्मरावे असेही संतांना वाटत नाही.

संतांनी तत्वज्ञान घराघरापर्यंत पोचवले.

संतांनी नामाचे महत्त्व सांगितले.

व्यावहारिक जीवनाचा शेवट करून, परमार्थाचा उजेड दाखविणे, हीच संतांची जादू आहे.

संत दुसऱ्याची वृत्ति बदलू शकतात.

संत हे कर्माची रेषाच पुसतात. त्यामुळे जीवावरची गंडांतरे शेपटावर जातात, व विचारी मनुष्य त्यातच आनंद मानतो.

ज्या ठिकाणी बसल्यावर पुनः कोणी 'ऊठ' म्हणणार नाही, ते अढळ पद संतच देऊ शकतात.

जीव नाही ती तक्रार करू लागला; म्हणून त्याला संतकृपेने जरी मनासारखी पण मारक स्थिति - जी त्याने अज्ञानाने संतांकडे मागितली - मिळाली, तरी संत त्याची दुर्दशा करीत नाहीत. योग्यवेळी पूर्व स्थिति दाखवून व जागृति देऊन, ते त्याला निवृत्त करतात.

येन केन प्रकारेण जीव अंतर्मुख व्हावा एवढेच संतांचे प्रयत्न असतात. त्यानंतर तो जीव बुद्ध्या बहिर्मुख झाला, तर त्यात ते लक्ष घालीत नाहीत.

परमेश्वरासही जे शक्य नाही, ते नशीब संत हलके करतात; संपूर्ण बदलता येत नाही.

कोणत्याही उपायाने संत जीवाला साधनात आणतात.

प्रश्न : संत व सामान्य जन यांत कोणता संबंध आहे ? त्या दोहोंत काय फरक आहे ?

उत्तर : संत हे देवाचे वकिल आहेत. त्यांचेकडे पक्षकार आल्यास, ते त्याची केस घेऊन देवाशीही भांडतात.

संत दुसऱ्याची दुखणी आपण घेऊन, दुसऱ्यास रोगमुक्त करतात.

संत जीवाचा काहीतरी फायदाच करून देतील, नुकसान खासच करणार नाहीत.

संतांचे प्रेम हे निरपेक्ष असल्याने, ते सदैव कृपाळुच असतात. पण आपले कर्मच आपणास थोडेफार बाधक होते.

संतांची शिकवण निःस्वार्थ असल्याने, त्यात कशाचीही अपेक्षा असत नाही.

सराफ, डॉक्टर यांवर आपला विश्वास असतो, पण संतांवर विश्वास असत नाही.

पंथ वेगळा संतांचा. संतांचे मनात काय आहे हे कळणे कठिण.

वृत्ति निर्मळ करून संतांना पहावे. जशी आपली वृत्ति असेल, तसे संत आपणास दिसतात.

संतांचे व आपले गणित कधीच एक असणार नाही. म्हणून त्याचा ताळा व्यवहारात घेऊ नये.

संतांचे बरोबर विनोद करू नये.

संतांची सर्वांवर सारखी माया असते. संत दुसऱ्याला कधीही नाउमेद करित नाहीत. इतरांच्या अंतरातले ओळखून, संत त्यांच्या शंका निरसन करतात.

संतांनी ज्याला आपला म्हटले त्याच्या भाग्याला सीमाच नाही.

संतांनी कृपा केली तर जीवाला तेथे काहीच करता येत नाही. तर ते सांगतील तसेच वागावे लागते. कारण त्याची बुद्धि तेथे कामच करित नाही.

संतांची कृपा असेल तर जीव स्थिर होतो. संतांचे कृपेने नशिबही थोडेफार हलके होते; ते केवळ माणसाने साधन साधावे म्हणून. साधन करणे हीच संतांची सेवा. संतांचे कृपेने साधनाचे सुख प्राप्त होणे हेच संतांचे उपकार. साधनाने मिळणारे सुख मात्र संतांशिवाय नाही.

संत सद्गुरु हे जड जीवाकरताच तपश्चर्या करतात. हे कळल्यावर आपण त्यांनाच तपश्चर्या करावयास लावणे हे कर्तव्य होणार नाही. तेव्हां कितीही त्रास सोसावा लागला, तरी तो आनंदाने सोसून, तपश्चर्येने आपण आपले जीवन त्यागी बनवणे व त्यांना आनंद देणे, हेच आपल्या जीवनाचे कर्तव्य असून, त्यातच आपल्या जीवनाचे खरे सार्थक आहे.

संतांनी जी कृति साधून देहाचे सार्थक केले, ती कृति आपल्या ठिकाणी येणे म्हणजे आपल्या मस्तकावर संतांचा कृपाहस्त येणे होय.

आपण मुळात विदेही आहेआत. पण बाह्य आकर्षणाने आपण देही झालो आहोत.

संतकृपा झाली तर आपणास विदेही होता येईल.

प्रश्न : संत व सामान्य जन यातील फरक कसा दिसतो ?

उत्तर : संतांचा प्रपंच परमार्थाकरता, तर आमचा परमार्थ प्रपंचाकरता. संतांचा भोगही त्यागाकरताच असतो, तर आमचा त्यागही भोगाकरताच असतो. शोक व मोह यामध्ये सामान्य जन समरस होतात; संतांचे तसे नाही; शोकाच्या प्रसंगी हसणे योग्य नाही म्हणून ते बाह्य दृष्ट्या शोकात दिसतील किंवा आनंदाच्या प्रसंगी रडणे योग्य नव्हे म्हणून संत आनंदात दिसतील. वास्तविकपणे ते त्या शोक व आनंद या दोन्हीच्याही पलीकडे असतात.

संतांचा व सामान्य जनांचा आनंद हा आनंद या सदरातच मोडतो. परंतु त्याच्या क्वालिटीमध्ये फरक आहे. आपला आनंद हा आनंदाभास आहे. परंतु आनंदाभासाच्या पलीकडे जाऊन, संतांनी खरा आनंद मिळविलेला असतो.

काही संत संसारात असलेले दिसतात. परंतु ते सामान्य माणसाप्रमाणे संसार करीत नाहीत. आपण इंटरेस्ट घेऊन संसार करतो. संत इंटरेस्ट न घेता संसार करतात. संसारात काही कमी पडले तर ते मिळविण्याची खटपट सामान्य लोक करतात, परंतु संत असली खटपट मुळीच करत नाहीत. संसारात असूनसुद्धा संत नसल्याप्रमाणेच असतात. स्त्रिया डोकीवर घागर घेऊन पाणी आणत असतात; त्या बोलत असतात; परंतु त्यांचे सर्व लक्ष घागरीकडे असते. तद्वत संत संसारात असले तरी त्यांचे सर्व लक्ष चैतन्याच्या खेळाकडे लागलेले असते.

संतांचा व्यवहार निरिच्छ करणारा; तर बाकीचे सर्व व्यवहार हे वासनेच्या महापुरात बुडविणारे असतात.

पंथ वेगळा संतांचा. संतांचे महत्त्व कुणी जाणत नाही. आपल्याला संतांचे महत्त्व वाटत नाही.

संपादकाची टीप.

(१). ही लक्षणे भिन्न दृष्टिकोनातून नानाप्रकारांनी सांगता येतात. तसेच येथे केलेले आहे.

प्रकरण १२ (अ)

परमार्थातील काही संकीर्ण शब्द

प्रश्न : मन म्हणजे काय ?

उत्तर : मन हे वायुस्वरूपी आहे. वायूच्या गतीत आंदोलने आहेत, म्हणून त्या वायूलाच मन म्हटले आहे. नाहीतर मन म्हणून स्वतंत्र काही नाही, मन नावाचा पदार्थ नाही.

देहाचे मार्फत दृश्याशी होणारे इंद्रियांचे तादात्म्य म्हणजे मन. देहामार्फत व्यवहार केल्याने मनात संकल्प येतो आणि मन गढूळ होते. एकच मन असंख्य विचार निर्माण करून जीवाला हैराण करते. मनाचे परिणाम शरीरावरही होतात. काही लोक मनालाच आत्मा मानतात. पण ते चूक आहे. मनापेक्षा आत्मा वेगळा आहे. मन आणि आत्मा एक नव्हेत.

मनाच्या गतीमार्फत सर्व व्यवहार घडतात. मनामुळे संवेदना, संवेदनेतून ज्ञान, ज्ञानातून प्रेरणा, प्रेरणेतून कर्म असे एकमागून एक निर्माण होतात.

मन हे जड व चैतन्य यांनी बनलेले आहे. मनामध्ये जडाचेही गुणधर्म आहेत, तसेच चैतन्याचेही गुणधर्म आहेत. जडाचे आकर्षण असल्यामुळे मन बाहेर फाकते. जर मनाची ओढ जडाकडे, शरीराकडे नसती, तर सर्वजणच विदेही झाले असते. मनाच्या अस्तित्वाशिवाय व्यवहार नाही, हे दृश्य नाही, माझे-तुझे नाही. जर मनच अस्तित्वात नसते, तर 'सृष्टि' हा शब्द देखील उरला नसता.

प्राणाच्या हातात मनाची नाडी आहे. मनाची गति प्राणाच्या गतीशी तादात्म्य पावली की दृश्य मावळणार आहे.

प्रश्न : परमार्थात मनाला काय स्थान आहे ?

उत्तर : मन चंचळ आहे. मन आवरणे हे परमार्थात महत्त्वाचे आहे. मन दृश्यामागे धावते, आपण मनामागे धावतो. जेव्हा मनाचे खरेखुरे ज्ञान होते, मनाचे संकल्पविकल्पात्मक स्वरूप समजते, तेव्हा परमार्थाच्या वाटचालीला सुरवात होते.

मनाला चैतन्याचे आकर्षण यावयास हवे. एकदा का मनाला चैतन्याचे आकर्षण निर्माण झाले की मनाचे मनत्व उरत नाही. जडाचे गुणधर्म बाजूला झाल्याशिवाय मनाला

चैतन्याचे आकर्षण होता होत नाही. मनाचे परिवर्तन होणे हे परमार्थात आवश्यक आहे. पण ते कठिण आहे. त्यासाठी प्रयत्न आवश्यक आहे.

मन हे भगवंताचे नामाशी एकरूप होणे हे महत्त्वाचे आहे. मनाचे संकल्पविकल्प जर नाममय झाले, तर ती निर्विकल्प स्थितीत नेणारी एक सोपी युक्ति आहे.

मनाचे मनत्व नाहीसे होणे यापरता परमार्थात दुसरा श्रेष्ठ अनुभवच नाही. मन मुरल्यावर जे उरते तेच देवाचे दर्शन आहे, आणि तोच आत्मसाक्षात्कार आहे.

प्रश्न : चित्त म्हणजे काय ? परमार्थात चित्ताला काय महत्त्व आहे ?

उत्तर : चिंतन हे चित्ताचे स्वरूप आहे. चित्त आणि मन हे एकच नव्हेत. चित्त आणि मन यांत फरक आहे.

चित्त हे चैतन्याचा एक अंश आहे. चित्ताचा खरा विषय चैतन्य आहे. पण व्यवहारात तो विषय चित्ताला मिळत नाही. म्हणून चित्त हे व्यवहारात अनेक विषयांचे चिंतन करीत रहाते.

चित्ताचे केंद्रीकरण हे महत्त्वाचे आहे. व्यवहारातसुद्धा चित्त हे एकाग्र झालेशिवाय सुख होत नाही. चित्त सुखी असेल तर अंगावर कितीही दुःखे येऊन कोसळोत, त्यांची तेथे मातब्बरी नाही. दृश्य, देह, व्यवहार यांत समाधान नाही. समाधानाचे वर्म चित्ताच्या एकाग्रतेत आहे. समाधान व चित्ताची एकाग्रता यांचा निकटचा संबंध आहे. चित्ताच्या एकाग्रतेशिवाय समाधान होत नाही. चित्ताचे समाधान हे आगळेवेगळे आहे.

परमार्थ करताना चित्त चैतन्यात मिसळते. कारण चित्त म्हणजे चैतन्यच आहे. चित्ताची एकाग्रता हीच समाधि आहे. देव हा चित्तामध्ये साक्षात्कारास येतो.

प्रश्न : व्यवहारात माणूस 'मी' 'मी' म्हणत असतो. तो अहंकाराने वागत असतो. या अहंकाराचे स्वरूप काय आहे ?

उत्तर : माणूस म्हटला की तेथे अहंकार आलाच. उपाधीमुळे अहंकाराचे स्फुरण होते व तो संवेद्य होतो. देहाच्या जाणीवेने देवाचा विसर पडल्याने, जीवनाचे परिभ्रमणात अहंकाराची लाट उठत असते. अहंकार वायुरूप आहे; जाणीव म्हणजे अहंकार. वायुरूपात जाणीव असणे हाच अहंकार. जाणीव नसणे म्हणजे अहंकार नसणे.

गुणरूपात अहंभावाचे तादात्म्य झाले की त्यालाच अहंकार म्हणतात. अहंकार हा श्वसनात गतिरूप आहे. अहंकार हा देहाशी संलग्न आहे. भ्रमामुळे अहं हे स्फुरण होते.

अहंकाराने माणसाचा हात सदा आपल्या छातीवर असतो. तो गेला (म्हणजे माणूस मेला) तरी शेवटी हात छातीवरच.

अहंकार येताना चट्टिदशी येतो. परंतु जाताना चट्टिदशी जात नाही. जसे :- रोग येतो लवकर पण जातो उशीरा.

अहंकार हा भुतासारखा आहे. त्याला कोणते तरी एक झाड लागते. देहाचा अहंकार सुटला की तो चैतन्याला चिकटतो व चैतन्यरूप होतो.

अहंकाराने मनुष्य फलाशा धरून कार्य करतो. मग अहंकाराअंती त्याला सुखदुःख होते. अहंकार असेल तर निष्काम कर्म करता येत नाही.

खरे म्हणजे मीपणाला काही अर्थच नाही. सर्व परमेश्वरच करीत असतो. भूगोलातील अक्षांश-रेखांश व व्यवहारातील मी-तू सारखेच आहेत. खरे म्हणजे माणूस काहीच करीत नाही. परंतु अहंकारामुळे 'मी करतो' असे आपण मानतो. परमेश्वराची सत्ता नसती, तर माणूस काय करू शकला असता? 'मी करतो' म्हणून कोणतीही गोष्ट होत नाही. जेथे अहंकार येतो, तेथे बिघाड होतो. निंबरगीकर महाराजांचे एक वचन आहे, 'जेथे अहंकार तेथे नाश.' निंबरगीकर महाराजांनी सांगितले आहे :- 'ज्या गोष्टींबद्दल अहंकार येतो ती गोष्ट नाहीशी होते.'

शरीराचा अहंकार धरणे हा अपराध आहे. अहंकाराने कर्म बंधनकारक होते. 'मी करतो' हे म्हणणे म्हणजे भ्रान्ति आहे. मीपणा म्हणजे अज्ञान आहे. अहंकाराने जीव नाडला जातो.

प्रश्न : 'मी करतो' या भूमिकेतून अहंकाराने परमार्थ करता येईल काय ?

उत्तर : परमेश्वराला अहंकार मुळीच खपत नाही. अहंकाररहित होणे हेच परमार्थात महत्त्वाचे आहे. माणसाने अहंकार करू नये. सर्व कर्तृत्व परमेश्वराचे आहे, अशी भावना पाहिजे. माणसाने निरहंकार बुद्धीने काम करावे म्हणजे परमेश्वर आपोआप त्याला भेटेल. परमेश्वर आला की अहंकार नाही. अहंकार सुटणे म्हणजे एका दृष्टीने मरणच होय. अहंकार गेला की साक्षात्कार होतो. मीपणा गेल्यावर संसार ब्रह्मस्वरूप आहे. मीपणा गेला की भेद गेला. आत्मदर्शनास मुख्य गोष्ट म्हणजे अहंकार जाणे.

अहंकार गेल्याविना खऱ्या साधनाला सुरवात होत नाही. शेकडा ९९॥ टक्के लोकांना परमार्थातील साधन जमत नाही, याचे कारण ते लोक 'मी'ची जाणीव ठेवून साधन करतात.

मीपणाचा निरास झाल्यावर साक्षात्कार आहे. साक्षात्कार झाल्यावर अहंकार उरत नाही.

अहंकाराचा निरास झाल्यावर, साक्षात्काराला अजिबात वेळ लागत नाही.

प्रश्न : जो अहंकार घातक आहे, तो दूर करण्याचे काही उपाय आहेत की नाहीत ?

उत्तर : आत्मदर्शनास मुख्य गोष्ट म्हणजेच अहंकार जाणे. अहंकार नाहीसे करण्याचे मार्ग /उपाय असे आहेत :-

१. अहंकार अत्यंत कमी करणे किंवा तो अमर्याद करणे. अहंकार हा अत्यंत क्षुद्रतेने किंवा त्याची व्याप्ति वाढवून घालविता येतो.

२. निंबरगीकरमहाराज म्हणत :- 'अहंकार आल्यास त्याची छी-थू करून त्याला घालवून द्यावे.' एखाद्या माणसाची वरचेवर छी-थू केल्यावर तो पुनः आपणाकडे येणार नाही. त्याप्रमाणे अहंकाराची वरचेवर छी-थू केल्यास, तो पुनः आपल्याकडे येणार नाही.

३. विचाराने अहंकार जातो. विचाराने काही काल अहंकार जातो. विचाराने अहंकार गेला की साधनाने अहंभावाचा निरास होतो. स्फुरण, नाद व आकाश एक झाले की अहंभावाचा विलय होतो.

४. अहंकार घालविणेस बोधाचे रसायन आहे. पण बोध ग्रहण करणेची तळमळ आपल्या ठिकाणी पाहिजे.

५. उपाधिभूतजीवन हे शरीराशी तादात्म्य पावले आहे. पण त्याचे स्वतःशीच तादात्म्य झाले की अहंकाराचा निरास होतो.

६. अधोगामी जीवन ऊर्ध्वगामी झाले की अहंकार नष्ट होतो.

७. त्रिविध तापाने अत्यंत तप्त झालेल्याचा अहंकार जातो.

८. द्रष्टेपणाने अहंकार जातो. आपले ठिकाणी अहंकार आहे की नाही हे ज्याला कळते तो द्रष्टा.

९. साक्षी हा साक्षिरूपाने राहिल तर अहंकाराची गति नाहीशी होते.

१०. सद्गुरूंना शरणागति म्हणजे निरहंकार.

११. विचारांचा द्रष्टा होऊन अगर गुरूंनी सांगितलेल्या गतीवर दृष्टि ठेवून अगर त्या गतीत लय पावून अहंकाररहित स्थिति गाठता येते.

१२. श्वसन -क्रिया मंद झाल्यास अहंकार जातो.

१३. यथार्थ ज्ञानाने अहंकार जातो.

प्रश्न : भोगात सुख आहे की त्यागात सुख आहे ?

उत्तर : खरे म्हणजे त्यागातच खरे सुख आहे; ते भोगात नाही. तसे पाहिल्यास, त्याग हा

प्रत्येकाला आवश्यकच आहे. माणसाला प्रत्येक वस्तु हवी असते. परंतु प्रत्येक वस्तु त्याला मिळू शकणार नाही. आणि माणसाला कितीही गोष्टी मिळाल्या तरी त्याचे समाधान कधीच होणार नाही. याकरिता माणसाने आपल्या इच्छेला कोठेतरी थांबविलेच पाहिजे. याचाच अर्थ असा की माणसाने आपल्या गरजा शक्य तितक्या कमी केल्या पाहिजेत. जितक्या गरजा कमी तितके सुख जास्त. गरजा कमी करणे याचाच अर्थ त्या त्या वस्तूंचा त्याग करणे होय. म्हणून त्यागात सुख आहे.

प्रश्न : श्वासोच्छ्वासाचे विवरण कसे करता येईल ?

उत्तर : श्वासोच्छ्वास ही परमेश्वराने माणसाला दिलेली अमोलिक देणगी आहे. श्वासोच्छ्वासावर आयुष्याचे मोजमाप केले जाते. श्वासोच्छ्वासाशिवाय काही करता येत नाही.

कधी एखादा मनुष्य सहा सहा महिने बेशुद्धीत असतो. तो अन्नपाणी घेऊ शकत नाही. हा माणूस कशावर जगतो ? श्वासोच्छ्वास हेच त्याचे अन्नपाणी असते.

श्वासोच्छ्वासाची खरेदी-विक्री करता येत नाही. 'तीन भुवन और चौदा लोक एक श्वास का मोल' असे तुलसीदास सांगतात. त्रैलोक्य जरी दिले तरी गेलेला श्वास परत मिळत नाही. परमेश्वराने श्वासोच्छ्वासाची पुंजी दिलेली आहे. पण तिकडे दुर्लक्ष करून बहुतेक जीव ती पुंजी वाया घालवितात.

श्वासोच्छ्वास हा परमेश्वराच्या इच्छेने चालू आहे. श्वासोच्छ्वास हा करावयाचा नसतो, तो व्हावा लागतो.

आत आत्मा आहे म्हणून श्वसन आहे. ज्याप्रमाणे धुरावरून अग्नीचा मागोसा घ्यावयाचा असतो, त्याप्रमाणे श्वासोच्छ्वासावरून आत्म्याचा मागोसा घ्यावयाचा आहे.

जो जिवंत आहे तो श्वासोच्छ्वास करतो. आत्मा आहे म्हणून आपण जगतो. श्वासोच्छ्वास आहे तवर देहात आत्मा आहे. श्वासोच्छ्वासाशी आत्म्याचा संबंध आहे.

देहातील वारा हा बाह्य वायूपेक्षा भिन्न आहे. देहातील वारा हा मरेपर्यंत देहातच रहातो. मेल्यावर बाह्य वायु देहात भरला तरी मनुष्य जिवंत होत नाही.

नरदेहाचे आयुष्य श्वासावर मोजले जाते. श्वास अडला की श्वासाचे महत्त्व कळते.

श्वसन व प्राण यात महदंतर आहे. सहस्रदलस्थानातून प्राणगति ही भूमध्यापर्यंत येते. या प्राणगतीवर श्वसनाचा दांडा चालू असतो. वाफेच्या धक्क्याने इंजिनाचा दांडा हलतो व इंजिनाचे चाक फिरते. त्याप्रमाणे प्राणशक्तीने श्वसनाचा दांडा हलतो व देहाचे काम चालते.

श्वसन म्हणजेच संसार. हा संसार कुणालाही सुटलेला नाही. म्हणून 'संसारात राहून नामाचा अभ्यास करावा,' असे संतांनी सांगितले आहे.

माणसाचा श्वासोच्छ्वास हा वेलांटीसारखा () वहात असतो. श्वसन हे निसर्गतः चार तऱ्हेने वहात असते. एकदा फक्त डाव्या नाकपुडीतून, एकदा उजव्या नाकपुडीतून, कधी कधी दोन्ही नाकपुड्यातून, तर कधी कधी बिलकूल वहात नाही.

मन व श्वासोच्छ्वास यांचा घनिष्ठ संबंध आहे. मन हे वायुस्वरूप आहे. मन व श्वासोच्छ्वास हे परस्परावलंबी आहेत. उदा. मनात राग आला की श्वासोच्छ्वास जोरजोरात होऊ लागतो. मन स्थिर झाले तर श्वासोच्छ्वास स्थिर होतो. श्वासोच्छ्वास स्थिर झाला तर मन स्थिर होते.

परमेश्वर वायुरूपाने सर्वत्र भरला आहे. याचा अनुभव प्रथम आपण आपले देहात घेतला पाहिजे. त्यासाठी मन स्थिर व्हावयास हवे. त्यासाठी श्वासोच्छ्वास स्थिर व्हावयास हवा. श्वासोच्छ्वास स्थिर झाला की मन स्थिर होते.

श्वासोच्छ्वास हे परमार्थाचे मूलभूत तत्त्व आहे. वाऱ्यात वारे मिसळणे हा परमार्थ आहे. म्हणून श्वासाचा अभ्यास व्हावयास हवा.

शरीरात श्वसन हे चैतन्याचे माध्यम आहे. श्वासाला चैतन्य व जड या दोहोंचे आकर्षण आहे. जडाच्या खेचीमुळे श्वास खाली येतो, तर चैतन्याच्या आकर्षणाने श्वास वर जातो. चैतन्याचा नाद श्वसनात आहे.

जोपर्यंत या शरीरात श्वासोच्छ्वास चालला आहे, तोपर्यंत आयुष्याचे साधन साधायचे आहे. 'आयुष्याच्या साधने । सच्चिदानंद पदवी घेणे ॥' सच्चिदानंद ही पदवी घेण्यास आयुष्याचे साधन करावयाचे आहे.

वारा हाच देव आहे. 'वाराचि देव आमुचा.' या देवाचे नांव आपल्या श्वासोच्छ्वासात आहे. जिथे नाम तिथे ब्रह्म.

श्वासाचा व नामाचा संबंध आहे. श्वासात नाम आहे. 'नाम श्वासोच्छ्वासी असे' याचा अर्थ 'फांदीवर चंद्र आहे.' या शाखाचंद्रन्यायाने घ्यावयाचा आहे. श्वासोच्छ्वासात नाम आहे. नाम श्वासात आहे की उच्छ्वासात आहे ? श्वास आणि उच्छ्वास यांचे दरम्यान जो संधिकाळ आहे, त्यात नामाची धारणा आहे. हे नाम जिभेने उच्चारता येत नाही.

नामाचा व ब्रह्माचा निकटचा संबंध आहे. नामाजवळ ब्रह्म आहे. परमात्म्याचा साक्षात्कार श्वासोच्छ्वासातून होणार आहे. म्हणून तुलसीदास म्हणतात- 'सीताराम कहोजी मनमो ।

जबलग श्वास चला तनमो ॥' तुलसी कहें 'रामभजनबिन वृथा श्वास मत खोल.' म्हणून देह, व्यवहार, विश्व यांकडे न पहाता श्वासाकडे पहावे.ज्याला श्वासोच्छवासावर लक्ष ठेवण्याची अटकळ साधली, त्याचे निद्रेतही श्वासोच्छवासावर लक्ष असते.

जेव्हा साधनाचे अभ्यासाने बाह्य श्वसनाचा योग्य प्रमाणात - शरीराला कोणताही त्रास न होता - आपोआप निरोध साधतो, तेव्हा चित्ताची एकाग्रता व दृष्टीची स्थिरता यामुळे श्वसनाची गति आधारस्थानापर्यंत येते आणि मग आधारस्थानापासून सहस्रदलस्थानापर्यंत श्वसनाच्या गतीचा एक तंतु होतो. नाद, बिंदु, कला व ज्योति हे परमार्थातील सर्वात महत्त्वाचे अनुभव आहेत. श्वासोच्छ्वास हा साधनाने दहा अंगुळांच्या आत आला की नाद, बिंदु, कला व ज्योति या रूपाने आत्मानुभव येतो.

रामकृष्णवाचा म्हणजे श्वसनाची चाललेली अखंड अशी सूक्ष्म हालचाल. नाममय श्वास झाल्यावर, जीवनाचे सार्थक होऊन ते ब्रह्मरूप होते.

प्रश्न : उपाधिभूतजीवन म्हणजे काय ? ते ऊर्ध्वमुख कसे होते ? मग साक्षात्कार कसा होतो ?

उत्तर : जीवन हे श्वासोच्छवासात आहे. म्हणून उपाधिभूतजीवन म्हणजे श्वासोच्छवासाच्या उपाधीत सापडलेले जीवन. या जीवनात जड व चैतन्य हे साधले गेले आहेत. किंवा जड व चैतन्य यांना सांधणारा दुवा म्हणजे उपाधिभूतजीवन. चैतन्य आणि जड ही दोन्ही तत्त्वे उपाधिभूतजीवनात असतात. हे उपाधिभूतजीवनच चैतन्याच्या अनुभूतीचे माध्यम आहे.

उपाधिभूतजीवनात पृथ्वी, आप, तेज, वायु आणि आकाश ही तत्त्वे असतात. त्यातील पृथ्वी आणि आप ही तत्त्वे म्हणजे स्थूल देह, तेजोरूप असा सूक्ष्म देह आहे; 'कारण' देह हा वायुरूप आहे, आणि महाकारण देह हा आकाशरूप आहे. म्हणजे उपाधिभूत-जीवनातच स्थूल, सूक्ष्म, कारण व महाकारण हे चार देह असतात. साधनाच्या अभ्यासाने या देहांचे उपाधिभूतजीवनापासून वेगळे होणे म्हणजेच चत्वार देहांचा निरास होय.

एखादे पाण्याने भरलेले भांडे उपडे न करता, ते न फोडता, जर त्यातील पाणी बाहेर काढावयाचे असेल, तर भांड्याच्या आकाराचा दुसरा एखादा जिन्नस त्यातील पाण्यात घातला की भांड्यातील पाणी बाहेर पडते. त्याप्रमाणे उपाधिभूत जीवनात चित्ताचे तादात्म्य झाले की उपाधिभूत जीवनातील चार देह बाजूला होऊन, शुद्ध आकाशतत्त्व उरते. साधनाच्या योगाने चित्ताची एकाग्रता व दृष्टीची तादात्म्यता झाली की हृदयात वायूची

घर्षणक्रिया आपोआप होते. हृदयात वायूची घासणी झाली की अँकाराचा वहि?न प्रगट होतो. या वन्हीच्या आचेने उपाधिभूत जीवनातील पृथ्वी, आप, तेज व वायु ही तत्त्वे बाजूला होतात. अँकार वन्हीने जीवनाची वाफ होऊन जे शुद्ध आकाशरूप जीवन रहाते, ते ऊर्ध्वगामी होते. जीवन ऊर्ध्वगामी(१) होण्याची अटकळ साधली की साक्षात्काराला कमतरता नाही.

ऊर्ध्वगामी झालेले जीवन भूमध्यात येते. आपल्या जीवनाची ऊर्ध्वमुख झालेली गति भूमध्यात प्राणगतीशी(२) एकरूप होते. या दोन गतींचे(३) ऐक्य होताच अनुहताचा निनाद सुरू होतो.

एकरूप झालेल्या प्राणगति व जीवनगति या मग सहस्रदलस्थानाकडे जाऊ लागतात. त्यावेळी त्या त्रिकूट वगैरे स्थानातून सरळ ऊर्ध्वगामी होतात. त्यावेळी नाद, स्फुरण व आकाश यांचे पलीकडे प्रगट होणाऱ्या नामाशी जीवनाचे तादात्म्य होते. प्रस्फुट गगनाचे ठिकाणी सूर्य-चंद्र गतीचे डोळे बनतात व त्यांची नजर शून्यावर पडते. तेथे तो जीव ज्या स्फुरणातून हे जड -चैतन्ययुक्त उपाधिभूत जीवनाचे कार्य चालले आहे, त्यात एकरूप होतो, व मग अशून्य स्थितीतून तो जीव बिंदूत केंद्रित होतो. त्याला मग 'कोहं'चे यथार्थ ज्ञान होते. नंतर महाशून्यात्मक औटपीठातून त्याचा प्रवेश सोहं-तत्त्वात्मक भ्रमरगंडफेत होतो. नाद, बिंदु, कला आणि ज्योति या रूपाने साक्षात्कार अनुभवीत, जीव शिवाला पहातो व शिवरूप होतो. शिवरूप झालेला जीव हा निरहंकाराचा नाद अनुभवतो. पुढे शिवाहंभावाचाही लय होऊन, केवल शून्यात्मक ब्रह्मरंध्रातून चैतन्य-गतीत प्रविष्ट होऊन, चैतन्य गतीचा प्रवाह ऊर्ध्व झाल्याने, जीव अस्तित्वरूप स्थितीत पूर्णानंद होतो. अशाप्रकारे आपले जीवन ऊर्ध्वगामी झाले की आत्मसाक्षात्कार होतो.

प्रश्न : परमार्थात ज्या प्राणाचे महत्त्व गाईले जाते तो प्राण म्हणजे काय ? त्याचे स्वरूप आणि कार्य काय आहे ?

उत्तर : परमार्थात ज्या प्राणाला महत्त्व आहे, तो प्राण सहस्रदलस्थानात असतो. हा प्राण मुख्य आहे; या प्राणाच्या हाताखाली प्राण, अपान, व्यान, उदान आणि समान हे शरीरातील पंच प्राण काम करीत असतात. प्राण हे मुख्य चक्र आहे; या चाकावर प्राण, अपान, व्यान, उदान व समान ही बाकीची चाके गरागरा फिरत असतात.

सहस्रदलस्थानातून भू?रमध्यापर्यंत वहाणारी चैतन्याची गति म्हणजे प्राणगति होय. ही प्राण-गति डाव्या कानाच्या वरच्या भागावरील दक्षिणशिखा या स्थानातून सहस्रदल ते

भूमध्य अशी वहात असते. प्राणाच्या या स्पंदनावरच श्वासोच्छ्वास चालू असतो.

ही प्राणगति म्हणजे परमात्म्याने जीवात्म्यासाठी पाठविलेले विमान आहे. उपाधिभूत जीवन ऊर्ध्वमुख होऊन, जीवनाची गति आणि प्राणाची गति एकरूप झाली की सहस्रदळात जीवाची शिवाशी गाठ पडते. प्राण हा जीव आणि शिव यांना जोडणारा दुवा आहे.

प्रश्न : ॐकार म्हणजे काय ? त्याचे स्वरूप काय आहे ? त्याचे महत्त्व काय आहे ?

उत्तर : ॐ कार हा अ, उ, म या तीन अक्षरांनी आणि अर्धमात्रेने बनलेला आहे. ॐकाराचा खालचा भाग हा अकार व उकार यांचा आहे. अर्धमातृका ही चिच्छक्ति आहे. मकार हा परमात्म्याचा बिंदु आहे.

ॐ मध्ये जी ॐ अशी अर्धमात्रा आहे, ती दोन मात्रांची आहे. त्या दोन मात्रा म्हणजे परमार्थातील श्रीहाट व गोल्हाट ही स्थाने होत. ॐ मध्ये जो अनुस्वार आहे, त्याला औटपीठ म्हणतात. त्याच्यावरील बाजूला ब्रह्मरंध्र आहे. तेथूनच शिवस्वरूपाचे दर्शन होते.

देवाची भाषा एकाक्षरी आहे. ॐ ही कूटस्थ परमात्म्याची एकाक्षरी भाषा आहे. ॐ हा चैतन्याचा ध्वनि आहे.

ॐ हा अत्यंत प्रभावी शब्द आहे. ॐ कारातूनच वेद निर्माण झाले. ॐकार या शब्दात सर्व काही आहे. परमात्म्याचा ॐ हा विश्वातील सर्व शब्दांना भारी आहे.

ॐ हे एकाक्षर ब्रह्म आहे.

प्रश्न : अनाहत नाद म्हणजे काय ? तो कुठे प्रत्ययाला येतो ?

उत्तर : संघाताशिवाय जो ध्वनि होतो, त्याला अनाहत म्हणतात. अनाहताचे पुष्कळ प्रकार आहेत :-

श्वासोच्छ्वासाचा म्हणजे स्पंदाचा अनाहत अणुरेणूत आहे. शरीरातील नऊ द्वारांचा निरोध होऊन, जीव जेव्हा दशमद्वारात जातो, तेव्हा तेथे अनाहत आहे. चत्वार देह व चार स्थिति यांचे पलीकडे गेल्यावर अनाहत ऐकू येतो. गगनात एक अनाहत आहे. गगनातील अनाहताच्या अलीकडे एक अनाहत आहे, त्याला ज्ञानेश्वर महाराजांनी प्रणवाचा अनाहत असे म्हटले आहे. त्यालाच 'दशमो मेघनादः' असे म्हटलेले आहे. खेरीज प्रस्फुट गगनात एक अनाहत आहे. ज्या शून्यातून प्रस्फुट गगन निर्माण झाले आहे, तेथे अनाहत आहे.

ज्या रामकृष्णगतीतून हे शून्य निर्माण झाले, त्या गतीत अनाहत आहे. ही रामकृष्ण-गति ज्या शिवात्म-शून्यातून निर्माण झाली, त्या शिवात्म्याजवळ अनाहत आहे आणि सहस्रदळस्थानात तर सतत अनाहत आहेच.

प्रश्न : उन्मनी म्हणजे काय ? ती कधी साधते ? तेथे काय अनुभव येतो ?

उत्तर : उन्मनी ही जागृति, स्वप्न, सुषुप्ति आणि तुर्या यांचे पलीकडे(४) आहे. शब्द ज्या ठिकाणी कुंठित होतो ती उन्मनी. शब्दाचा ग्रास(५) होऊन, निःशब्दात रूपांतर झाले म्हणजे उन्मनी अवस्था प्राप्त होते. हे असे घडते :- ज्या शब्दातून निःशब्दात जावयाचे आहे, ते शब्द चैतन्याचे आहेत. ॐ हा चैतन्याचा शब्द विलीन होणे म्हणजे निःशब्दता. ज्या शब्दातून निःशब्दावस्थेत जावयाचे असते, तो परमात्म्याचा शब्द आहे. चैतन्याचा स्वयंसिद्ध ध्वनि ज्या ठिकाणी उमटतो, त्या ठिकाणी वृत्ति अंतर्मुख होऊन, चित्ताची एकाग्रता झाली की परमात्म्याचा ध्वनि जो ॐकार, त्याच्या लहरी वाढत वाढत पुढे कमी होतात व नाहीशा होतात; त्याच ठिकाणी निःशब्दता प्राप्त होते. ज्यावेळी उपाधिभूतजीवनाचे आणि चित्ताचे एकीकरण होते, तेव्हा निःशब्दता साधायला लागते. मनाच्या पूर्ण अवस्थेत संकल्पही नसतो आणि विकल्पही नसतो. मनाची पूर्णावस्था म्हणजे उन्मनी. मन पूर्णावस्थेत ब्रह्मरूप आहे. म्हणून उन्मनी अवस्था ही ब्रह्मसाक्षात्काराची अवस्था आहे.

प्रश्न : सहस्रदल हे कोणते स्थान आहे ?

उत्तर : मानवी शरीरात नाक, कान, डोळे, तोंड व टाळू या पाच छिद्रांनी जोडलेले अंतराकाश म्हणजेच सहस्रदलस्थान. मेंदूलाच सहस्रदलस्थान म्हटले जाते. कारण मेंदूला हजारो वळया आहेत. या मेंदूच्या ठिकाणी एक अंगठ्याएवढी पोकळी आहे. या पोकळीला हृदयाकाश म्हणतात. तेच अंतराकाश. या अंगुष्ठप्रमाण पोकळीतच चिदाकाश, प्राण, आत्मा, सोहं-हंस, चैतन्य, जीव, शिव आहेत. चिदाकाशात ज्या लहरी उत्पन्न होतात, त्यांना चैतन्य म्हणतात. चैतन्याच्या लहरी वाढत जाऊन, त्यांना जे वायूचे स्वरूप येते, त्यालाच प्राण म्हणतात. त्यात जी वायूची गति आहे तिला सोहं-हंस म्हणतात. सोहं हे ईश्वर-निर्मित संगीत आहे. तसेच, या पोकळीत जे तेज आहे, त्याला शिवात्मा म्हणतात. त्यात जे शीतलतत्व आहे तेच जीवन. तेथे जी गति वर जाते तो जीवभाव. सहस्रदळातून एक नाडी हृदयापर्यंत आली आहे. ती पारदर्शक, अत्यंत नाजूक व सूक्ष्म आहे. या

नाडीमुळे हृदयाची क्रिया चालू रहाते.

प्रश्न : सहस्रदलस्थानात आत्मसाक्षात्कार कसा होतो ?

उत्तर : ज्या आत्म्यापासून हे त्रैलोक्य निर्माण झाले, त्याचा अनुभव सहस्रदळात असलेल्या अंगठ्याएवढ्या पोकळीत घ्यावयाचा आहे. सहस्रदल हे आत्मानुभूतीचे स्थान आहे. सहस्रदळात जीवनाचे सारसर्वस्व आहे.

सोहंसाच्या गतीच्या मदतीने प्राण हा सहस्रदलातून भूमध्यापर्यंत येत असतो. सहस्रदलाच्या डाव्या बाजूला 'दक्षिण शिखा' या नावाचे स्थान आहे; या स्थानातून प्राणाची गति भूमध्यापर्यंत येत असते. या प्राणाच्या आलंबनावर नाकातील प्राणापानाची म्हणजे श्वासोच्छ्वासाची गति चालू असते. ऊर्ध्वभूत झालेले उपाधिभूत जीवन हे भूमध्यात प्राणाच्या गतीशी मिसळते, व ते दोन्ही मिळून सहस्रदळात जातात. तेथे आत्मसाक्षात्कार होतो. म्हणजे आत्मा हा नाद व प्रकाश या रूपाने प्रत्ययाला येतो. या सहस्रदलस्थानात नाद -ब्रह्म सतत गर्जत असते. तसेच तेथे अनेक प्रकारच्या प्रकाशाचा लखलखाट होत असतो. सहस्रदलस्थानात नाद आणि प्रकाश यांची परिसीमा होते.

प्रश्न : चमत्कार म्हणजे काय ? ते कसे घडतात ?

उत्तर : आपणास हे जग दिसते हा एक चमत्कारच आहे. या जगात सर्वत्र चमत्कारच आहेत. बुद्धीच्या आवाक्यात एखादी गोष्ट नसली म्हणजे तिला आपण चमत्कार म्हणतो इतकेच. नेहमीच्या परिचयाने सृष्टीतील चमत्कारांचे चमत्कृतित्व नाहिसे झाले आहे.

जो ब्रह्मरूप झाला त्याच्याजवळ चमत्कार करण्याचे सामर्थ्य असले तरी तो चमत्कार करीलच असे नाही. मेलेल्याला उठविणे हा आपण चमत्कार समजतो. संतांनी मेलेल्याला उठविले आहे. म्हणून प्रत्येक संताने मेलेल्याला जिवंत केले पाहिजे असे नाही. म्हणून बुद्धानेही न मेलेल्या घरच्या मोहऱ्या आणण्यास सांगितले.

तसे पाहिल्यास, मेलेल्याला उठविणे यात चमत्कृतित्व नाहीच. जसे :- स्वप्नात आपण मरतो आणि पुनः जिवंत होतो. तीच तऱ्हा जागृति अवस्थेत होऊ शकते. जागृतावस्था म्हणजेसुद्धा एक मोठे थोरले स्वप्नच आहे. मग एका स्वप्नात जे होऊ शकते, तेच दुसऱ्या स्वप्नात होऊ शकते.

संत चमत्कार करतात. पण 'मी चमत्कार केला', अशी त्यांची भावना नसते.

'परमेश्वरच हे चमत्कार करतो,' अशी त्यांची भावना असते.

संपादकाची टीप -

- (१). जीवन ऊर्ध्वगामी झाल्यावर जीव हा गुणातीत होतो. त्यावेळी रज, तम, सत्त्व हे तीन गुण जीवावर वर्चस्व गाजवू शकत नाहीत.
- (२). प्राणाची ही गति सहस्रदलस्थानापासून ते भ्रूमध्यापर्यंत सातत्याने चालू असते.
- (३). भृकुटिमध्यात ऊर्ध्वभूत जीवनाची गति आणि प्राणगति एकरूप झाली की आधारस्थानापासून सहस्रदलापर्यंत गति एकसूत्र होते.
- (४). जागृति, स्वप्न आणि सुषुप्ति या तीन अवस्था प्रत्येक माणसाला प्रपंचातील व्यवहारात अनुभवण्यास येतातच. उन्मनी ही त्यांचे पलीकडील अवस्था आहे. तुर्या ही सुषुप्तीनंतरची अवस्था आहे. तिचे सविस्तर वर्णन समर्थ रामदासस्वामींच्या दासबोधात आढळते. तुर्या ही ज्ञानावस्था आहे. प्रपंच व परमार्थ यांना जोडणारा दुवा म्हणजे तुर्या अवस्था आहे.
- (५). शब्दाचा ग्रास म्हणजे मनात विषय नसणे.

प्रकरण १२ (ब)

परमार्थातील काही विशिष्ट शब्द

प्रश्न : चैतन्य नव्हे ते जड आणि जड नव्हे ते चैतन्य असे असेल, तर प्रश्न असा की चैतन्य व जड यांचा काही संबंध आहे की नाही ?

उत्तर : चैतन्यापासून जड की जडापासून चैतन्य, असा एक वाद पूर्वी होता आणि आजही आहे.

चैतन्यापासूनच जड होते; जडातून चैतन्य नाही. चैतन्यापासून जड झाले; परंतु चैतन्य जडात मिसळत नाही आणि जडही चैतन्यात मिसळत नाही. जड व चैतन्य वेगळे आहेत. दृश्य जड आहे, ते डोळ्यांना दिसते, पण जडाने चैतन्याचे दर्शन मात्र शक्य नाही.

जड व चैतन्य हे जवळ जवळ आहेत, पण एकाचा एकाला स्पर्श होत नाही. चैतन्याच्या कक्षेत जडाचे चलन चलन होते. तरी जडाचा व चैतन्याचा संपर्क होत नाही.

चैतन्यात जड आहे का ? नाही. जडात चैतन्य आहे का ? आहे. चैतन्य व जड एकच आहेत काय ? नाहीत. जडाशिवाय चैतन्याला अस्तित्त्व आहे काय ? आहे. मात्र चैतन्याशिवाय जड नाही. चैतन्यापासून जड आहे, परंतु चैतन्य जडात मिसळलेले नाही. चैतन्याशिवाय जडाची उत्पत्ति नाही. तथापि चैतन्याचा आविर्भाव जडाशिवाय नाही. जडाशिवाय चैतन्याचे अस्तित्त्व दाखविता येत नाही. जडाशिवाय चैतन्याचा अनुभव घ्यावयाचा आहे; परंतु जडाचे अस्तित्त्व असल्याशिवाय चैतन्याचा अनुभव घेता येणार नाही.

नाम-रूप-गुण या उपाधीने चैतन्यच जड होते. चैतन्याशिवाय जड अगदी दगडसुद्धा असू शकत नाही. जड हे फक्त नास्तिभाव दर्शविते.

जडाचा व शरीराचा परिणाम चैतन्यावर होत नाही असे नाही. ज्याचे जसे प्रमाण तसा त्याचा प्रभाव. उदा. विस्तवावर पाणी ओतले, तर तो विस्तव विझून जातो. पण तेच अग्नीच्या प्रचंड डोंबात थोडे पाणी ओतले तर तेच पाणी जळून जाते. शरीरात जडाचे प्रमाण जास्त आहे. त्यामुळे समजा कुणी गळा दाबला तर माणूस ओरडणार नाही असे नाही. पण तेवढ्याने जडाचे महत्त्व जास्त ठरते, असे मात्र नाही. चैतन्याशिवाय जड

आपणहून काही करू शकत नाही; असे असल्याने जडापेक्षा चैतन्यच महत्वाचे आहे. हे खरे आहे की जडाचा अनुभव लगेच येतो. उदा. आंबा खाल्ला की लगेच आनंद. याप्रमाणे चैतन्याचा अनुभव लगेच येत नाही. पण इथे आंब्याच्या फोडीत तरी काय आहे ? चैतन्यच आहे. तेथेही चैतन्याचा अनुभव चैतन्यालाच येत असतो. म्हणजे सुख/आनंद होण्यास चैतन्य हवेच. चैतन्यच नसेल, तर सुख कोणाला होईल ? आणि चैतन्य नाहीच असे म्हटले तर सुख तरी कुणाला होईल ?

आणखी असे :- जडातून मिळणारे सुख हे शाश्वत नाही. चैतन्याचे सुख मात्र शाश्वत आहे. म्हणून जडापेक्षा चैतन्याला अधिक महत्त्व आहे.

केवळ चैतन्याकडे लक्ष असल्यावर प्राणी कुठे का असेना - तो स्वर्गात असो वा नरकात असो -, नरकात तरी त्याला दुःख व्हायचे कारण काय ? तेथे चैतन्य नाही काय ? जर आहे आणि जर चैतन्याकडे त्याचे लक्ष आहे, तर त्याला दुःख कसे होणार ?

चैतन्याइतके जवळ आपल्याला या जगात काही नाही. आपण मात्र चैतन्याचे जवळ नसतो. ते चैतन्य संतसद्गुरु आपणास दाखवून देतात.

चैतन्य पाहिजे असेल, चैतन्याचा अनुभव जर घ्यावयाचा असेल, तर जड बाजूला केलेच पाहिजे. जड बाजूला सारून, चैतन्य पहावयाचे आहे. चैतन्याची जाणीव हेच सुख-समाधान आहे.

प्रश्न : सर्व जग हे जड आहे. पण वेद तर सांगतो की, 'आहे हे सर्व काही ब्रह्म आहे.' ब्रह्म तर चेतन आहे. तेव्हा जड जग आणि चैतन्यरूप ब्रह्म हे एकच कसे असू शकतील ? त्यात काही फरक आहे की नाही ?

उत्तर : चैतन्याचा विलास म्हणजे विश्व. चैतन्य अथवा सोहं म्हणजे स्पंदन आहे. ते जगाच्या बुडाशी आहे. स्पंदनामुळे विश्वाचा पसारा निर्माण झाला. दृश्य विश्व म्हणजे चैतन्यावर उठणारी लहर आहे. संध पाण्यावर लाट उठते तसे. चैतन्य निश्चळ आहे. हे सर्व दृश्य एका चैतन्यामुळे आहे. चैतन्य सर्वात भरून राहिले आहे. मुंगीपासून ब्रह्मदेवापर्यंत, दगडापासून अनंत विश्वापर्यंत स्पंदन आहे. पण चैतन्य अदृश्य आहे; ते दिसत नाही. दिसते फक्त दृश्य. दृश्य बाजूला सारून, चैतन्य व त्याचे व्यापार जाणून घ्यावे लागतात. सगळ्या विश्वावर स्वारी करण्यापेक्षा चैतन्यावर स्वारी करावी.

दृश्य हे जड आहे; ते चंचल आहे. त्याचे अधिष्ठान असणारा आत्मा मात्र निश्चळ आहे. जगाच्या आरंभीही चैतन्यच, शेवटालाही चैतन्यच. मग मध्ये काय ? मध्येही

चैतन्यच. जगाची उत्पत्ति व लय हा सर्व चैतन्याचा खेळ आहे. जगाच्या आरंभापासून ते अंतापर्यंत चैतन्य व जड यांचा सगळा खेळ आहे. जेवढे चैतन्य आहे, तेवढे दृश्य आहे.

बाह्य दृश्य पदार्थांना आकार आहेत आणि विकार आहेत. चैतन्याला आकारही नाही आणि विकारही नाही. ज्यात काही फरक होत नाही ते चैतन्य. निसर्गापेक्षा चैतन्य हे वेगळे आहे. काही असो वा नसो, चैतन्य हे आहेच आहे. ते कधीही विकृत होत नाही. निसर्गातील मिश्रणे चैतन्यामुळे होतात; पण ती शाश्वत नाहीत. चैतन्य मात्र एकरूप व शाश्वत आहे.

बाह्य दृश्य पदार्थांना काहीतरी नाम आणि विशिष्ट रूप आहे, त्यांचे नाम आणि रूप हे मात्र एकच नाहीत. याउलट चैतन्याचे रूप म्हणजेच नाम आहे आणि चैतन्याचे नाम म्हणजेच रूप आहे. चैतन्याच्या रूपात जे स्फुरण पावत असते तेच नाम आहे. चैतन्याचे ज्ञान की दृश्याचे अज्ञान आणि दृश्याचे ज्ञान की चैतन्याचे अज्ञान. चैतन्यापासून सर्व काही दृश्य, सर्व विषय झाले आहेत. ते आपणांस व्यवहारात भोगावयास मिळतात. चैतन्याचा भोग घेण्यासाठी परमार्थ आहे. तेव्हा परमार्थ करून चैतन्याचा भोग मिळत असताना, विषयांचे भोग मिळण्याची इच्छा कशाला करावी ?

या जगात फक्त चैतन्य सत्य आहे. चैतन्याशिवाय सर्व काही असत्य आहे. चैतन्याखेरीज बाकी काही एका स्थितीत, एका अवस्थेत, एका रूपात रहात नाही. याउलट चैतन्य बदलत नाही. तसे पाहिल्यास या जगात जड काही नाहीच. सर्वत्र जीव आहे. सर्वत्र चैतन्य आहे. जगातील प्रत्येक पदार्थात स्पंद आहे. जेथे स्पंद आहे तेथे श्वासोच्छ्वास आहे. जेथे श्वासोच्छ्वास आहे तेथे जीव आहे. तेव्हा सर्व जग जीवमय आहे. सर्व जग चैतन्यमय आहे.

प्रश्न : पंचमहाभूतांनी बनलेला देह जड/अचेतन आहे. आत्मचैतन्यामुळे तो सजीव होतो. तेव्हां चैतन्य व शरीर यांचा परस्पर-संबंध नक्की काय आहे ?

उत्तर : शरीर हे हाडामांसाचे बनलेले आहे. सगळ्या टाकाऊ पदार्थांनी देह बनला आहे. नासक्या, कुजक्या वस्तूंपासून देह झाला आहे. शरीर हे राखेचे आहे; त्याची पुनः राखच होते.

चैतन्य आत नसेल तर देहाचा काय उपयोग आहे ? चैतन्यामुळे देह टवटवीत रहातो. देहाने देहाचे ज्ञान हेआत नाही. चैतन्यामुळे देहाचे ज्ञान होते, देहामुळे चैतन्याचे ज्ञान होत नाही. देहात चैतन्य आहे, म्हणून सर्व ज्ञान आहे. शरीर हे चैतन्यासाठी आहे;

चैतन्य हे शरीरासाठी नाही. जसे :- घर हे आपणांसाठी आहे, आपण घरासाठी नाही.

शरीर हे मृत आहे. डेड बॉडी (Dead Body) हा शब्द मला योग्य वाटतो. शरीर हे नाशवंत आहे. याउलट चैतन्य हे अमृत आहे; त्याला नाश नाही. शरीर संपले, नष्ट झाले, तरी चैतन्य असतेच. चैतन्याला अंत नाही.

जीवन म्हणजे चैतन्य. चैतन्याशिवाय शरीरात जीवन असू शकत नाही. म्हणून शरीर व जीवन हे एकमेकांपासून स्वतंत्र आहेत. ज्यावर जीव जगला आहे ते चैतन्य शरीरातील सहस्रदलस्थानात आहे. शरीरातील प्राणशक्तीला आपण चैतन्य म्हणतो. शरीराची हालचाल/व्यवहार चैतन्यामुळे आहेत. माणसाची सळसळ ही चैतन्याच्या सळसळीमुळे आहे. चैतन्याशिवाय शरीरात जीवन असू शकत नाही. लोहचुंबकामुळे जसे लोखंड हलते, त्याप्रमाणे चैतन्याच्या कक्षेत शरीराची हालचाल होते. चैतन्याच्या अधिष्ठानावर शरीराची हालचाल होते, आणि जाणीव-नेणीव रहाते. चैतन्याची खरी किंमत कळली की देहाची किंमत शून्य.

चैतन्य नसेल, तर 'शरीर आहे' याचे ज्ञान होऊ शकते काय ? ज्याच्यामुळे जिवंतपणाची अनुभूति येते, ते चैतन्य आहे. चैतन्य आहे म्हणून जाणीव होते म्हणजे ज्ञान होते. चैतन्यामुळेच शरीराचे व मनाचे ज्ञान होते.

शरीरात चैतन्य आहे. शरीर म्हणजे चैतन्य नव्हे. शरीरातून चैतन्य गेले की उरते ते मळे. देहाचे जाणे-येणे सारखे चालू आहे. एक पेशी जाते, दुसरी येते. याउलट चैतन्य नित्य आहे. शरीर क्षीण होते, चैतन्य क्षीण होत नाही. चैतन्याशिवाय शरीराला काय किंमत आहे ? चैतन्य शरीरातून बाहेर गेले की काहीच नाही. चैतन्यासाठी देह आहे, देहासाठी मात्र चैतन्य नाही. देह हा बाह्य दृश्याकडे आकृष्ट होत असल्याने, चैतन्याची ओळख होऊ शकत नाही. देहाशी तादात्म्य झाले की साहजिकच दृश्याचे आकर्षण असते. चैतन्याचे आकर्षण लागावे असे वाटत असल्यास, हे दृश्याचे आकर्षण सुटले पाहिजे. व्यावहारिक जीवनातील बरेवाईट प्रसंगसुद्धा चैतन्याचा विलास आहे. चैतन्यामुळेच देहाचा अहंकार येतो. हे चैतन्य आहे म्हणून शरीराला किंमत आहे. चैतन्य हे शरीर व मन यापेक्षा वेगळे आहे.

ज्यावेळी जीव या शरीरात आला, तेव्हा तो चैतन्याला विसरला. शरीरामुळे दृश्याचे आकर्षण; दृश्यामुळे शरीराचे आकर्षण. या सर्वांचा परिणाम म्हणजे जीव चैतन्याला विसरला. देहाचे विस्मरण की चैतन्याचे स्मरण. देहाशी समरस व्हायची साधना करावी

लागत नाही; चैतन्याशी समरस होण्यासाठी मात्र साधना करावी लागते.

देहाने व्यवहार घडतो. देहाचे सुख एवढेच जिणे नाही. देहाचा त्याग की चैतन्याचा भोग. चैतन्याच्या साक्षात्कारासाठी देहाचे अनुषंगाने प्रयत्न करून काय उपयोग होणार ? माळेतील मणि बाजूला केले तर आतील सूत दिसते. तसे देह बाजूला केला तर चैतन्य कळते. देहाचे आवरण बाजूला केल्याशिवाय चित्त-शक्ति अनुभवास येत नाही. चैतन्याचा अनुभव घ्यायला शरीर लागतेच, पण शरीर म्हणजे चैतन्य नव्हे. शरीर असताना शरीराचा विसर पडला तर चैतन्याचा अनुभव येईल. शरीर नव्हे ते चैतन्य. चैतन्य नव्हे ते शरीर. चैतन्याचा अनुभव शरीराने घेऊ नसता तर घेता येत नाही.

आयुष्य हे चैतन्याच्या अनुभूतीचे साधन आहे. चैतन्याच्या स्मरणात परमार्थाच्या सुखाची प्राप्ति आहे. चैतन्याचा अनुभव आल्याशिवाय चित्ताला स्थैर्यता येत नाही. चित्ताला स्थैर्यता येणे म्हणजेच जीवनात स्वास्थ्य मिळणे आहे.

चैतन्यामुळे प्रेम आहे. चैतन्यामुळे जे प्रेम निर्माण झाले, ते चैतन्याकडे गेले पाहिजे. पण तसे होत नाही; ते प्रेम देहाकडे खेचले जाते. प्रेमांमुळे आकर्षण. म्हणून खेच. पण ती खेच शरीराकडे असते. ती खेच चैतन्याकडे गेली तर भक्ति. चैतन्याकडे अखंड आकर्षण हे विशुद्ध प्रेम होय.

चैतन्याचा जो एक प्रवाह शरीरात अखंड व अविरत चालला आहे, त्यावरच लक्ष राहून एक क्षण गेला तरी तो दिवस परमार्थात गेला, अशी निश्चिती बाळगण्यास हरकत नाही. शरीरात चैतन्याची काय वहातूक चालली आहे याचे भान असणे, त्यात तन्मयता असणे हाच परमार्थ.

चैतन्याकडे पहाताना, चैतन्यात तद्रूपता होऊन, चैतन्य एवढा एकच विषय बनला की ध्यानावस्था निर्माण होते आणि मनाचे मनपण नाहीसे होते. चित्त-चैतन्याचे एकीकरण होणे ही सर्वात महत्त्वाची गोष्ट आहे. चित्त-चैतन्याचे एकीकरण व्हायला चैतन्याचीच इच्छा पाहिजे.

प्रायः जडाकडे जीवाची वृत्ति वळते; तो बहिर्मुख होतो. मग त्याला आत्मस्वरूपाची - स्वस्वरूपाची - विस्मृति होते. गंमत म्हणून चहा पिता पिता किंवा तपकीर ओढता ओढता, ती व्यसने होतात. तद्वत जीव उपाधीत गुरफटला जातो, आणि अनंत जन्मांच्या संस्कारांती तो जीव बंधनात अडकतो. नुसते 'जीव जडापासून निराळा आहे' हे कळून चैतन्याचा अनुभव येत नाही. चैतन्याचा अनुभव यायला चैतन्याचा अभ्यास पाहिजे.

त्यासाठी सद्गुरूंनी सांगितलेल्या अभ्यासात रहाणे आवश्यक आहे. चैतन्य हे साधनाच्या अभ्यासाने सद्गुरुकृपेने दृग्गोचर होते. साधनाभ्यासाने जडाचा निरास करून, जीव चैतन्यात मिसळला पाहिजे. देह-भान-विस्मृतीतच चैतन्याचा खराखुरा आनंद आहे. शरीराचा संबंध सुटून जीवाचा चैतन्याशी संबंध जडला की जीव हा शिवरूप होऊन जातो.

प्रश्न : आत्मा सर्वत्र आहे. मग दृश्य विश्व आणि आत्मा यांत काही फरक आहे की नाही ?

उत्तर : जरी आत्मा हा सगळीकडे भरलेला आहे, जरी आत्म्याच्या बैठकीवरच आपले सर्व व्यवहार चालू असतात, तरी आत्मा हा जडापेक्षा, दृश्यापेक्षा, शरीरापेक्षा वेगळा आहे. प्रत्येक वस्तूला अस्तित्व आहे असे आपण म्हणतो; हे अस्तित्व म्हणजेच आत्मा. आत्मा नाही अशी जागाच नाही. परमात्मा सगळ्यात आहे. आत्मा सर्वत्र आहे; पण तो कशातही सापडलेला नाही.

दृश्य हे प्रगट होते व नष्ट होते. आत्मा मात्र 'गुप्त ना प्रगट' असा आहे. तो साक्षात आहे.

दृश्याचा अनुभव शब्दांनी सांगता येतो. आत्मा निःशब्द असल्याने, त्याचा अनुभव शब्दांत सांगता येत नाही.

दृश्य हे शब्दांनी सांगता येते. आत्मा दृश्यापलीकडे आहे. म्हणून तो निःशब्द आहे.

दृश्यात सर्वगुणसंपन्न असे काही नाही. परमात्मा हा सर्वगुणसंपन्न आहे.

आत्मा हा 'रसानां रसः' असा आहे. तो गेला असता बाह्यपदार्थ नीरस होतात, शरीर चिपाड होऊन पडते.

हत्तीला पाहून आपण हत्ती होत नाही. फक्त परमात्मा हा एकच असा आहे की त्याला पहाणारा परमात्माच होऊन जातो.

पृथ्वी चंचळ आहे. पंचमहाभूते चंचळ आहेत. पंचमहाभूतांनी बनलेला देह चंचळ आहे. मन चंचळ आहे. बुद्धि चंचळ आहे. फक्त आत्मा हा मात्र निश्चळ आहे.

आत्म्याच्या निःश्वासातून वेद निघाले. वेद आत्मज्ञान देतात. आत्मा हा दिक्कालातीत आहे.

ज्याच्यावर अस्ति-नास्ति-भाव आहेत, तो आत्मा.

अशाप्रकारे दृश्यापेक्षा, विश्वापेक्षा आत्मा हा वेगळा आहे.

प्रश्न : आत्मा सगळीकडे आहे; तो देहातही आहे. मग देह व आत्मा यांचा संबंध तरी काय आहे ?

उत्तर : देहात आत्मा आहे. तेजोरूपाने, वायुरूपाने, प्रवाहरूपाने, उष्णतेचे रूपाने आत्मा हा देहात भरून राहिलेला आहे. देह हे आत्म्याचे कव्हर आहे. देह म्हणजे आत्मा नव्हे. तांब्याची तार म्हणजे वीज नव्हे. तार हे विजेचे माध्यम आहे. डोळे झाकल्यावर अंधाराचे ज्ञान ज्या प्रकाशाने होते तो आत्मप्रकाश.

शरीरात आत्मा आहे; पण शरीर म्हणजे आत्मा नव्हे. देहात रहाणारा आत्मा हा देहापेक्षा वेगळाच आहे. आत्म्याला महत्व आहे. देहाला महत्व नाही. देहातला आत्मा गेला तर देह चिपाड होऊन पडतो. देहाचे जाणे-येणे सारखे चालू आहे; देहातील एक पेशी जाते, दुसरी पेशी येते. याउलट आत्मा नित्य आहे. शरीर अपूर्ण आहे, आत्मा पूर्ण आहे. देहात आत्मा नसेल तर देहाचेसुद्धा ज्ञान होत नाही.

आत्म्यामुळे देह चालतो, हालचाल करतो. पण हा आत्मा अदृश्य आहे. अनेक अदृश्य गोष्टींवर आपण विश्वास ठेवतो. उदा. अदृश्य वाफ इंजिन चालविते. वाफ दिसत नाही, पण वाफेमुळे इंजिन चालते. प्रकाश हा अदृश्य आहे, पण प्रकाशामुळेच दिसत असते. मन अदृश्य आहे, पण त्याचेवर मानसशास्त्र आहे. परंतु अदृश्य आत्मा हा देह चालवितो, आत्म्यामुळे देह चालतो असे म्हटले की आपल्याला पटत नाही; आपल्याला त्याबद्दल शंका येते. पण ते खरे आहे. आत्मा आहे तोवर देहाला किंमत आहे. आत्मा गेला की शरीराला कोण विचारतो ?

देह आहे म्हणून आत्मारामाचे दर्शन घेता येते. परंतु या देहाने मात्र आत्म्याची प्रचीती घेता येत नाही. देहाचे मार्फत आत्मसाक्षात्कार होत नाही. देहबुद्धि नष्ट झाली तर आत्मबुद्धि जागृत होते. आत्मारामाची प्रचीती या देहातच घ्यावयाची आहे. या शरीरातच आत्मारामाची प्रचीती आहे. आत म्हणजे देहात आत्मदर्शन झाले तर बाहेर जगातही आत्मदर्शनच आहे.

सुषुप्ती अवस्थेपलीकडेच आत्माराम आहे, आत्म्याची प्रचीति आहे. परंतु सुषुप्तीला ठोकून पुढे जाणे हे महाकर्म कठिण आहे. सद्गुरुकृपा असल्याशिवाय सुषुप्तीपलीकडे प्रवेश होत नाही.

परमात्मा हंस-रूपाने सर्व जीवमात्रांचे ठिकाणी विराजमान आहे. तो अखंडत्वाने गोचर असतानाही, अज्ञानी जीव हा देहाशी तादात्म्य पावल्याने, आत्म्याला ओळखीत

नाही.

आत्मसुख आपल्यातच आहे. फक्त ते सुख उपभोगण्यासाठी दृष्टि प्राप्त व्हावयास हवी आणि ही दृष्टि प्राप्त होण्यासाठी सद्गुरुकृपेची आवश्यकता आहे.

आत्मा चिदाकाशात आहे. चिदाकाश म्हणजे 'सोहंमध्ये जो अवकाश । तया बोलिले चिदाकाश ॥' चिदाकाशात आत्मा तेजोरूपाने आहे. चिदाकाशात नील रंगाच्या रूपात आत्म्याचा साक्षात्कार होतो. साधनात दिसणारा प्रकाश हाच आत्मा.

प्रश्न : जीवाचा शिवाशी काय संबंध आहे ? जीवाने शिवाला पहाणे म्हणजे काय ? आणि ते आवश्यक आहे काय ?

उत्तर : मूळ परमात्मा विज्ञान-स्वरूप आहे. विज्ञान म्हणजे ज्ञान व अज्ञान यांनी रहित अशी स्थिति. परमात्म्यापासून जीव आणि शिव होतात. एकाच तत्त्वाच्या दोन बाजू म्हणजे जीव-शिव आहेत. म्हणजे परमात्म्याला येणाऱ्या उपाधीअंती जीव आणि शिव अशी भाषा; नाहीतर आत्मा /परमात्मा हे एकच तत्त्व आहे. जीवात्मा आणि शिवात्मा यांचे ज्ञान मन, चित्त, बुद्धि यांना होऊ शकत नाही.

शरीर इत्यादींच्या जड उपाधीत सापडून अज्ञानाने जीव होतो; तर साक्षी चैतन्यरूपी ज्ञानाच्या उपाधीने शिव होतो. जीवाचे लक्ष दृश्य जगाकडे आहे, शिवाचे लक्ष चैतन्याकडे आहे. जीव हा बहिर्मुख आहे तर शिव हा अंतर्मुख आहे. जीव हा क्षर आहे तर शिव हा अक्षर आहे. जीव हा पिंडाशी संबंधित आहे तर शिव हा ब्रह्मांडाशी संबंधित आहे. जीव हा शिवाचा आभास आहे, तो अज्ञाननिर्मित आहे. अज्ञान म्हणजे ज्ञानाचा अभाव असा अर्थ नसून विपरीत ज्ञान असा अर्थ आहे.

जीव आणि शिव हे दोघेही मानवी शरीरातील सहस्रदलस्थानात आहेत.

जीव आणि शिव एकाच महालात आहेत. परंतु ते एकमेकांकडे पाठ करून आहेत, ते समोरासमोर नाहीत. जीव आणि शिव अगदी जवळ जवळ आहेत. परंतु जीव हा शिवाकडे न पहाता दृश्याकडे पहातो आहे. त्याला धक्का बसल्याशिवाय तो शिवाकडे पहात नाही.

उपाधीत सापडलेल्या जीवाला आत्म्याकडे जाण्याचे साधन/माध्यम म्हणजे शिव आहे. शिवात्मा हा उंबरठ्यावर असलेल्या माणसाप्रमाणे आहे; तो आतही पाहू शकतो व बाहेरही पाहू शकतो. परंतु जीवात्मा मात्र बहिर्मुख आहे. तो अंतर्मुख व्हावयास हवा. तो अंतर्मुख झाल्यावर, जेव्हा जीवात्म्याची व शिवात्म्याची दृष्टादृष्ट होते, तेव्हा जीवात्मा आणि शिवात्मा हे दोघे परमात्म्यात जाऊन मिसळतात.

जीव-शिवाची भेट झाली की भवाचे (=जीवाच्या संसाराचे) अस्तित्वसुद्धा उरत नाही. जीवाशिवाची ही भेट होण्यास, त्या दोघांच्या नाड्या ज्याच्या हातात आहेत, अशा प्राणाची मदत घ्यावी लागते. प्राण प्रसन्न झाला तर जीवाशिवाची गाठ पडते. प्राण प्रसन्न होण्यास गुरुची कृपा पाहिजे आणि साधनाचा अभ्यास होणे आवश्यक आहे.

ज्या प्राणाच्या साहाय्यामुळे जीव-शिवाची भेट होते, तो प्राण हा प्राण, अपान इत्यादि शरीरात वहाण्याच्या नेहमीच्या पंच प्राणापेक्षा वेगळा आहे. हा प्राण सहस्रदलस्थानातच आहे. हा प्राण म्हणजे सहस्रदलस्थानातील सोहंमधल्या वायूची गति आहे. सोहंमधून निघालेली ही प्राणगति काही महाशून्य वगैरे स्थानातून सरळ खाली भ्रुकुटिमध्यापर्यंत येत नाही. तर ती डावीकडील दक्षिण शिखा स्थानातून भ्रूमध्यापर्यंत येते. उपाधिभूतजीवन हे नेहमी हृदयापर्यंत वहात असते, ते ऊर्ध्वमुख वहात नाही. ते ऊर्ध्वमुख होऊन, ते भ्रूमध्यस्थानी प्राणाच्या गतीत मिसळावे लागते. चार देहांचा निरास झाला की उपाधिभूतजीवन ऊर्ध्वमुख होते आणि ते प्राणाच्या संगतीने सहस्रदळात परत येऊन जीवाला धक्का देते व त्याला शिवाकडे पहावयास लावते. आणि एकदा हा जीव शिवाकडे वळला की तो सोहं गतीमुळे सतत शिवात मिसळत रहातो. जीव शिवाशी एकरूप झाला की आधारस्थानापासून ते सहस्रदलापर्यंत तो गतिमान रहातो. जीव शिवस्वरूप झाला की मग शिवाच्या ज्ञान या उपाधीचा निरास होतो, आणि ते दोघे परमात्म्याच्या रूपात मिळून जातात.

प्रकरण १३

संकीर्ण प्रश्नोत्तरी

प्रश्न : जर जग मिथ्या आहे, तर ब्रह्म शोधण्यास साधन करण्याचा प्रयत्नही मिथ्या नाही काय ?

उत्तर : जोपर्यंत आपण जग खरे मानतो तोपर्यंत प्रयत्न मिथ्या नाही.

प्रश्न : अहंकार घालवणे हे अवघड नाही काय ?

उत्तर : करावयाचे म्हटल्यास कोणतीच गोष्ट अवघड नाही. अहंकार हा विश्वव्यापी करणे किंवा अत्यंत कमी करणे. सर्वत्र एकच आत्मतत्त्व आहे ही जाणीव झाली की अहंकार कमी होतो. किंवा ``या अफाट विश्वात मी एक क्षुद्र प्राणी आहे" या विचारानेही अहंकार कमी होतो. किंवा आपल्या अहंकाराला काहीही किंमत नाही याचे अनुभव पूर्वी आलेली असतात, त्यावरूनही अहंकार कमी करता येतो. किंवा नुसत्या विचारानेही अहंकार दूर करता येतो. साधनाचे योगानेही अहंकार दूर होतो.

प्रश्न : मनाची एकाग्रता कशी साधेल ?

उत्तर : नासिकाग्री दृष्टि ठेऊन तेथून ती ढळू न दिल्यास मनाची एकाग्रता होण्यास मदत होते. दृष्टि स्थिर झाली की विचार कमी होऊ लागतात. नासिकाग्री दृष्टि ठेवण्यात दृष्टीपुढे एक दृश्य पदार्थ असल्याने चटकन एकाग्रता होते. नासिकाग्री दृष्टि ठेवणे याला भूचरी मुद्रा म्हणतात.

प्रश्न : साधन जमते आहे हे कसे ओळखावे ?

उत्तर : खालील अनुभव येत असल्यास साधन जमते आहे, असे समजण्यास हरकत नाही.

१. चांगली म्हणजे सत्समागमाची वगैरे स्वप्ने पडणे. २. आपल्या मनातील गोष्टी दुसऱ्याचे मुखातून बाहेर पडणे. ३. काव्यस्फूर्ति होणे. ४. जीवनातील एखाद्या धोक्याची पूर्वसूचना मिळून तो टळणे. असा असा धोका होता हे मग कळणे. ५. चंद्र, सूर्य, अग्नि, काजवा, वीज वगैरेंचा प्रकाश नसताना प्रकाशाची चमक वगैरे दिसणे. ६. सुगंध सुटणे ७. नाद, बिंदु, कला, ज्योति हे खूप पुढले अनुभव आहेत.

प्रश्न : जड उपाधीचा जीवावर आघात होऊन, जीव सुखी व दुःखी होतो, असे कसे म्हणता

येते ? जडाचा चित्तर कसा आघात होईल ?

उत्तर : जड व चित हे दोन्हीही मूळ परमात्म्यापासून निर्माण झाले आहेत. म्हणून जडाचा चैतन्यावर आघात होऊ शकतो.

प्रश्न : उपाधिभूत जीवन संथ होण्याची काय जरूरी आहे ?

उत्तर : उपाधिभूत जीवन संथ झाल्याविना चत्वार देहांचा निरास होत नाही. चत्वार देहांचा निरास म्हणजे उपाधिभूत जीवनातील पृथ्वी, आप, तेज व वायु या चार तत्वांचा निरास. हा निरास झाल्याशिवाय जीवन ऊर्ध्वमुख होत नाही. आणि जीवन ऊर्ध्वमुख झाल्याशिवाय आत्मसाक्षात्कार नाही.

प्रश्न : उपाधिभूत जीवन संथ कसे होते ?

उत्तर : उपाधिभूत जीवनावर दृष्टि व श्रवण एकवटून लागले की उपाधिभूत जीवन संथ होते .

प्रश्न : उपाधिभूत जीवनावर दृष्टि ठेवण्यास प्रथम मन स्थिर व्हावयास नको काय ? म्हणजे प्रथम उपाधिभूत जीवनाची गति स्थिर की मन स्थिर ?

उत्तर : प्रथम अमुकच स्थिर होते हे सांगता येणार नाही. काहींच्या बाबतीत प्रथम मन स्थिर होईल. काही माणसांच्या बाबतीत प्रथम वायु संथ होईल. व मग मन संथ होईल. माझ्या मते दुसऱ्या तऱ्हेची शक्यता जास्त.

प्रश्न : उपाधिभूत जीवन संथ झाल्यावर काय होते ?

उत्तर : उपाधिभूत जीवनात पृथ्वी, आप तेज व वायु ही तत्वे सूक्ष्म प्रमाणात असतात, व वायु प्रधान असतो. बाहेरून वायु आत येईनासा झाला की आत गेलेला वायु संथ होतो. व तो संथ झाला की पृथ्वी, आप, तेज व वायु या चार तत्वांचा निरास होतो. मग फक्त अकुंठित असे आकाशतत्त्व हे जीवनासह ऊर्ध्वमुख होते व मग गंगा-सागर-न्यायाने ते प्राणगतीसह शिवात्म्यात मिसळत रहाते.

प्रश्न : आकाशतत्त्व नेहमीच ऊर्ध्वमुख का होत नाही ?

उत्तर : उपाधिभूतजीवनातील आकाशतत्त्वाचा नेहमी इतर पृथ्वी, आप, तेज व वायु या चार तत्वांशी संबंध असतो. म्हणून ते नेहमी ऊर्ध्वमुख होत नाही. त्या चार तत्वांचा लय झाल्याविना आकाश-तत्त्व हे ऊर्ध्वमुख होत नाही.

प्रश्न : जर मन संथ झाल्यावर वायु संथ होतो, तर झोपेत मन संथ झाल्यावर वायु संथ झालेला का दिसत नाही ?

उत्तर : झोपेतसुद्धा मनाचे व्यापार संपूर्णतया बंद असत नाहीत. एखादी गडबड चालू झाली की आपण जागे होतो. झोपेतसुद्धा ज्या ज्या वेळी मनाची जरूरी असते त्या त्या वेळी त्याला कार्य करावेच लागते. झोप ही शरीराला विश्रांति आहे, मनाला विश्रांति नाही. फक्त समाधीत संपूर्णतया मनाचे व्यापार थांबतात.

प्रश्न : उपाधिभूत जीवनाच्या किती अवस्था आहेत ?

उत्तर : दीर्घ गति, मंद गति, एक गति, अधो गति, संथ गति, ऊर्ध्व गति.

प्रश्न : साधनात सुलभपणे प्रवेश कसा होईल ?

उत्तर : नासिकाग्र दृष्टि ठेवल्यास विचार कमी होतात. साधनात प्रवेश करण्यास हा सुलभ उपाय आहे.

प्रश्न : आत्मा जर सर्व-व्यापक आहे, तर लौकिक व्यवहारात आत्म्याचे ज्ञान का होत नाही ?

उत्तर : लौकिक व्यवहारात शब्द, स्पर्श, रूप रस व गंध हे ज्ञानाचे विषय असतात. त्यांनी रहित आत्मा आहे. म्हणून आत्मा हा ज्ञानाचा विषय होत नाही. आत्म्याचा विषय ज्ञान आहे. शरीर वगैरे ज्ञानाचे विषय असल्याने, त्यांचे ज्ञान होते; त्याप्रमाणे आत्मा हा ज्ञानाचा विषय नाही. म्हणून लौकिक जीवनात आत्म्याचे ज्ञान होत नाही.

प्रश्न : मन शांत असल्याशिवाय साधन होत नाही. साधनाविना मन शांत होत नाही. यात प्रथम काय ?

उत्तर : यात प्रथम काय हे बीज आधी की वृक्ष आधी याप्रमाणे आहे. जे प्रथम जमेल ते आधी असे समजावयाचे.

प्रश्न : व्यवहारात कायमचे समाधान का मिळत नाही ? ते केव्हा मिळते ?

उत्तर : व्यवहारात निरनिराळ्या विषयांत आपल्या चित्ताची एकाग्रता होते. परंतु विषय निरनिराळे असल्याने, ती चित्ताची व्यग्रताच होय. एकाच वस्तूवर-आत्म्यावर-मन एकाग्र झाले पाहिजे. म्हणजे कायमचे समाधान मिळते.

प्रश्न : साक्षात्कारात दिसणारा प्रकाश हा बाह्य जगातील प्रकाशापेक्षा कसा भिन्न असतो?

उत्तर : साक्षात्कारात जो नील प्रकाश असतो, तो अत्यंत तेजस्वी व चकचकीत असतो. प्रथम रक्त रंगाचा प्रकाश दिसतो. तो निखाऱ्यासारखा लाल असतो. मग श्वेत रंगाचा प्रकाश. मग श्याम रंगाचा प्रकाश. हा तुकतुकीत काळा असतो. त्यातूनच सर्व रंगाचे प्रकाश बाहेर पडतात. त्याचे पलीकडे नील प्रकाश. नील प्रकाशात साक्षात्काराचा

शेवट होतो. हे सर्व प्रकाश तेजस्वी असतात. ते उष्ण नसून शीतल असतात, हे त्यांचे वैशिष्ट्य आहे.

प्रश्न : आत्मसाक्षात्कार म्हणजे काय ?

उत्तर : आत्मा किंवा ईश्वर साक्षात आहे. साक्षात वस्तूचे दर्शन म्हणजे साक्षात्कार. चैतन्याची अनुभूति म्हणजे साक्षात्कार.

प्रश्न : देवाचे दर्शन म्हणजे काय ?

उत्तर : आपली कल्पना अशी की देवळात जावयाचे व देवाचे दर्शन घ्यावयाचे. पण देवाचे दर्शन झाले का असा प्रश्न विचारला तर पंचाईत होते. देवळात देवाची प्रतिमा आहे. प्रतिमा म्हणजे देव नव्हे. फोटो म्हणजे माणूस नव्हे. सगळ्या देवांच्याच प्रतिमा आहेत. पण प्रतिमा पहाणे म्हणजे दर्शन नव्हे. देवाचे दर्शन म्हणजे 'पहाण्यास पहाणे.' 'पहाणेचि दर्शन' असा प्रकार आहे. दर्शन म्हणजे 'दर्शन स्पर्शन ईक्षण भाषण' ही दर्शनाची खूण आहे. याचा अर्थ असा : - व्यवहारात एकाच वेळी सर्व इंद्रियांना समाधान होऊ शकत नाही. पण देवाच्या दर्शनाने एकसमयावच्छेदेकरून सर्व सुखाची प्राप्ति होते आणि अशी प्राप्ति म्हणजे देवाचे दर्शन. त्यामुळे देवदर्शन झालेल्यांच्या बाबतीत 'समाधान त्यांची इंद्रिये सकळ' असा प्रकार असतो.

प्रश्न : देवाच्या इच्छेप्रमाणे वागावे असे म्हणतात. पण देवाची इच्छा ओळखावयाची कशी ?

उत्तर : प्रथमच जे मनात येते - मग ते चांगले असो अगर वाईट असो - ती देवाची इच्छा मानावी.

प्रश्न : झोपेत व साधनात मीपणाचा लय होतो. त्या दोहोंत फरक काय ?

उत्तर : झोपेत कशाचीच जाणीव नसते. साधनात मात्र वायु वहात आहे अशी म्हणजे वायूची जाणीव असते.

प्रश्न : परमार्थातले अनुभव कुणाला येतात ?

उत्तर : ज्याला गुरु नाही व जो साधन करीत नाही, त्याला नाद व प्रकाश अनुभवाला येत नाहीत. पण ज्यांनी गुरु केला आहे व जे साधन करतात, त्यांना हे अनुभव येतात.

प्रश्न : परमार्थातले अनुभव कसे असतात ?

उत्तर : दृश्य व देव वेगळे आहेत. दृश्यासारखा देवाचा अनुभव येत नाही. जो सर्व गोष्टींचा

द्रष्टा आहे, त्याचा अनुभव सर्वांसारखा कसा असेल ? साधनात लक्ष लागू लागले की नाद व प्रकाश यांचा अनुभव येतो. हा नाद या (बाह्य) कानाने ऐकू येत नाही व तो प्रकाश या (बाह्य) डोळ्यांना दिसत नाही. आपल्याला जरी वाटले की या (बाह्य) काना-डोळ्यांना तो अनुभव येत आहे, तरी ते तसे असत नाही. नादानेच नाद घेतला जातो व प्रकाशानेच प्रकाश पाहिला जातो.

प्रश्न : अन्य काही कारणांनी नाद व प्रकाश दिसू व ऐकू येतात. मग अमुक नाद व प्रकाश हे आत्म्याचे हे कसे ओळखता येते ?

उत्तर : कानात मळ इत्यादि दोष नसताना, जर नाद ऐकू येत असेल, तर तो साधनातील अनुभव. अंधारात प्रकाश दिसणे हाही साधनातील अनुभव. नाहीतर अंधारात कधी प्रकाश दिसतो ? टी.बी. वगैरे झालेल्याला प्रकाश दिसतो पण तो पुसट असतो. आत्म्याचा प्रकाश लखलखीत असतो. सूर्य, चंद्र, अग्नि, वीज नसताना तो प्रकाश दिसत असतो. या प्रकाशाबद्दल संशय घेऊन उपयोगी नाही. गु. रानडे यांना उमदीकर महाराजांनी सांगितले होते, 'रामराया, तू वस्तूला वस्तु म्हणत नाहीस म्हणून तुझी प्रगति व समाधान होत नाही.' बुद्धिवादी माणसांचे असेच होते. त्यांना शंका फार. त्यामुळे त्यांना तट येते. अडाणी माणसाचे असे होत नाही.

प्रश्न : असा प्रकाश दिसल्यावर समाधान तरी वाटावयास नको काय ?

उत्तर : हा प्रकाश पाहून समाधान झाले नाही असे जरी वाटले, तरी अनेकदा असे घडते की समाधान झाले हेच कळत नाही. तरी त्याचा परिणाम वेगळ्या तऱ्हेने होत असतो. तो म्हणजे स्वभावात बदल होत असतो.

प्रश्न : साधन केले तरी अनिश्चितता रहाते. आपण कुठे आहोत हेच कळत नाही. साधनाला बसले की विचारांचे काहूर माजते. याचे काय ?

उत्तर : आपले साधनातील नाम हे काया-वाचा-मन या पलीकडचे आहे. तेथे नीट लक्ष ठेवावे लागते. तसे न झाल्यास, संकल्प विकल्पात्मक असणारे मन

विचार करीत सुटते. आणखी असे :- आता आत्मा व मन हे शरीराशी समरस झाले आहेत. त्यांना बाहेरची ओढ आहे. मनाला जबरदस्त असे निसर्गाचे आकर्षण असते. व्यवहारातसुद्धा समाधान होण्यास मनाची एकाग्रता आवश्यक आहे. परमार्थात नामात मन एकाग्र व्हावयास हवे. ते कसे करायचे हे ज्याचे त्यानेच ठरवावयास हवे. मनाची एकाग्रता झाल्याविना काहीच उपयोग नाही.

प्रश्न : अध्यात्मात जागृति, स्वप्न व सुषुप्ति या तीन अवस्थांचा नेहमी उल्लेख केला जातो. बेशुद्धी या अवस्थेचा उल्लेख का केला जात नाही. ?

उत्तर : बेशुद्धी ही अवस्था निद्रेसारखीच आहे. निद्रेत जड व चैतन्य या दोहोंची विस्मृति असते.

प्रश्न : देव आहे की नाही ?

उत्तर : 'मी आहे, देव नाही. मी नाही, देव आहे.' मी असा अहंकार आहे तोवर त्याला देव नाही, असेच वाटते. हा मी गेला की त्याला देव आहेच.

प्रश्न : देवदर्शन / आत्मदर्शन अवघड आहे काय ?

उत्तर : खरे म्हणजे लोकांना वाटते त्याप्रमाणे देवदर्शन अगर आत्मदर्शन यांत दिव्य व भव्ये असे काही नाही. खरे म्हणजे ती एक निसर्गसिद्ध गोष्ट आहे. पण त्याचा फार बाऊ केला जातो. बाहेर दृष्टि टाकली की बाह्य दृश्य दिसते, डोळे उघडले की जग दिसते, तितकेच आत्मदर्शन निसर्गसिद्ध आहे. व्यवहारात आपण आपल्या दृष्टीचा मारा दृश्यावर करतो आणि आपल्याला दृश्य दिसते. परमार्थात साधनाचे वेळी आतल्या वाऱ्यावर दृष्टीचा मारा केला की आत्मा दिसतो. आतल्या वाऱ्यावर दृष्टीचा मारा केला की आत्मदर्शन होते. आत्मा म्हणून वरून कोणी खाली येऊन आपणांपुढे उभा रहातो असे नाही. आतल्या वाऱ्यावर दृष्टीचा मारा होण्यास, बाह्य जगाचा विसर पडला पाहिजे. व्यवहाराची जाणीव संपली की वाऱ्यावर दृष्टि की आत्म्याची जाणीव की आत्मदर्शन. आत्मदर्शन म्हणजे ज्यावर आपले जीवन आहे त्याची जाणीव असणे. व्यवहारात आपण दृष्टीचा मारा बाह्य पदार्थावर करतो. साधनात दृष्टीचा मारा वाऱ्यावर करावयाचा. आत्मा वायुरूपच आहे. हा दृष्टीचा मारा झाला की आत्मा दिसतो. आत्मा दिसतो म्हणजे नाद, बिंदु, कला ज्योति या चार प्रकारांनी तो अनुभवास येतो. या चारापलीकडे निराळा आत्मसाक्षात्कार नाही.

प्रश्न : बाह्य जगाची जाणीव संपल्यावर जर आत्म्याची जाणीव असेल, तर गांजा, अफू यांनी बाह्य जगाची जाणीव जाते. मग तेथे आत्म्याची जाणीव होते काय ?

उत्तर : नाही. ते लोक काही काळ जगाचे भान विसरतात. झोपेतही आपण बाह्य पदार्थाची जाणीव विसरतोच. पण त्यामुळे आत्म्याची जाणीव नाही. कारण त्या अवस्थांत वाऱ्याची - आत्म्याची जाणीव असत नाही. तसेच, गांजा वगैरेंचा अंमल आहे तोपर्यंतच समाधान. पण साधनाने कायमचे समाधान आहे; ते भंग पावत नाही.

प्रश्न : आत्मज्ञान म्हणजे काय ?

उत्तर : सर्व गोळा करणे म्हणजे व्यवहार. सर्व बाजूला सारणे म्हणजे आत्मज्ञान. सर्व बाजूला केले म्हणजे जो उरतो तोच आत्मा.

प्रश्न : साधनात येणारा अनुभव सतत टिकणारा असतो असे नाही असे का होते ? जे एकदा प्राप्त झाले आहे ते सतत टिकावयास हवे.

उत्तर : अनेकदा अनवधानाने परमार्थातील लक्ष कमी होते. ते कळूनही येत नाही. तसे झाले की अनुभवाचे सातत्य रहात नाही.

प्रश्न : जीवन सुखदुःखाने भरलेले आहे. आत्यंतिक सुखासाठी परमार्थ करावयाचा. पण परमार्थ सुरु करताच लगेच सुख मिळत नाही. मग परमार्थ कशाला करावयाचा?

उत्तर : परमार्थात ताबडतोब सुख नाही हे खरे. जो जडातच सुख मानतो, तो परमार्थाकडे वळणार नाही. पण ज्याला परमार्थातील चैतन्याचे सुख हवे असेल तोच परमार्थाकडे वळतो.

प्रश्न : गुरुचे चरण हृदयात प्रगट होतात म्हणजे काय ?

उत्तर : गुरु म्हणजे हाडामांसाचा देह नव्हे. शरीर, पेहराव म्हणजे गुरु नव्हे. गुरु म्हणजे चैतन्य. चैतन्य म्हणजे गुरु. चैतन्य हे अखंड आहे. यावच्चंद्रदिवाकरौ टिकणारे जीवन गुरु दाखवितात. शरीर आहे आणि नाही. पण जीवन सततचे आहे. गुरुचे चरण अखंड आहेत. गुरुचे चरण अप्रगट कधी होते ? ते अखंड असतातच. ते प्रगट होणे म्हणजे आपली दृष्टि तिकडे जाणे, आपले लक्ष तिकडे जाणे. गुरु-चरणांची जाणीव आपणांस होणे म्हणजे गुरुचरण प्रगट होणे.

गुरुचे चरण ज्या हृदयात प्रगट होतात, ते हृदय हाडामांसांचे नव्हे. रक्ताने भरलेल्या हृदयात गुरुचरण कशाला प्रगट होतील ? 'पंचछिद्र' या उपनिषदातील श्लोकात वर्णन केल्याप्रमाणे पाच छिद्रांनी युक्त असणाऱ्या हृदयात गुरु प्रगट होतात. डोळे, नाक, कान, तोंड व टाळू या पाच छिद्रांनी जोडलेले, मस्तकातील जे अंतराकाश आहे, त्यात गुरु प्रगट होतात. हे अंतराकाश शुद्ध आहे. त्यातील सोहं हे गुरुचे खरे स्वरूप आहे.

प्रश्न : परा, पश्यंती, मध्यमा व वैखरी या चार वाणीत नाम कसे घेतले जाते ?

उत्तर : तेथे राम, विठ्ठल, गोविंद, असल्या नामांचा उच्चार नसतो. नाम म्हणजे नाद. तेथे सोहं-नाद-रूप नामस्मरण असते.

प्रश्न : साधनात आपली प्रगति होत आहे हे कसे ओळखावयाचे ?

उत्तर : प्रचीतीवरून. नाद, बिंदु, कला, ज्योति यापैकी कांही प्रचीति येत असल्यास, प्रगति

होत आहे हे कळते. ही प्रचीति सुरवातीला व रोज येऊ शकते. पण माझ्या मते समाधान वाटणे हेच साधनातील प्रगतीचे गमक आहे. कधी साधनात नसतानाही प्रचीति येऊ शकते. समजा कधी समाधान वाटते तर कधी अस्वस्थ वाटते. तरी अस्वस्थ झाल्यामुळे बिघडत नाही. साधन चालूच ठेवावयाचे.

प्रश्न : पैशाच्या साहाय्याने सुख मिळत नाही काय ?

उत्तर : या जगात पैशानेच सुख मिळते असे नाही. पैशापासून थोडेफार सुख मिळते, पण ते दुःखमिश्रित असते, ते निर्भेळ सुख नाही. आत्मसुख हेच तेवढे निर्भेळ सुख आहे. बाह्य वस्तूतून जे सुख मिळते, त्या प्रत्येक सुखात दुःखाचा थोडाफार अंश हा असतोच. असे मात्र आत्मसुखाचे बाबतीत घडत नाही.

प्रश्न : बाह्य वस्तूतून सुख मिळत नाही काय ?

उत्तर : बाह्य वस्तूपासून जे सुख मिळते ते क्षणिक किंवा तत्कालिक असते. बाह्य वस्तूतून सुखाचा एक क्षण मिळविण्यासाठी बाकी सर्व वेळ मनुष्यास पश्चात्तापात अगर दुःखात काढावा लागतो. बाह्य वस्तू या पर-स्वाधीन आहेत, त्या आपल्या स्वाधीन नाहीत. तसेच बाह्य वस्तू आपल्याकडे कायम राहू शकत नाहीत; त्यांचेपासून आपणास कायमचे सुख मिळेल ही अपेक्षा तरी कशी करता येईल ? याउलट, आत्मा मात्र कायम आपल्या बरोबर आहे. म्हणूनच आत्म्यापासून मिळणारे सुख हे शाश्वत आहे.

प्रश्न : बाह्य परिस्थिती सुखकारक/समाधानकारक असल्याशिवाय साधन कसे होईल ?

उत्तर : व्यवहारात खरे सुख नसून सुखाचा नुसता आभास आहे. बाह्य सुख हे क्षणिक आहे. तो क्षण संपल्यानंतर त्यातून दुःख उत्पन्न होते. बाह्य सुख मर्यादित आहे. तसेच अमुक गोष्ट सुखदायक व अमुक दुःखदायक आहे, असेही निश्चितपणे म्हणता येत नाही. सुख-दुःख सापेक्ष आहे. व्यवहारात निर्भेळ सुख अगर दुःख नाही. जे जे सुख बाह्य साधनावर अवलंबून आहे किंवा निर्माण केले जाते, ते ते नाश पावणारे आहे. खरे म्हणजे निर्भेळ सुख आपल्यातच आहे, आत्म्याजवळ आहे. आपल्याजवळ अनंत सुखाचे भांडार आहे, ही जाणीव लोपलेली असते. ती सद्गुरु करून देतात. निर्भेळ सुख फक्त साधनात आहे. साधनातील सुख निरपेक्ष आहे.

बाह्य वस्तूतून, बाह्यपरिस्थितीतून मला समाधान मिळेल व मग मी साधन करीन, असे म्हटल्यास साधन कधीच होणार नाही. कारण बाह्य परिस्थितीतून कायमचे समाधान कधीच मिळत नाही. ज्यापासून असमाधान होते अशी प्रतिकूल परिस्थिती माणूस कधीच

टाळू शकत नाही. एक प्रतिकूल परिस्थिति अनुकूल करून घेईपर्यंत दुसरी प्रतिकूल परिस्थिति निर्माण झालेली असते. म्हणजे बाह्य स्थितीवर जर समाधान अवलंबून ठेवले तर आपणाला कधीच कायमचे समाधान मिळणार नाही. प्रतिकूल परिस्थिति ही मरेपर्यंत रहाणारच. ती कायमची कधीच नाहीशी होणार नाही.

बाह्य परिस्थिति कशीही असो. आपण आहे त्यातच समाधान मानण्यास शिकले पाहिजे. जडातील/दृश्यातील समाधान हे कायमचे नाही; ते क्षणभंगुर, तत्कालिक आहे. म्हणून सुखाचा कोणतातरी एक बिंदु ठरवून आपण संतुष्ट राहिले पाहिजे. आहे त्यात समाधान मानून आपण साधनास लागले पाहिजे. चैतन्याचे साधनातील समाधान सततचे आहे.

प्रश्न : सुख-दुःख हे मानण्यावर आहे काय ?

उत्तर : सुख-दुःख हे मानण्यावर नाही. तसे असते तर सुखाचे एकच स्थान आपण कायम मानावयास हरकत नाही. परंतु निरनिराळ्या परिस्थितीत मनुष्य निरनिराळ्या ठिकाणी सुख मानतो. म्हणजे सुख मानणे ही स्थितिसुद्धा कायमची रहात नाही. याउलट साधनातील सुख मात्र मानण्यावर अवलंबून नाही. ते

निरपेक्ष आहे. साधनातच खरे सुख आहे; तेथे सुखाचा आभास नाही.

प्रश्न : प्रपंचात राहून परमार्थ करताना, प्रपंचातच आसक्त होऊन रहाण्याची भीति नाही काय ?

उत्तर : शेकडा साडे नव्याण्णऊ टक्के लोक प्रपंचात आसक्त होतील. परंतु जो साधक आहे, तो मात्र आसक्त होणार नाही. परमार्थातील भक्ति त्याला आसक्त होऊ देणार नाही.

परमार्थाकरता प्रपंच झाला पाहिजे. प्रपंचाकरता प्रपंच करावयाचा नाही. प्रपंचात आपण जडापासून सुख मिळवीत असतो. शब्द, स्पर्श वगैरे ही सुखे या तऱ्हेची आहेत. परमार्थात चैतन्याचे सुख आहे. ते अनुभवण्याकरता प्रपंचाची जरूरी आहे. कारण नुसते चैतन्याचे सुख घेता येत नाही. चैतन्याचे सुख घ्यावयाचे असल्यास, त्याला जडाची आवश्यकता लागते. म्हणून परमार्थाला प्रपंचाची मदत होते.

प्रपंचात काय किंवा परमार्थात काय, मनाचा ब?लन्स राखणे हीच गोष्ट महत्त्वाची. प्रपंचात वागतानासुद्धा तोल सांभाळूनच वागावे लागते, नाहीतर नाश ओढवतोच. हाच ब?लन्स-गुरुवरील निष्ठा-तशीच राहिल, तर प्रपंचात आसक्त होण्याची शक्यता कमी. संसारात राहूनच, त्यात अलिप्त राहून परमार्थ करणे, हेच महत्त्वाचे आहे.

प्रश्न : परमार्थ करावयाचा नसतो, तो व्हावयाचा असतो. या म्हणण्याचा अर्थ काय ?

उत्तर : या वाक्याचा अर्थ 'परमार्थ करणे आपल्या हातात नाहीत.' असा नाही. कोणत्या गोष्टी आपल्या हातात नाहीत ? पैसा, मान, चांगली स्त्री, सुख मिळणे वगैरे देह व जड यांशी संबंधित गोष्टी प्रारब्धानुसार मिळतात; त्या आपल्या हातात नाहीत. पण गुरूंनी सांगितल्याप्रमाणे साधन करणे आपल्याच हातात आहे.

राजाच्या सेवकाच्या हातात स्वतंत्ररीत्या करण्याचे काही नसते. राजाची सेवा करणे, नेहमी त्याचेजवळ रहाणे एवढेच त्याचे काम. त्याप्रमाणे गुरूंनी देहात जे चैतन्य दाखवून दिले आहे, त्याचेवर लक्ष ठेवणे हे काम आपणासच केले पाहिजे. हे चैतन्य आत्म्याच्या सत्तेने कार्य करते. त्याच्यात कुंभक, रेचक, पूरक करून कृत्रिम फरक करणे हे काम आपले नाही. कारण त्याच्यावर आपली सत्ताच नाही. आणि या अर्थाने परमार्थ आपल्या हातात नाही, असे मी म्हणतो. नहून चैतन्याची सेवा करणे आपल्या हातात नाही, असा त्याचा अर्थ नाही, ती सेवा आपणच केली पाहिजे. दुसरे कोण करणार ? आणि तसे जर नसते, तर साधनाला काही अर्थच नाही असे होईल.

गुरूंनी साधन सांगितले, येथे त्यांचे कार्य संपले. साधनाचा आचार करून कमाई करणे हे आपल्या हातात आहे. सद्गुरूंचेवर जशी निष्ठा असेल, त्या प्रमाणात साधन होते व ज्या प्रमाणात साधन होते, त्या प्रमाणात साक्षात्कार होतो.

प्रश्न : प्रपंचात / संसारात राहून परमार्थ करणे हे कसे काय ?

उत्तर : प्रपंचात राहूनच परमार्थ करावयाचा आहे. याचे कारण माणसाला प्रपंचाचा त्याग करता येत नाही. संसार न करता ब्रह्मचारी रहाणे हे फार अवघड आहे. नुसत्या भावना दाबून ब्रह्मचर्य पाळणे हे काही योग्य नव्हे. प्रथम ब्रह्मचर्य पाळून, पुढे साठव्या वर्षी लग्न करणे हे काही योग्य नव्हे. मग हेच पहिल्यांदा केले असते तर ? त्या ब्रह्मचाऱ्याला प्रपंचातील सुखाचा आभास दिसत असतो. त्याला परमार्थातील सुखही मिळाले नाही, तर 'इदं नास्ति परं न लभ्यते' अशी त्याची तऱ्हा होते. त्यापेक्षा संसारातील सुखाचे स्वरूप स्वानुभवाने जाणून, परमार्थ करणे हे अधिक श्रेयस्कर आहे. 'प्रपंचात सुख नाही,' असे नुसते ऐकून ते पटत नाही, त्याला स्वानुभवच पाहिजे. नवीन लग्न झालेली मुलगी काही दिवस माहेरी, काही दिवस सासरी, असे करता करता कायमचीच सासरी रहाते, तिला सासर आवडू लागते. त्याप्रमाणे थोडे प्रपंचातील सुख, थोडे परमार्थातील सुख, असे होता

होता, माणसाचे मन परमार्थात रमू लागते. म्हणून निंबरगीकर महाराजांनीही 'प्रपंचात राहूनच परमार्थ करावा,' असे सांगितले. प्रपंच हीच परमार्थाची कसोटी आहे. प्रपंचात राहून प्रपंचातील सुख कळल्यावर, माणूस परमार्थाकडे वळेलच. प्रपंचात राहून परमार्थ करणे हा धोपट मार्ग आहे.

माणूस जन्माला येताच संसारातच आहे. संसाराचा हेतु परमार्थ आहे. काही लोक संसारासाठी संसार करतात, काही परमार्थासाठी संसार करतात. काही जण परमार्थ संसारासाठी करतात. तर काही परमार्थासाठी परमार्थ करतात. संसार हा सुटणारा नसल्याने, संसार परमार्थासाठी करावयाचा आहे. परमार्थाच्या बागेला संसाराचे कंडपण आहे. परमार्थ गुप्त ठेवण्यास संसाराचा उपयोग आहे.

संसार व परमार्थ हे दोन्ही एकदम होत नाहीत. माझा संसारही व्यवस्थित झाला पाहिजे. व परमार्थही व्यवस्थित व्हायला हवा, हे दोन्ही जमणार नाही. संसारातच अलिप्त रहावे व परमार्थ करावा. परमार्थ करणाराचा प्रपंच चांगला होतो, असे निंबरगीकर महाराज म्हणायचे.

प्रश्न : संसार / प्रपंच व परमार्थ यांत काय काय फरक आहे?

उत्तर : संसार म्हणजे दुःखाची पेठ आहे, तेथे सुखाचा विचारसुद्धा नाही. सर्व दुःख आहे. परमार्थात सुख आहे.

व्यवहार नव्हे तो परमार्थ. परमार्थ नव्हे तो व्यवहार. प्रपंचात कर्माची ओझी वहायची. परमार्थात ओझी फेकून द्यावयाची. व्यवहारात सहस्रावधानी माणूस चालतो. परमार्थात माणूस एकावधानी लागतो. व्यवहारात व्हरायटी शो आहे. म्हणून माणसे परमार्थाकडे वळत नाहीत. परमार्थात व्हरायटी शो नाही. ज्यात बदल नाही तो परमार्थ.

प्रपंच म्हणजे कल्पनाविस्तार. परमार्थ म्हणजे मध्यवर्ती कल्पना.

संसारात आपल्या नाना प्रकारच्या क्रिया चालू असतात. प्रत्येक गोष्ट करताना, 'मी' चे स्मरण असते; आत्म्याचे स्मरण ठेऊन आपले कर्म नसते. परमार्थ म्हणजे आत्म्याचे स्मरण ठेऊन सर्व क्रिया करणे. आत्मा आहे तोपर्यंतच आपण आहोत.

प्रपंच शिकवायला पोट आहे. परंतु परमार्थ शिकवायला मात्र कोणी नाही.

प्रपंचाची भरती की परमार्थाची ओहोटी. परमार्थाची भरती की प्रपंचाची ओहोटी.

परमार्थ परिपक्व झाला की संसाराची कटुता नाहीशी होते.

प्रश्न : तुर्या म्हणजे काय ?

उत्तर : सगळे जीवन अवस्थात्मक आहे. जन्म ही एक अवस्था. मरण ही एक अवस्था. या दोहोंच्या मध्ये माणूस तीन अवस्था भोगित असतो. त्या म्हणजे जागृति, स्वप्न व सुषुप्ति. पण या अवस्था ज्यावर अधिष्ठित आहेत, तो आपला जिवंतपणा-चैतन्य-सतत आहे. तेथे अखंड स्मरण आहे. तुर्या अवस्थेत अखंड स्मरण असते.

प्रश्न : परमार्थ हा प्रारब्धावर अवलंबून नाही काय ?

उत्तर : परमार्थ आपल्या प्रारब्धात नाही, देवाचे नाव घेणे आपल्या नशिबात नाही, या म्हणण्याला काही अर्थ नाही. परमार्थापुरते तेवढे प्रारब्ध आड येते. आणि व्यवहारात म्हणे 'प्रयत्न तोचि देव'. काय गंमत आहे नाही. प्रपंच सहज होत असतो. परमार्थ मुद्दाम करावा लागतो.

प्रश्न : 'अहर्निशी नाम गाईन मी वाचे' हे कसे शक्य आहे ?

उत्तर : नाम ही एक कला, हातोटी आहे. ही हातोटी साधली की, 'अहर्निशी नाम गाईन मी वाचे' हे शक्य होते. श्वासोच्छ्वास अहर्निश आहे. त्यामुळे त्या श्वासोच्छ्वासाशी निगडित असणारे नामही अहर्निश आहे. श्वासावर लक्ष ठेवत गेल्यास अहर्निशी नाम गाता येणार नाही काय ?

प्रश्न : देवाचे नाम घेतल्याने काय मिळते ?

उत्तर : नामाने लौकिक, पैसा मिळत नाही. मग नाम गाऊन मिळवावयाचे काय ? भांडवलात पैसा घालून ज्याप्रमाणे पैसाच मिळवावयाचा, त्याप्रमाणे नामाने नामच मिळवावयाचे आहे. नाम आणि कशाकरता नाही. पैशानेच पैसा मिळतो. तसे नामाने नामच मिळते. नाम म्हणजेच रूप आहे.

प्रश्न : परमार्थात एकविधतेची काय आवश्यकता आहे ?

उत्तर : एकविधता ही परमार्थात अत्यंत श्रेष्ठ आहे. परमार्थात तीन भूमिका आहेत :-

१) एकात सगळे २) सगळ्यात एक ३) आणि सगळे एक. एकातच सर्व काही आहे ही श्रेष्ठ भूमिका आहे. एकात सर्व काही आहे, त्याशिवाय चित्तात दुसरे काही नाहीच. या जीवनाचे धारणेत अद्वितीय शक्ति प्रगट होत असते. सगळ्यात एक म्हटले की ती शक्ति विभागली जाते; यामुळे त्याचा आध्यात्मिक दृष्ट्या तसा परिणाम दिसून येत नाही. आणि सगळे एक म्हणजे कवठा क्या आणि कुमठा क्या, सब बारा टक्के; याला खरा अर्थच नाही.

प्रश्न : प्राणशक्ति म्हणजे काय ?

उत्तर : प्राणशक्ति म्हणजे पांढरट, चिकट व पातळ असा द्राव आहे. तो सहस्रदलस्थानापासून कमरेपर्यंत पृष्ठवंशरज्जूतून वहात असतो. प्राणशक्तीलाच उत्साह असे म्हणतात. पाठ ताठ करून बसल्याने उत्साह वाढतो.

प्रश्न : माणूस वाईट का करतो ?

उत्तर : बुद्धीचा दुरुपयोग करून माणूस वाईट करतो. आपण वाईट करतो हे कळत असूनही तो अहंकाराने तेच करीत रहातो.

प्रश्न : पाप व पुण्य म्हणजे काय ?

उत्तर : दृश्याचा भोग व त्याग हेच पाप पुण्य. पाप ही लोखंडाची तर पुण्य ही सोन्याची बेडी आहे. परस्त्री व परपुरुष यांचा अभिलाष यांसारखे पातक नाही.

प्रश्न : जीव पाप-पुण्याच्या फेऱ्यात का सापडतो ?

उत्तर : उपाधि-भ्रमण हे खरे म्हणजे जीवाला नाही. अज्ञानाने/विपरीत ज्ञानाने/शरीराच्या भ्रमणाने निर्माण झालेले सर्व आरोप आपण जीवावरच करतो. शरीराचा व जीवाचा तसा संबंध नाही. फक्त ते जवळ जवळ आहेत, इतकेच. अध्यासाने होणारे सर्व आरोप जीव आपणावर घेतो. या कारणाने तो सुखदुःख व पाप-पुण्य यांच्या फेऱ्यात सापडतो.

प्रश्न : दृश्य जगातून मिळणारे बाह्य सुख कसे आहे ?

उत्तर : बाह्य सुख हे क्षणिक व मर्यादित आहे. कानाचे सुख डोळ्यांना घेता येत नाही व डोळ्यांचे सुख नाकाला घेता येत नाही. बाह्य सुख हे मृगजळाप्रमाणे आहे. कितीही धावले तरी वाळवंट संपत नाही. नुसता पाण्याचा आभास होत रहातो. तसेच बाह्य वस्तूचे सुख हे ती वस्तु प्राप्त होईपर्यंत टिकते. वस्तु प्राप्त झाली की सुख संपते.

प्रश्न : देवाला नवस केल्याने काही जादा मिळते काय ?

उत्तर : काही लोक परमेश्वराला नवस करतात. परमेश्वर त्यांना जास्त काहीच देत नाही. त्याला पुढे मिळणाऱ्या गोष्टी किंवा पुढील जन्मातल्या गोष्टी तो अगोदर देतो एवढेच.

प्रश्न : या जगात कुणाचे चांगले होते ?

उत्तर : सर्वांचेच चांगले व्हावे ही तळमळ असणाऱ्यांचेच चांगले होते.

प्रश्न : नशीब म्हणजे काय ?

उत्तर : नशीब म्हणजे जीवाच्या कृतकर्माने व त्याचेच इच्छेने त्याला योग्य असा मोजून व तोलून दिलेला वाटा. कोणास नशीब काढून घेता येत नाही.

१. जी गोष्ट जशी नाही तशी ती आहे असे म्हणणे/मानणे म्हणजे अध्यास (अतस्मिन्

तद बुद्धिः । शंकराचार्य) उदासंधुक प्रकाशात पडलेली रज्जु न कळल्याने रज्जूला सर्प म्हणणे/मानणे म्हणजे अभ्यास. (संपादकाची टीप)

प्रश्न : माणसाला कोणत्या कार्यात यश मिळते ?

उत्तर : कोणत्याही कार्यात परमेश्वराची इच्छा व आपली इच्छा जुळली तरच त्यात यश येते, नाहीतर नाही. एखादा विद्यार्थी दोनच तास अभ्यास करून यश मिळवितो, कारण तशी ईश्वराची इच्छा असते. आणि एखाद्याला आठ तास अभ्यास करूनसुद्धा परीक्षेत यश येत नाही; कारण तशीच ईश्वराची इच्छा होती.

प्रश्न : वाईट वागण्याने भले होते काय ?

उत्तर : काही वेळा वाईट माणसाच्या घरी सोन्याचा धूर निघालेला दिसतो. त्या गोष्टीला इतर काही कारणे असतात. परंतु काही काळानंतर त्याला आपल्या दृष्कृत्याचा जाब द्यावाच लागतो. वाईट वागणे हे आरंभी अमृताप्रमाणे गोड वाटते. परंतु ते परिणामी विषाप्रमाणे आहे. याउलट चांगले वागणे हे आरंभी विषाप्रमाणे आहे, परंतु परिणामी ते अमृताप्रमाणे आहे. गाजर प्रथम गोड लागते; परंतु त्यावर पाणी पिल्यास तोंड वाईट होते. याउलट आवळा हा प्रथम तुरट लागतो; परंतु पाणी पिल्यावर तोंड गोड होते.

प्रश्न : तोंडाने देवाचे नाव घेणे सोपे आहे काय ?

उत्तर : तोंडाने देवाचे नाव घेणे हेसुद्धा बोलण्यापुरतेच रहाते. ते प्रत्यक्षात होत नाही. नाम सोपे आहे म्हणूनच ते अवघड आहे. शरीराचे आकर्षण जबरदस्त असल्याने नामस्मरण होत नाही.

प्रश्न : बाह्य परिस्थितीतून मिळणारे सुख व साधनाने प्राप्त होणारे सुख यामध्ये काय फरक आहे?

उत्तर : बाह्य परिस्थिति ही मरेपर्यंत रहाणारच. त्या परिस्थितीवर जर समाधान अवलंबून ठेवले तर माणसाला कायमचे समाधान कधीच मिळणार नाही. जडातील, दृश्यातील, जगातील बाह्य परिस्थितीतील समाधान हे कायमचे नाही; ते क्षणभंगुर, तत्कालिक असते. याउलट चैतन्यातील समाधान हे सततचे असते. चैतन्याची जाणीव हेच खरे सुखसमाधान.

बाह्य सुख हे इंद्रियद्वारा असते. इंद्रियांचे सुख हे मर्यादित, नाशवंत, संवेद्य, सापेक्ष, दुःखाचे कारण बनणारे आणि एका इंद्रियाचे सुख दुसऱ्या इंद्रियाला प्राप्त न होणारे असे असते. पण साधनाचे सुख हे अमर्याद, शाश्वत, स्वसंवेद्य, निरपेक्ष व कुठेही बसल्या

ठिकाणी मिळवता येणारे आहे. साधनातील सुख अवीट व न संपणारे आहे. जीवाला शांति देण्याचे काम एका साधनात आहे. साधनात सर्व सुख आहे. साधनापरते सुख या जगात नाही; त्याचा लाभ हाच आत्मलाभ. साधनाशिवाय सुखाचा रस्ता नाही. साधन घडले तरच समाधान होऊन जीवनाचे सार्थक होते.